

RAST – L. VI,
ŠT. 7-8 (37-38)
DECEMBER 1995

ISSN 0353-6750



R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

	VSEBINA	str.	RAST št. 7-8 (37-38)
UVODNIK	Zapis ob zaključku letnika	499	Jože ŠKUFGA
I LITERATURA			
Poezija	Pesmi	504	Marjanca KOČEVAR
	Pesem avgusta	505	Andrej RIFEL-FELAN
	Stoletna pot		
	Ura pripravljanja		
	Dan slovesa		
	Boli me metulj	506	Hana POTOČNIK
	Igla	507	
	Vklenjeni potok	507	Franci ŠALI
	Poletno romanje		
	V Kozji rebri	508	
	Zlati oktober	508	Rudi STOPAR
	Jesenski haiku		
	Čopasti ponirek	509	Rudi ROBIČ
	November		
	Le pridi	510	Ivan ŠKOFLJANEC
	Nisem kmet		
	V belem	510	Franci LAKOVIČ
	Ko bom umrl		
Proza	Nobelovca	511	Lojze KRAKAR
Prevod	Zvezda	516	Arthur C. CLARKE
	Prevod in beseda o avtorju		Žiga LESKOVŠEK
II OMIZJE RASTI			
	Pozdravni nagovor	525	Franci ŠALI
	Pozdravni nagovor	525	Marjeta POTRČ
	Pozdravna beseda	526	Franci KONCILIJA
	Uvodna beseda	526	Jože ŠKUFGA
	Motiv minevanja s tržaške strani - ob poeziji Miroslava Košute	527	Marija PIRJEVEC
III KULTURA			
	France Kralj (1895 - 1960)	534	Andrej SMREKAR
	Trdinova bajka Doktor Prežir	539	Karel BAČER
	850 let Litije	543	Ivan GODEC
	Kostanjevica na Krki in njena imena	549	Franc BUČAR
	O priimkih na Slovenskem	558	Franc JAKOPIN
IV NAŠ GOST			
	Miloš Kovačič: Človek uspešnih odločitev	566	Aleš ŠTAKUL
V DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Kulturna dediščina kočevskih Nemcev, njena usoda in vzroki za njen propad. II. del	584	Mitja FERENC



D2007/1934

	Volilna pravica - pravica do življenja	594	Tone BAJEC
	Peking pri nas doma	599	Sonja LOKAR
VI RASTOČA KNJIGA			
	Luknja pri Prečni - novoodkriti biser		
	Dolenjske	606	Anton GORŠIN
	Zidaniško-vinogradniški turizem	618	Janez GABRIJELČIČ
	Med in zdravje	620	Peter KAPŠ
VII ODMEVI IN ODZIVI			
	Ob otvoritvi Lamutove razstave v		
	Novem mestu	635	Bogdan OSOLNIK
	Lamut v senci province	638	Ivan GREGORČIČ
	Kipar Stane Jarm v dolenskih		
	Benetkah	640	Rudi STOPAR
	K ilustracijam petega poglavja		
	Jurčičevega Desetega brata	642	Jožef MATIJEVIČ
	O likovnih dogodkih v Beli krajini	645	Andreja BRANCELJ
			BEDNARŠEK
	Likovna zgodovina danes	646	Rudi STOPAR
	50 let zbora Dušan Jereb	648	Milan MARKELJ
	Pernambuške noči in Izgubljeni		
	Kalifornijci	649	Milan MARKELJ
	Doklovi knjižici anekdot	651	Milan MARKELJ
	Novosti Dolenjske založbe	652	Franci ŠALI
VIII GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON			
		659	Karel BAČER
IX KRONIKA			
	September - november	667	Peter ŠTEFANČIČ
	Sodelavci te številke	679	
	Letno kazalo	680	Peter ŠTEFANČIČ

NASLOVNICA: Lucijan Reščič: VOŠČILNICA, akvarel, 1994

Božične in novoletne razglednice Maksima Gasparija so iz fondov Knjižnice Mirana Jarca

ZAPIS OB ZAKLJUČKU LETNIKA

Leto 1995 se s hitrimi koraki bliža svojemu izteku. Njegova zapuščina bo raznovrstna, kot je življenje samo in vse, kar je povezano z njim. Ob spominih na 50-letnico konca druge svetovne vojne se ni bilo treba posebej potruditi, da bi dojeli vse strahote, ki jih porodi vojno nasilje. Na Balkanu je nad tri leta in pol divjalo zlo, ki je ubijalo in pustošilo. Žrtve tega so bili otroci in ostareli, ženske in moški, prebivalci teh krajev in prišleki, mirovniki in vojaki iz mnogih dežel zemeljske oble. Če ne bo šlo drugače, pa z vojno, se je glasila zlovešča napoved za izbruh gorja z brezmejnimi posledicami. Ni bila osamljena ta grožnja. Mnogo jih je bilo in vse so se zlovešče potrdile. Ljudje, oropani slehernega dostojanstva, so postali brezdomci, nato begunci, skratka, razseljeni ubežniki. Otroci invalidi obtožujejo. Obtožujejo prav vse, ki so zaneli ta pošastni požar, obtožujejo svet, ki je predolgo toleriral pohod smrti in trpljenja.

Fašizem in nacizem sta samo v taboriščih spravila s sveta nad milijon otroških življenj. "Junaštvo" nad otroki se je po 50 letih preselilo na Balkan. Samo lani je moralo na afriških tleh zaradi vojn umreti pol milijona otrok. Nesporno se zgodovina potrjuje kot slaba učiteljica življenja.

Zdaj tli upanje po miru. Kljub doživetim stresom in pretresom so mnogi ohranili samozavest in nujno toleranco. Živeti je treba vsem, ki jim vojna ni nasilno zaustavila življenja. To je logika miru, to je zrenje v svobodo jutrišnjega dne. Travme pa bodo živele v ljudeh in z njimi.

Tudi Sloveniji ni bilo prizaneseno. Nasilju, ki je začelo ubijati, požigati in rušiti, se je uprla in se odločno distancirala od zmot in prevar vojnih pohodnikov. Župančičevo vprašanje Boš rod, ki bivaš tod, boš v duši čvrst? je bilo tudi s tem dejanjem ubranjeno z dostojnim odgovorom.

Danes Slovenija želi, da se s sporazumom poveže z zahodnim svetom. Pri tem ji povzročata težave zahodna soseda, ker hoče iztržiti, kar je bilo že dogovorjeno in potrjeno, da ji ne pripada. Živi obtožujejo, mrtvi, žrtve fašizma, tega ne morejo več. Kdo je z okupacijo zatiral drugega? Kdo je povzročal nasilje nad slovenskim narodom pred okupacijo in med njenim trajanjem? Ogromno ga je bilo, na Primorskem je morala slovenska beseda celo v ilegalo, in z nobenim bogastvom se ne more poplačati in izbrisati. Zgodovinskih resnic ni možno predrugčiti in zatajiti. "Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti", je v prejšnjem stoletju zapisal Jovan Vesel Koseski. Sporočilnost misli je taka, da se ji spodobi živeti tudi ob koncu sedanjega stoletja. In za naš obstoj se je v mnogočem že potrdila, v bistvenih razsežnostih prav gotovo. Nikoli nismo hoteli biti nikomur naprodaj. Tudi kočevski Nemci bi bili še vedno na Kočevskem, če jih okupatorski izračuni in poročila leta 1941 ne bi izrinili iz te pokrajine.

Tisti, ki se razumejo na gospodarski in družbeni razvoj Slovenije v zadnjih letih, dokazujejo, da so rezultati dobri, boljši od pričakovanj. Ob tem pa so evidentne tudi nemajhne težave in pomanjkljivosti. Seznami brezposelnih se kljub vsemu daljšajo in med njimi so tudi mladi ljudje. Zato se ni čuditi, da že kar precej let vidno upada nataliteta. Zraslo pa je število upokojenih. Pa ne po naključju.

Bliža se celovita šolska prenova. Utemeljilo jo bo kar devet zakonov s tega področja. Naše šolstvo bo tako primerljivo z drugimi šolskimi sistemi. Predvsem pa bo moralo zagotavljati še bolj kvalitetno znanje za potrebe, ki trkajo na vrata, in za jutrišnji dan. In mnogo

več etične kulture, zdravega načina življenja in spodbudne ustvarjalnosti. Najpomembnejša pravica človeka je, če mu je omogočeno, da pride do zaželenega in potrebnega znanja in njegove potrditve.

Nezadržni pa so utripi kulturnega življenja. Ustvarjalnost in poustvarjalnost ne poznata meja. Bralci, mladi in odrasli, množično segajo po knjigi. Prireditve različnih vrst je veliko, kar je razvidno tudi iz naše kronike. Če bi vsekdar in povsod čakali samo na uradnoodeljeni denar, bi bila marsikje kulturna revščina in celo suša.

Novomeška (študijska) knjižnica, najpomembnejša kulturna ustanova v tem predelu Slovenije, je končno doživela prvo uslišanje. Tisti del njene zgradbe, ki je naznanjal zrušitev stropov, je že izpraznjen, pripravljen za sanacijo. Tej bo sledila dograditev. Nujna namreč. Knjige morajo na police in do bralcev. To je njihovo temeljno poslanstvo. Knjiga je na Slovenskem ob kruhu najbolj iskana dobrina. Od Trubarjevega Abecednika dalje.

Tudi za Rast se je v tem letu marsikaj dobro uredilo. Prvič bodo za njo na koncu letnika poravnani vsi računi. Posamezen zvezek je letos cenejši, kot je bil prejšnje leto. Tako se ji ni bati za uspešno pot v letu 1996. Potrebno pozornost pa naj bi ji izkazali vsi naprošeni soizdajatelji.

Do sedaj je izšlo 38 števil, 10 enojnih in 14 dvojnih. Vse skupaj imajo že 3.360 strani. Ob snovanju Rasti pred šestimi leti smo zanesljivo računali na okoli 25 sodelavcev in sodelavk. Do danes pa se je to število nekajkrat povečalo. Trenutno ima nad 600 naročnikov. Noče se uresničiti napoved, da bi število naročnikov zraslo na 700 in se postopoma približalo optimalni meji s 1000 rednimi naslovniki.

V iztekajočem se letniku, ki je našel štiri dvojne številke, je bilo objavljeno 80 pesmi, 7 prevedenih pesmi, 9 proznih tekstov in 3 prevodi proze, 20 prispevkov s področja kulture in 4 portretne predstavitev za razdelek Naš gost. Družbena vprašanja so se obogatila z 11 prispevki, Rastoča knjiga pa s 5 teksti. Odmevov oziroma odzivov je bilo 27, v vseh številkah pa je bilo v nadaljevanjih objavljeno Gradivo za dolenjski biografski leksikon. Vse številke so prinašale Kroniko, zadnji zvezek pa ima tudi Letno kazalo. Na novo je že v tej številki uveden razdelek Omizje Rasti, tokrat z dvema prispevkoma.

Tudi ta snopič spet šteje dve številki. Ko je bil že urejen, je bilo treba iz njega potegniti nekaj prispevkov in jih nameniti za prihodnjo številko. Če tega posega ne bi bilo, in prav nič prijeten ni bil, bi bil končni izdelek bolj podoben knjigi kot reviji.

Snopič, ki je prispel na vaš naslov, je zadnji v tem koledarskem letu in zato je tudi pozdravno darilo uredništva za novo leto.

“Sveta si, zemlja, in blagor mu, komur plodiš,” je himnična poslanica Otona Župančiča, posvečena domovini. Danes se njena sporočilna misel potrjuje v pravnjnih odločitvah za poti, ki jih je rod, ki biva tod, uzakonil za svoje videnje samostojnosti. Semena, prav posejana v pretekosti, so obrodila hotene sadove. Takšne, ki spodbujajo nove setve in nove rasti.

Uredništvo, izdajatelj in soizdajatelji Rasti se za sodelovanje in izkazano pomoč v letu, ki se poslavlja, prav vsem prisrčno zahvaljujemo. Samo s skupnimi naperi je bilo reviji omogočeno, da je tudi letos opravila poslanstvo, vredno pozornosti.

Voščimo prijetne praznične dni in uspešno novo leto 1996 z željo, da bi imelo čim manj osenčenih trenutkov. Posebno voščilo pa je namenjeno tistim, ki bodo 29. februarja po štirih letih spet praznovali svoj rojstni dan. Vsem pa: srečno!

Novo mesto, v začetku decembra 1995

Jože Škufca





Stane Jarm: IKONA, patinirana hruška

RAST – L. VI,
ŠT. 7-8 (37-38)
DECEMBER 1995

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

I

LITERATURA

Marjanca Kočever PESMI

Nočem biti
ročaj na molilnem mlinčku
ali držalo
za papirnato vetrnico.

Naj bom molitev.

Naj bom veter!

*

Prestopno življenje.
Let, kolikor sončnih obratov
in nato dvojno:
sedem suhih,
in spet napolniš jasli,
prezimiš še poletje.

Prižigaš pod kopiti
svojim lenim vrancem
in si priigraš
nekaj vatlov sanj,
da se potem pokrivaš z njimi,
ko so noči pretemne
in zrak vrtajoče
reže goltanec.

Končno jih vse
ihtavo na hrbet obrneš,
da okamenijo.

Le nožice živahno pobrcavajo
in imaš potem prstanov,
kolikor si
ustvaril skarabejev,
ne vedoč,
da si se naslajal
ob Pirovi zmagi.

*

Spremeniti se.

V karkoli.

V luč svetilnika,
ki utriplje
v ritmu mirnega srca,
v rob knjige,
ki jo dotakne roka.

Spremeniti se
v nerazsoden spomin,
v noč na žrtveniku.

*

Spremeniti se v prod,
ki ga reka pritiska
s prozorno slo.

Spremeniti se
v sol kože,
v piramido prevare.

Pogoltniti
usedlino vsakdanjosti,
se utelesiti v krik
prihodnjega rojstva.
Utešeno obviseti
v drugih svetovih,
z okamenelim,
odprtim grlom,
temnim
kot volčja votlina.

*

le še spomin je
na vbodljaje jagnjetov
v nebo
mrč sekire
iskrasta rana v lubju
solzast obraz
kot jarmovih žena
užaloščenih ob izgubi

v nosnicah
davni vonj obžganega

v namišljene vrhove
iztezam roke
v rahle rahle veje
sanjaste
in po prstih se spustijo
tople kaplje
proti zemlji
ki postaja kamen
ves bel od bolečine
za zagrnjenimi dnevi

*

Jara letina,
letos!

Ostre,
nasršene trave
preveč
v obzorju
oči!

*vame sneži, sneži pesek
sesute domačije, vsi modri dnevi
in zarasle steze, belo obarvana voda,
ki so jo ribe že davno pokopale.*

*sneži, ob napeto hrbtenico
se obešajo obledele zvezde
in deževni mož izpira
moje okrušene bregove,
da bi na njih spet pognala
muževna stebila s polnimi gnezdi
razprhutanih ptic-*

*a kaj, ko snežijo bele kaplje
tako na gosto vame,
da so že vse poti zametene.*

*izgubila sem se, zgrbila
v eni tisočernih začetih gazi.*

*v zenice mi kaplja rdeč mak,
razgrnjen po belini.
opojni vonji potrkavajo
po srenastem telesu
in smrt se oglašča vse tiše.*

bel molk zagrinja njen šepet.

Andrej Rifel-Felan PESEM AVGUSTA

*za klavirjem poletja
si mi pela sončne besede
sproti si pisala nove note
iste neizbežne melodije
počela si z radostjo
počela si s predanostjo
pil sem in od ugodja mežikal*

STOLETNA POT

*do vrha napolnjen jerbas
toplih tortic si prinesla
da ne boste lačni
pot je dolga in naporna
niti zmenili se nismo
za tvojo dobroto
za srce do konca podarjeno*

URA PRIPRAVLJANJA

*mного si preišljevala
si popravljala pentljo v laseh
da ne bi izgovarjala prehitrih besed
si z belimi zobmi
zagrizla v našobljene ustnice
ko si spregovorila naposled
sem začutil žamet valujoč*

DAN SLOVESA

*nihče te ni resno jemal
ko si odhajala
nisi se dolgo poslavljala
petelini na dvorišču
niso zmogli grlenega glasu
stara sliva ob ograji
je vzdrhtela vejo za teboj*

Hana Potočnik BOLI ME METULJ

*Boli me metulj.
Zajeda se v kočko,
ki jo nosim v svojih prsih,
in z britvico brusi
robove časa.*

*Njegov nemir so vzleti
v velikanskih elipsah
po hangarju moje duše.*

*Pristajalna steza razuma
se sramuje svoje golote.*

*V njegovem pogledu je križ.
Rumen in vroč.
Ko se ga dotaknem z dlanjo,
mi zoglejijo prsti.
Ko se mu približam z ustnicami,
mi ohromi jezik.*

*Peče me
metulj,
ne morem ga izmiti s slanim oceanom.*

*Z ogledalom mi prereže dušo.
Pobegne na platno in postane Svetloba.
Zbeži med harfe in postane Glasba.
Razpre mi usta in postane Beseda.*

IGLA

*Razparana pročelja
osivelih hiš.
Modri trak dneva
kot pentlja
ovija molčanja.*

*Igla v dlesni.
Rdeči netopirji
med možganskimi prekati.*

*Zajezena jutra
v krožnici
marmornih zidov katedrale.*

*Peščena ura
pretaka čakanje.*

Franci Šali VKLENJENI POTOK

*Rzeni mraz
Uršljin
potok klešči,
v zmrzali
komaj komaj
še drhti.
Premrlo
sanja sonce,
sanja trave,
ko spet,
kot veverica
poskaklja,
košato plane
prek dobrane.*

POLETNO ROMANJE

*Na kupoli
kamene katedrale
prešerno sem.
Greje me
gorko telo modrine,
do roba
kodrana preja
Matjaža
zastira doline.
Povsod ta dih
spokojnih očiakov,
nikjer siren
ne trnjevih besedi.
Le širjave so,
kraljestva oblakov.*

V KOZJI REBRI

*Zro mehko smolasta drevesa vame,
brhek žuborec po skalicah prši,
Samotec še tesneje me objame,
ljubko boža z zelenimi očmi.*

*Opojno smrečje vsega me prevzame,
srce komaj komaj, rahlo le drhti,
razselim se na tepihe nirvane,
v svileni makov cvet mi duh zori.*

*Odhajam s prstenih tal poljane,
pred mano iznenada njene so oči
pa njene ustne rahlo nasmejane.*

*Srce si spet požene po žilah kri,
telo, živo, kar samodejno vstane...
v prazno stezajo, gasnejo dlani.*

Rudi Stopar ZLATI OKTOBER

*nama
v odrasle spomine
prinaša
drugi čas
veriga src
zaklepa sanje
v
skrinjo občutkov
najini
prostori ljubezni
so polni
židanih
bleščečih
jantarnih
jeseni
izpolnjeno počutje
je našlo
presrečen breg
marmorne gore
kradratka
tu izvira
vrelec veselja
tu so najini
studenčno prosojni
robovi sveta
v naju prihaja
očarljiva
neskončnost*

JESENSKI HAIKU

*Modrikast večer
baldahinasta brajda
obeski grozdov*

*Prostor pred gozdom
bukova luč jeseni
kipi oktober*

*Cvililke vetra
misli onstran oblakov
sesuto nebo*

*Krotka sapa
od sonca otipane
prsi gora*

*Drsi votla noč
skozi drevesne krošnje
skrčeno nebo*

Rudi Robič

ČOPASTI PONIREK

*Nad jesenskim mestom
trga se meglica.
Gledajo me hiše -
nepoznana lica.*

*V svojem mestu hodim,
kakor tujec tavam.
Čopasti ponirek
v hladni Krki plava.*

NOVEMBER

(V spomin na Severina Šalija)

*Kostanjeva preproga
pokriva drevored.
Pod mano spodaj joče
in živ in mrtev svet.*

*Pod jezom mrzla voda
skaklja in se leskeče.
Prijetelju v spomin -
prižgal sem bele sveče.*

Ivan Škofljanec **LE PRIDI**

*Le pridi z vetrom,
ki me boža.
Pridi z roso,
ki mi hladi
moje dlani,
moje srce.*

*Le pridi z jutrom,
da bom čutil
topel dih
in zarjo
na obzorju.*

NISEM KMET

*Nisem kmet,
če mi seme
ne rodi plodov,
če se mi telo
ne upogne
kakor klas.*

*Nisem kmet,
če pustim cvet,
da cveti,
in seme,
da sprhni
v kašči.*

Franci Lakovič **V BELEM**

*Bela krsta,
bela kost,
bela, mrtva
je mladost,*

*še planjava
se beli,
bele, zimske
so noči...*

*Vse je v belem,
beli čas
je prinesel
smrt med nas.*

*Bela krsta,
bela kost,
v brezno črno
pelje most...*

KO BOM UMRL

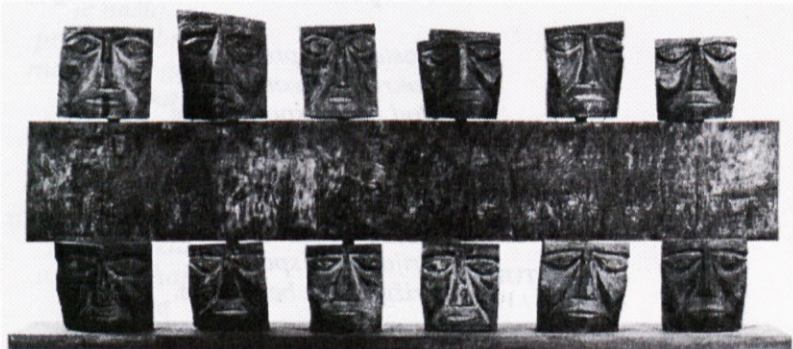
*Ko bom umrl,
ne kopljite jame,
sivi nagrobnik
in križ nista zame.*

*Prgišče pepela
v polje vržite,
brazdo vsaj eno
z njim pognojite!*

*Ko bom umrl,
ne kopljite jame,
polje zeleno
spomin naj bo name.*

Stane Jarm. OMIZJE, les in kovi-
na, 1965

LITERATURA
Rast 7 - 8 / 1995



I.

Pred kakšnimi štirimi desetletji si mogel po ljubljanskih kavarnah zvedeti še marsikaj novega o svetu in o človeški revščini. Vsekakor pa veliko več kakor po radijskih valovih, kajti tam so sporočali le, kdo je kje navozil več kamenja za kakšen spomenik, kdaj bo kakšna gasilska veselica, kdo se je v Zgornjih Gameljnah bolj odrezal kot udarnik in podobno.

Zadimljene kavarne pa so bile tudi nekakšna klepetava usta policajev, ki so ti že za dva deci natrosila cele koše novic. Na primer: koliko plače ima ta ali oni minister, kaj je ravnokar oblekla kakšna ameriška filmska zvezda, katero številko čevljev ima naš najhitrejši tekač, kdaj se bo kakšen direktor še enkrat poročil s staro tajnico, pa celó to, da si ti sam (bêri: ti sam!) sinoči v temnem ljubljanskem predmestju do smrti prebotal nekega državljana.

Ojoj!

Toda tisti državljan se je že čez pet minut živ prikazal na kavarniških vratih, veselo prisedel k tebi, pa še roko ti je tako stresal, kakor da se že deset let nista videla.

V kavarni si mogel zvedeti tudi to, kako je kotiralo včeraj na literarni borzi delo tega ali onega domačega pisca, ampak da mu je pravkar padla cena, ker da je neki drugi genij malo pred tretjo uro zjutraj končal svoje novo delo, ki se baje že sveti kakor italijanska briljantina na laseh gizdalina tam v kotu. Menda je bil špicelj, špiceljstvo pa je imelo takrat na umetniškem bazarju višjo ceno kakor rokopisi Prešernovih pesmi.

Spominjam se, da smo imeli v teh pisanih družčinah tudi dva genija, ki sta pravila, da že dve leti pišeta vsak svoje nesmrtno delo, vendar naj vse še počaka: schon zeigen! Pravila sta tudi, da bosta njuni deli takšni, kakršnih ta naš zaplankani svet še ni bil videl, in da bosta, ko deli izideta, še isto leto dobila - Nobelovo nagrado!

Omizja so gledala v ta dva genija tako, kakor gledajo dandanes cicibani napete televizijske risanke z mišmi in mačkami - ali pa, kakor strmijo zvezdogledi v oddaljene vesoljske meglice. Obe Nobelovi nagradi sta se tudi našim omizjem, tem izgubljenim potujočim karavanam, prikazovali v podobah iskrivih puščajevskih potočkov: v njih smo že skoraj čofotali.

Toda če je hotel kdo zvedeti, kaj bosta ti dve deli obravnavali, sta namišljena nagrajenca odgovarjala le:

- Vse o našem današnjem življenju! Tudi o vas, seveda kritično. Skrbno se pogledjte in si natančno preštejte gumbе, kajti kakršni ste zdaj, takšni boste tudi v svetovni literaturi.

Mi pa smo jima odgovarjali:

- Seveda, kritika in samokritika sta kakor srajca in zadnjica! Posebej še kritika sodobne nesocialne družbe, ki ima diplomatske magazine in v njih dobrote za izbrance, mi pa hodimo okrog v prekratkih hlačah in pozimi v čevljevskih, ki nam jih pošiljajo ameriške gospodične.

Tisti, ki je bil bolj pedrzen, je vprašal:

- Pa bo v teh dveh delih opisana tudi ljubljanska meglà in temà v glavah naših poglavarjev?

- Bo. Meglà in temà bosta tako gosti, da se bodo švedski akademiki komaj prebijali skozi, to pa bo dalo obema romanoma

poseben čar. Moderna književnost mora biti vsaj pri prvem branju popolnoma nerazumljiva, saj je mogoče le na takšen način odkrivati vse njene globine. Kajti globine src krvavijo, pa še kako! Veste, kje je najbolj gosta meglà? Tam, kjer so najhujši tajfuni, na Kurilih. Režimi, kaj hočemo?

- Ne šimfajta čez režime, Bog se usmili! Še v keho nas bosta spravila.

- Saj nisva mislila na režime, ampak na sisteme, podobne zarjavelemu kolesju, ki tako škriplje, da se sliši tja do Sibirije.

Nekdo, ki je že skoraj stanoval v kavarni, je vprašal:

- Kaj pa bosta naredila z mano, ki sem faliran študent in brez sobe? Bosta vajina romana kaj vplivala na ugodno rešitev moje prošnje za sobo?

- Ne, ti tudi v eskimskem igluju ne boš zmrznil. Ampak če ne diplomiraš, boš igral v najini literaturi bolj stransko vlogo. Midva namreč opisujeva le visoko inteligenco, ki v svojem ustvarjanju, pa čeprav spi po kletih, natančno vidi tisti svetli svet, ki že kroži pod soncem kakor kondor.

Drugemu faliranemu študentu, ki bi rad splezal v visoke diplomatske kroge, je padlo na pamet:

- Bodo nastopali v obeh delih tudi ambasadorji?

- Bodo, in to po načelu: vsakemu po njegovi nesposobnosti in vsakemu po količini njegovih besed! Vendar se količina teh besed ne bo tehtala tako kakor pri kmetih sladkorna pesa, ampak jo bova ocenjevala edino po tem, koliko je v tej količini res sladkih besed.

- Pa bosta opisala tudi psiho tistih državnikov, ki so prišli s kmetov? Vesta, nekateri malomeščančki, rojeni v pernicah, še zmeraj mislijo, da pesa raste na jablanah in da je telečje meso bolj okusno, če ga kakor krompir večkrat okopavajo.

- Vse to sva predvidela, kajti takšne reči se dajo uporabiti tudi kot nekakšne metafore, ki vnašajo v romane priokus časa. Mislite, da pomladno cvetenje krompirja na vejah hruške ne daje literarnim delom nekaj eksotičnega? Poglejte Balzaca, s kakšnimi nasprotji je zaslovel: ali niso njegovi junaki podobni cvetočim bučam na trhli slivi?

Nekdo se je oglasil:

- Jaz sem ondan v menzi našel v slivovem cmoku črva. Ne bi mogla vidva kot prispodobno današnjih dni uporabiti tudi črva?

- Lepa hvala za nasvet! Vidiš, tak črv je lahko v literaturi policaj, ki sloni ob šanku in pije, potem pa zašije tebe, če opolnoči trezen žvižgaš po cesti. Črv v cmoku bi mogel biti še prosvetni minister na seji univerzitetnega sveta, saj pride tja zato, da bi se profesorji med sabo sprli.

Nekega zavednega mladeniča, ki se je kar svetil od pravilnosti, je vrglo pokonci kakor alarm v kasarni:

- Protestiram! Skregani profesorji so vendar predvideni v petletnem planu!

Oba genija pa sta mu mirno odgovorila:

- Dobro, res jim je treba najti prava mesta v družbi. Veš, njim bi bilo potrebno delo v mirnem, ustvarjalnem vzdušju, kakršno uživajo na primer slikarji, kadar sedijo ob njivi zoreče pšenice, slikajo pa bike brez rogov, kako se zaletavajo v egipčanske piramide.

In še to se je slišalo:

- Pa ne pozabita opisati lokala, ki se mu pravi Dimnik. Tam najdeš ob štirih zjutraj igralsko smetano v takšni slogi, kakršna ni

bila v teatrirh še nikoli v navadi.

- Aha, teater. Tudi vse to, kar vidimo okoli nas, je teater. Poglejte tam tisto landpomarančo, kako objema profesorja matematike: najbrž ga prosi, naj ji ne dá cveka, ona pa da bo s svoje strani že nekako poravnala račun. Oglejte si še klošarja, ki gre tamle po cesti: ta bi za kilometre, ki jih prehodi, zaslužil prav toliko denarja kakor letošnji prvak v teku na deset kilometrov, pa še kolajno povrh. Tudi pri našem omizju nas je nekaj takih, ki bi mogli priti kot iskrivi sogovorniki v kakšno Molièrovo komedijo ali pa v Dan-tejeva Nebesa.

Vendar je omizje bolj zanimalo tole:

- Kje pa bosta izšli vajini deli?

- Skrivnost! Zaenkrat moreva povedati le, da si je doslej popu-lilo las že najmanj ducat tujih založnikov, pa čakava, da jih bo še najmanj toliko ostalo brez lasulj, dokler ne postaviva zadnje pike.

II.

Spomini na takratne čase so dandanes podobni mušicam, ki letajo okrog prastarega vina, ki je bilo (z izjemami) sladko.

Potem je minilo eno desetletje, pa še drugo in tretje, toda na tisto skrivnostno piko, ki sta jo menda že davno postavila oba pisa-telja na zadnji strani rokopisa, ljudstvo še vedno čaka.

Vendar je eden od njiju pred leti javno izjavil:

- Jaz sem svoj roman že napisal, vendar ga še ne bom tiskal. Naj čaka v predalu, da dozori kakor hruške. Čas dela svoje, toda kvali-teta in slava ne strohnita, tudi pod zemljo ne.

Nekaterim ljudem, ki so bili takrat zares radovedni, kdaj bosta oba pisatelja dobila najvišjo nagrado, se je z leti njihova radoved-nost sprevrgla v skrbi za ozimnico in za šolske zvezke, zato jih že zdavnaj slavni romani ne zanimajo. Drugim rojakom obeh geni-jev pa je žal, da narod še nima nobenega nobelovca: žal približno tako, kakor je Poljakom in Nemcem, da Kopernika ni več. Kajti oboji se še zmeraj pričkajo, čigav je bil, medtem pa odtekajo na-grade za razne zavozlane kemične formule (strupe) v žepe Američanov.

Tako imamo zdaj le še enega kandidata za to najvišjo nagrado: ime mu je Matevž. Nedavno me je doletela čast, da sem ga поблиže spoznal, pa še tikanje mi je ponudil! Res me je presunilo: v senci slave postane toplo celó strganim podplatom, ko se zavedó, da drsajo po cesti vštric z nesmrtnikom! Kdo vé, kje bodo že moji, ko bo Matevž slaven? Toda z njim se vsaj večkrat pogovarjam in ga včasih že zaradi slave podplatov nestrpno vprašam:

- Matevž, si že daleč? Pohiti! Povej no, ali so tisti tvoji založniki še pri življenju?

- Brez skrbi! Če umrejo ti, se bodo našli drugi.

- Veš, Matevž, časi so zdaj drugačni kakor pred štirimi desetletji. Se tega zavedaš? Bodo ministri še enako opisani?

- Jaz upoštevam dialektiko in tako mi razvoj posameznih oseb sam sili pod pero.

- Ampak nekatere osebe so že pokojne...

- V vrhunski literaturi niso nikoli pokojne, če upoštevamo samó nekaj zadnjih stoletij. Si že kdaj slišal, da bi kdo govoril o pokoj-nem Don Kihotu ali o rajnki Ani Karenini?

- Kako pa boš opisal mene?

- Ti boš v mojem romanu sodobni Don Kihot.

- In kakšne mline bom naskakoval?

- Tiste, ki se vrtijo v viharjih, ko pijani mornarji spijo.

- Bo na ladji tudi kakšen kapitan ali celó maršal?
- Bo, Kutuzov.
- In kakšen bo?
- Opisujem ga kot feldmaršala, ki v desnici nima sablje, ampak atomsko bombo, usmerjeno proti Kitajski.
- To pa je daleč!
- Nič ni daleč, ker se ponoči zemeljska krogla obrne, pa je Kitajska pred nosom. Veš, posodobil bom tudi Shakespeareovo Ofelijo.
- Komu pa bo ta podobna?
- Tisti dami v parlamentu, ki se skupaj s svojim partnerjem nenehno prička s parlamentarno družino. Družina pa bi ji morala biti sveta stvar!
- Samó da mene ne boš vtaknil kam med parlamentarce, ki se pričkajo z nedolžno Ofelijo: nedolžne parlamentarke so pohotne!
- Ne, ravnokar si mi dal idejo: tebe bom iz Don Kihota spremenil v razcapanca. Sedél boš skupaj s klošarji v parku, držal v roki kozarec in z njim nazdravljaj delovnemu ljudstvu, ki se vrača s šihta.
- Fantazijo že imaš, Matevž, ampak da bi jaz tudi sredi ledene zime sedel kje v parku? Me ne bi napravil za vratarja in me postavil pred mariborski TAM? Jaz bom gladko dokazal pred sodnijo, da nisem pokradel milijonov mark, pa tudi avtomobilčka za pionirčke ne! Drugim ne verjamejo, meni pa bodo. Naj le brskajo po vseh mogočih občinah, če sem kje delal vozniški izpit ali kdaj kupil vsaj spačka!
- Takšnega vratarja že imam.
- Kdo pa je?
- Nekdanji državni sekretar za zunanje zadeve. Tudi on ni nikoli delal vozniškega izpita, ker so ga drugi vozili z mercedesom.
- Mene je strašno srbel jezik, zato sem Matevža vprašal še tisto odločilno:
- Kdo pa bo potem glavni junak romana?
- Fonzelj! Ta je tako enkratna podoba našega stoletja, da predstavlja skoraj polovico sodobnega človeštva. Fonzelj ne samó govori, ampak tudi dela natančno tako, kakor pove vsakomur: dokler so na oblasti boljševiki, sem jaz antiboljševik, ko pa se obrne, sem spet v stari stranki. Ondan sem ga srečal z ogromno torbo pod pazduho, zato sem ga vprašal, kaj prenaša po svetu. Veš, kaj mi je odgovoril?
- Verjetno, da zbira stare partijske knjižice.
- Kje pa! Nahrulil me je, češ, tiho bodi, za božjo voljo, v torbi imam dinamit! Skoraj na kolenih sem ga prosil, naj se zresni, na koncu pa mi je le povedal, da nosi v torbi prepovedano literaturo. In da je ta hujša kakor dinamit!
- Dinamit! Skoraj sem se pogreznil v tla, ko mi je Matevž povedal, da je literatura dinamit. Da, v tla se pogrezniti, sem si dopovedoval, saj je - prosto po Prešernu - boljša temna noč v črne zemlje krili kakor svetli dnovi pod tem jesenskim soncem. Še zapirati nas bodo začeli, mi je šumelo po glavi, če se razširijo te Matevževe govornice o Fonzljevem dinamitu po vsej dedov očetnjavi.
- Zato sem Matevžu rekel:
- Ti svoje delo le nabij z dinamitom, vendar o tem ne pripoveduj prej, preden ne dobiš vabila iz Stockholma. Vsakemu špiclju piše že na nosu, da je rojen za špiclja. Saj veš: poeta nascitur... In če še špiclji zvejo za Fonzljev dinamit?
- Naj zvejo! Jaz bom dobil svojo nagrado, Fonzelj pa naj gre sedet, če se mu ljubi. Tudi on je po svoje prifliknjen: nór. Saj smo

Lojze Krakar
NOBELOVCA

res že skoraj vsi nôri: prav po azijsko nôri!

Potolažil sem ga:

- Kdo pa dandanes ni? Razna društva so si za svoje člane izmis-
lila celó obvezne vaje v kihanju, kajti vse je treba poenotiti v stilu
pesmi Majakovskega, ki se ji pravi Levi marš in kjer pesnik
sprahuje: kdo pa tam stopa z desno, a?

Zdaj že nekaj dni nisem srečal Matevža in ne vem, ali maršira
naprej z desno ali z levo nogo. Pa tudi to mi ni znano, če mu Fonzelj
z dinamitom že razstreljuje zadnje ovire na poti do Švedske.

Ampak kadar se spomnim Matevža, zatrepečem ob misli: bo
ali ne bo? Tu pa tam se celó zalotim, da ga na glas spodbujam:

- Daj, Matevž, stisni še nekaj zadnjih strani o Fonzlju in njego-
vem dinamitu! Zdaj zdaj bo december, tam okoli Miklavža pa
širokogrudni Švedi za razne izume na vse vetrove razsipavajo de-
nar. Merila za nagrade so znana: kažejo jih ure na veter.

Ti, Matevž, pa že štirideset let čakaš na zlatega zajca, kdaj se
bo prikazal iz grma: ujemi ga! Kakršen koli bo tvoj roman, cianka-
lija v njem ne bo.

Sme tudi senca mojega desnega podplata pričakovati kakšno
drobtinico od tvoje slave?

1995

Stane Jarm: TRPEČI, patiniran
hrast, 1992



LITERATURA
Rast 7 - 8 / 1995

Arthur C. Clarke **ZVEZDA**

Britanski pisatelj in znanstvenik Arthur C. Clarke se je rodil leta 1917, vendar že od sredine petdesetih let prebiva na Filipinih. Po eni strani je zaslovel po svojem znanstvenem delu, med drugim ga poznamo kot idejnega tvorca orbitalnih komunikacijskih satelitov, kot pisatelj pa je postal svetovno znan z delom Odiseja v vesolju, po katerem je Stanley Kubrick posnel film.

Arthur C. Clarke predstavlja enega temeljnih kamnov sodobne znanstvene fantastike, sčasoma je napisal še dve nadaljevanji svojega najbolj znanega romana, še kak ducat drugih del in pa kakih štirideset krajših proznih tekstov. Ne glede na to, da je bil mnogo uspešnejši s svojimi daljšimi deli, pa je pravo mojstrstvo dosegel s kratkimi zgodbami, od katerih je Zvezda po mnenju mnogih kritikov njegovo najboljšo delo. Za to zgodbo je prejel nagrado Hugo leta 1956 in Zvezda vse do danes ostaja eno najresnejših, poglobljenih in kontroverznih del o religiji.

Prevod in beseda o avtorju:
Žiga Leskovšek

Od Vatikana smo oddaljeni tri tisoč svetlobnih let. Nekoč sem verjel, da vesolje nima vpliva na vero. Ravno tako sem verjel, da nebеса oznanjajo slavo stvarstvu Boga. Zdaj, ko sem spoznal to božjo mojstrovino, pa je moja vera boleče omajana.

Strmim v križ, ki visi na steni nad računalnikom Mark VI, in se prvič v življenju sprašujem, če to ni le prazen simbol.

Tega nisem povedal še nikomur, vendar resnice ni in ne bo mogoče prikriti. Podatki so na voljo vsakomur, ki bi ga zanimali. Zabeleženi so na neskončnih kilometrih magnetnih trakov in na tisočih fotografijah, ki jih nesemo nazaj na Zemljo. Drugi znanstveniki jih bodo lahko razložili tako kot jaz, če ne celo veliko bolje od mene, in ne mislim se opravičevati za šušmarjenje z resnico, kar je v starih časih prineslo mojemu redu tako slabo ime.

Posadka je že sedaj dovolj potrta. Zanima me, kako bodo sploh prenesli še to dokončno ironijo. Le malokdo vsaj nekoliko veruje, nihče pa ne bo okleval, da ne bi uporabil tega odločilnega orožja v boju z menoj. V tem skrajno resnem osebnem boju, sicer še vedno dobronamernem, ki pa traja že vso pot od Zemlje. Posadko zabava, da je njihov glavni astrofizik jezuit. Naj omenim samo dr. Chandlerja, ki ravno tega ne more prenesti. Le zakaj so vsi zdravniki tako zagrizeni ateisti? Včasih sva se srečala na opazovalni ploščadi, kjer luči le medlo svetijo, tako da zvezde žarijo v vsem svojem blišču. V polmraku se je ustavil ob meni in se zazrl v nebesni svod, ki se je počasi vrtel okoli naju, prav tako kot se je naša ladja sukala v vesolju. Vendar nas to ni toliko motilo, da bi ladjo umirili.

“Torej, oče,” je takrat običajno spregovoril dr. Chandler. “Vesolju ni ne konca ne kraja in prav mogoče je, da ga je res nekdo ustvaril. Tòda le kako lahko verjameš, da stvarnika zanimajo ljudje in njihov majhen, klavrn planet? Kaj takega si ne morem niti zamisliti!”

Nato bi se začela prepirati, zvezde in meglice pa bi počasi poplesovale okoli naju v tihih, neskončnih lokih onstran prozorne kupole na opazovalni ploščadi.

Mislim, da je prav očitna neprimernost mojega položaja najbolj zabavala posadko. Zaman sem jim s svojimi tremi članki v

reviji za astrofiziko in petimi v mesečniku kraljevske astronomske družbe dokazoval, da moja pripadnost redu ni v nikakršni zvezi s položajem glavnega astrofizika na naši ladji. Skušal sem jih spomniti, da naš red že dolgo priznavajo prav zaradi znanstvenih dosežkov. Že mogoče, da nas je zdaj le še peščica, a vse od 18. stoletja naprej smo prispevali veliko več člankov o astronomiji in geofiziki, kot bi bilo pričakovati glede na naše majhno število.

Ali bo moje poročilo o meglici Phoenix končalo tisočletja naše zgodovine? Bojim se, da se bo z mojim poročilom končalo še veliko več kot to.

Ne vem, kdo je poimenoval meglico, vendar pri izbiri imena ni imel sreče. Če pa se je že v samem imenu skrivala prerokba, potem je ne bomo mogli preveriti vsaj še nekaj milijard let. Celo sama beseda meglica nas lahko zadene, saj je meglica Phoenix tako neznatna v primerjavi z drugimi meglicami, ki so raztresene vzdolž Rimske ceste. V kozmičnem merilu je meglica resnično majhna, nepomemben oblak plinov, ki obkrožajo eno samo zvezdo.

Oziroma tisto, kar je ostalo od zvezde...

Zdi se mi, kot da se Rubensova mojstrovina Royała, ki visi nad izsledki spektrofotometrične analize, norčuje iz mene. Oče, kaj neki bi ti storil z vsem tem znanjem, ki sem si ga pridobil daleč od majhnega sveta, ki je tebi predstavljal ves univerzum? Mar bi spoznal to, česar meni ni uspelo?

Oče, ti zreš v daljave, jaz pa sem prepotoval večje razdalje, kot si si lahko zamišljal, ko si pred tisočletji ustanovil naš red. Nobe-na raziskovalna ladja še ni bila tako daleč od Zemlje. Prišli smo prav do meja znanega vesolja. Na pot smo odšli z namenom, da dosežemo meglico Phoenix, cilj smo dosegli in domov se vračamo z bremenom spoznanja. Želim si odložiti to breme s svojih ramen, vendar te zaman kličem preko stoletij in svetlobnih let, ki leže med nama.

V svetem pismu, ki si nam ga dal, so besede jasne. Posvetilo se glasi AD MEMORIAM DEI GLORIAM, vendar vanj ne morem več verjeti. Mar bi ti še verjel, če bi videl, kar smo videli mi?

Vedeli smo, kaj naj bi meglica Phoenix pomenila. Vsako leto samo v naši galaksiji eksplodira na stotine zvezd, ki pred zatonom v temo in pozabo še poslednjič močno zažare. To so le navadne "nove", ki ponazarjajo povsem običajne katastrofe v vesolju. Odkar sem začel delati v luninem observatoriju, sem posnel že na ducate spektrogramov tako nastalih "nov".

Toda vsakih tisoč let pa se trikrat ali štirikrat zgodi nekaj, ob čemer celo "nova" zbledi v popolno nepomembnost.

Takrat, ko se zvezda spremeni v "supernovo", njen sijaj za kratek čas zasenči vsa ostala sonca galaksije. Ta dogodek so opazovali kitajski astronomi leta 1054, ne da bi sploh vedeli, kakšen pojav opazujejo. Pet stoletij kasneje, leta 1572, je v meglici Kasiopeje zažarela "supernova", ki je svetila tako močno, da jo je bilo mogoče videti celo podnevi. V naslednjem tisočletju so zažarele le še tri "supernove".

Naša odprava je imela nalogo, da obišče ostanke takšne katastrofe, da rekonstruira vzroke, ki so pripeljali do nje in, če bi bilo le mogoče, tudi ugotovi razlog, zakaj je do tega prišlo. Počasi smo se prebijali skozi plin, ki se je še vedno širil od takrat, ko je pred šest tisoč leti eksplodirala "supernova". Plinski oblaki so bili še vedno neverjetno vroči. Žareli so v vijolični svetlobi, bili pa so preredki, da bi nam lahko škodovali. Eksplozija "supernove" je

bila tako močna, da se je zunanji zračni ovoj tako oddaljil od zvezde, da ga njena gravitacija ni mogla več pritegniti. Ves ta plin je tvoril nekakšno prazno lupino, ki je bila tako velika, da bi se lahko v njej nahajali tisoči sončnih sistemov. V središču tega velikanskega oblaka je žarela majhna, bleščeča krogla. Zvezda se je spremenila v belega pritlikavca. Bila je manjša, a milijonkrat težja od Zemlje.

Žareči plin, ki je bil vsepovsod okoli nas, je osvetljeval noč medplanetarnega prostora. Leteli smo v središče velikanske kozmične bombe, ki je eksplodirala pred dawnimi časi in so njeni razbeljeni ostanki še vedno leteli na vse strani. Ogromno območje eksplozije in dejstvo, da so razbitine prekrivale vesolje v tako neskončnih dimenzijah, nam je otopelo občutek, da se sploh gibljemo. Lahko bi minila cela desetletja, preden bi s prostim očesom v teh vrtincih zaznal sled gibanja, kljub temu pa nas je občutek silovite eksplozije močno prevzel.

Že pred odhodom smo preračunali, kako dolgo bomo potovali, in počasi smo se približevali tej kruti, mali zvezdi. Nekoč je bila sonce, taka kot naše, vendar je v nekaj pičlih urah potrošila vso energijo, s katero bi lahko sijala še milijone let. Postala je zgrbljen berač in hranila je svoje neznatne vire moči, kot da bi hotela s tem nadomestiti zapravljeno mladost.

Nihče ni pričakoval, da bomo odkrili planet. Če bi imela zvezda planete, bi se ti med eksplozijo spremenili v pline in se porazgubili med njenimi razbitinami. Raziskavo smo opravili povsem samodejno, saj tako naredimo vedno, ko se približamo neznanemu soncu. Tokrat smo odkrili majhen planet, ki je krožil okoli zvezde v ogromni razdalji. Bil je Pluton tega sončnega sistema in krožil je na mejah teme, predaleč od sonca, da bi se na njem lahko razvilo življenje. Njegova oddaljenost ga je rešila usode, ki so jo doživeli ostali planeti tega sistema.

Eksplozija je ožgala njegove skale in raztopila plašč zamrznjenih plinov, ki so ga oklepali pred katastrofo. Ko smo pristali, smo odkrili grobnico. Njeni graditelji so zagotovo hoteli, da bi jo kdo našel. Monolit, ki je stal pred njenim vhodom, je bil sedaj precej poškodovan, kljub temu pa smo že po prvih posnetkih sprevideli, da je to lahko samo delo razumnih bitij. Nekoliko kasneje smo zasledili še radioaktivno žarčenje, ki se je razširjalo okoli grobnice. Četudi bi bil monolit uničen, bi radioaktivno žarčenje ostalo kot večni klic k zvezdam. Naša ladja je poletela proti monolitu s takšno natančnostjo kot puščica proti tarči.

Ko je bil monolit zgrajen, je bil gotovo visok vsaj kilometer in pol, zdaj pa je bil videti kot sveča, ki se je stopila v lužico voska. Ker nismo imeli pravnjega orodja, smo potrebovali ves teden, da smo skozi ožgane skale napravili vhod v grobnico. Sicer smo bili astronomi, vendar smo se kljub vsemu znašli. Na našo prvotno nalogo smo kar pozabili. Osamljeni monolit, ki so ga s skrajnimi navori zgradili na največji možni razdalji od sonca, je lahko pomenil samo nekaj: Civilizacija, ki se je zavedala svoje pogube, je storila še zadnji poskus za doseg nesmrtnosti.

Zaklade, ki so bili v grobnici, bo moralo proučevati več generacij. Zagotovo je sonce že mnogo prej opozorilo tujo raso na bližajočo se katastrofo, tako da so imeli dovolj časa, da so se nanjo temeljito pripravili. Na ta oddaljen planet so prinesli sadove svoje civilizacije v upanju, da jih bo kdo odkril in da ne bodo padli v pozabo. Mar mi ne bi ravnali enako? Ali bi bili tako sebični, da na prihodnost, ki nam ne bi bila namenjena, ne bi niti pomislili?

Ko bi le imeli več časa! Potovali so med planeti svojega sončnega sistema, niso pa znali prečkati medzvezdnega prostora. Najbližji sončni sistem je bil oddaljen sto svetlobnih let in četudi bi poznali skrivnost transfinite pogona, bi se jih lahko rešilo le nekaj milijonov. Morda pa je bilo bolje tako.

Njihove skulpture so pokazale, da so bili izredno podobni človeku, pa četudi ne bi bili, bi žalovali za njihovo usodo. Zaprtili so nam na tisoče filmov in projektorjev. Priložili so slikovna navodila, tako da se ne bo težko naučiti njihove pisave. Proučili smo že mnoge od teh zapisov, katere smo uporabili po celih šestih tisočletjih. Spoznali smo lepoto in toplino civilizacije, ki je bila v mnogih pogledih naprednejša od naše. Morda so nam pokazali najboljše, kar so imeli, in človek bi jih težko grajal. Njihov svet je bil čudovit in mesta so bila zgrajena s tako popolnostjo, da so daleč presegala človeške stvaritve. Opazovali smo jih pri delu in igri in poslušali njihovo pojočo govorico, ki je zazvenela preko stoletij. Še vedno imam pred seboj sliko gručice otrok, ki so se igrali na obali iz čudnega modrega peska, prav tako, kot se igrajo otroci na Zemlji. Ob obali, kjer so rastle nenavadna drevesa, se je premikala velika neznana žival, katere pa otroci niso opazili.

Medtem pa se je v morje pogrezalo toplo, prijazno sonce, ki naj bi kmalu uničilo vso to nedolžno srečo.

Verjetno ne bi bili tako presunjeni, če ne bi bili tako daleč od doma in tako osamljeni. Mnogi smo na tujih svetovih že videli ruševine starodavnih civilizacij, vendar nikogar od nas še ni tako globoko prizadelo. Drugače je, če rasi spodleti in propade, kot se je to dogajalo narodom in kulturam na Zemlji. Toda če je nekoč uničen v polnem cvetu lastnega razvoja... Le kako je to mogoče razložiti z božjo milostjo?

Moji tovariši so me to že vprašali in odgovoril sem jim po svojih močeh. Oče Loyola, morda bi ti razložil bolje, vendar v Exertia Spiritualia nisem našel ničesar, kar bi mi lahko pomagalo. Čeprav ne vem, katere bogove so častili, niso bili zli ljudje. Mogoče pa je tudi, da niso častili bogov. In ko se tako oziram na njih preko stoletij, spoznavam, kako so s poslednjimi močmi skušali ohraniti milino, ki jo zdaj opazujemo v svetlobi tega usodnega sonca. Veliko bi nas lahko naučili. Le zakaj so morali umreti?

Vem, kaj bodo moji tovariši dejali, ko se vrnemo na Zemljo. Rekli bodo, da veselje nima nobenega smisla in namena. V naši galaksiji vsako leto eksplodira kakih sto sonc in verjetno prav ta trenutek v globinah vesolja umira neka rasa. Ni pomembno, če je bila dobra ali slaba, ker to ne vpliva na njeno usodo. Božje pravice ni, saj ni boga.

To, kar smo videli tukaj, pa ne dokazuje nič takega. Vsakdo, ki bi temu nasprotoval, bi podlegel čustvom in ne logiki. Bogu ni treba opravičevati svojih dejanj. On, ki je ustvaril univerzum, ga lahko uniči, kadar ga je volja. Arogantno in bogokletno bi bilo, če bi mu določali, kaj sme in česa ne sme narediti.

Čeprav sem videl umirati cele svetove, sem vse to le težko doumel. Vsakdo pa lahko pride do točke, kjer se omaje tudi najtrdnjša vera. In zdaj, ko se oziram na svoja spoznanja, vem, da sem končno tudi sam dosegel to stopnjo.

Preden smo dosegli meglico, nismo točno vedeli, kdaj je prišlo do katastrofe, iz astronomskih podatkov in sledov na kamninah edinega preostalega planeta pa sem lahko zelo natančno določil čas katastrofe. Vem, katerega leta je svetloba te zvezde dosegla Zemljo. Vem, kako močno je morala novonastala "supernova",

Arthur C. Clarke
ZVEZDA

katere ostanki se sedaj nahajajo za nami, zažareti na zemeljskem nebu. Vem, kako je zažarela na vzhodu, nizko nad horizontom, še preden je sonce vzšlo. Bila je svetlobni signal tiste orientalne zore.

Nobenega dvoma ni več. Stara uganka je končno razrešena. O, bog, saj je bilo vendar še toliko drugih zvezd, ki bi jih lahko uporabil! Le zakaj si moral te ljudi pahniti v ogenj, da je simbol njihovega propada lahko zasijal nad Betlehemom?

Stane Jarm: MOLITEV, patiniran
hrast, 1990



LITERATURA
Rast 7 - 8 / 1995



VESELE BOŽIČNE PRAZNIKE!

✦ IN SREČNO NOVO LETO ✦



Stane Jarm: MOŽ, patiniran hrast, 1965

II

MINEVANJE

V oktobru, ko so prve trte že odrodile, je Novo mesto pričakalo v Izobraževalnem centru Krke, tovarne zdravil, skupino uglednih osebnosti slovenskega znanstvenega in literarnega snovanja. Za omizjem so bili Taras Kermauner (z ženo Alenko Goljevšček), Boris Paternu, Lev Kreft, Stane Granda, pisatelj Vladimir Kavčič, Marija Pirjevec, Bogdan Osolnik.

Prišli so na povabilo uredništva revije Rast, da bi spregovorili o Kavčičevem romanu Minevanje, ki ga je leto poprej izdala Dolenjska založba, ali o čem drugem, kar je ta hip soočeno v literaturi ali v življenju sploh z neizprosno usodo minevanja, odhajanja, izginevanja, v večnem krogu presnavljanja.

Vseh, ki so bili povabljeni za omizje, ni bilo. Opravičila so bila samoumevna. Aleš Gabrič je svoj prispevek poslal kasneje.

Med domačimi oziroma iz uredništva revije so bili navzoči Milan Markelj, Nataša Petrov, Franci Šali, Jože Škufca, kot predstavniki izdajatelja pa še Janez Komelj, Franci Zaman in Franci Konciliija. Slednji je gostom za Marjeto Potrč, predstavnico Krke, tovarne zdravil - gostiteljice omenjenega srečanja, ki je zbranim na kratko in slikovito predstavila razvoj, stanje in prizadevanja te imenitne dolenjske in slovenske firme - ne le kot "izdajatelj", ampak tudi kot župan Mestne občine Novo mesto izrazil dobrodošlico, podporo takim srečanjem, v upanju, da bodo prerasla v Zwittrova omizja ali Zwittrova duhovna soočanja s silnicami življenja in ustvarjanja.

Omizje je vodil urednik revije Jože Škufca, uvodno razpravo o Kavčičevem romanu in literarnih ter družbenih razmerah pa je imel Taras Kermauner.

Nemogoče je v tej številki objaviti vse razprave. Zato se je uredništvo odločilo to pot objaviti uvodne besede, besede dobrodošlice Marjete Potrč, nagovor Francija Konciliije, uvod v razpravo Jožeta Škufce ter razpravo Marije Pirjevec, ki je svoja razmišljanja posvetila usodi tržaške slovenske poezije oziroma pesmim Miroslava Košute. V naslednji številki Rasti pa bomo nadaljevali z objavo drugih prispevkov, ki tudi sicer sodijo bolj skupaj, saj so v navezi s Kavčičevo knjigo in časom, ki ga obravnava, ali ga že slutimo, ali je prišel in je tak, kakršen pač je, in že skoraj ves izven Kavčičevega romana.

Franci Šali

OMIZJE RASTI

Pozdravni nagovor urednika Rasti Francija Šalija:

Poštovani, Dolenjska založba je pred dobrim letom natisnila Vladimirju Kavčiču knjigo - roman Minevanje. Vemo, da je bil prvi del natisnjen pred več kot dvema desetletjema in pol, potem je pisatelj napisal še drugi del in oba, z uvodno besedo oziroma z vsemi razmišljanji Tarasa Kermaunerja o obeh delih in družbeno kulturnih in kulturno političnih razmerah, sta zdaj objavljena v omenjeni knjigi, in ta je pravzaprav povod današnjemu srečanju in razpravi, h kateri ste bili vabljeni. Poprej pa bi poprosil predstavnico gostitelja, spoštovano Marjeto Potrč, direktorico kadrovsko-upravnega sektorja Krke, da v imenu tega podjetja, katerega gosti smo, pove nekaj besed.

Iz pozdravnega nagovora Marjete Potrč:

Lepo pozdravljeni. Zbrali smo se v Izobraževalnem centru To-varne zdravil Krka. Popoldne boste srečanje nadaljevali v našem hramu na Trški gori. Upam, da se boste prijetno počutili, saj je tudi vreme danes zelo lepo. Knjiga Vladimirja Kavčiča govori predvsem o minevanju zla in staranju. Če poskušam to prenesti na Krko, lahko rečem, da se stara, toda o njenem minevanju najbrž ne moremo razmišljati. Stara (ali mlada) je 41 let, se pravi manj, kot so junaki te knjige, o kateri boste danes govorili.

Matična Krka je organizirana kot Krka s popolno odgovornostjo, ustanovili smo pa tudi dve družbi, in sicer Krko Kozmetiko in Krko Zdravilišča, ki sta 100 - odstotno v Krkini lasti, medtem ko je Krka Novoterm, ki proizvaja izolacijske materiale, Krkina še približno 20 odstotkov, ker smo 80 odstotkov prodali nemški firmi Kleidere. Najpomembnejša je proizvodnja zdravil za humano in veterinarsko uporabo ter proizvodnja pomožnih ali zelenih zdravil in surovin zanje. Naše uspehe merimo z dolarji. Najuspešnejše leto smo imeli leta 1990, ko smo prodali za več kot 300 milijonov dolarjev. Zelo nas je prizadela izguba jugoslovanskega trga. Največji padec prodaje je bil v letu 1992.

Krka je imela nekoč že nad 4000 zaposlenih. Danes jih dela na področju zdravil približno 2500, nekaj manj kot 1000 pa na ostalih dejavnostih. Ob padcu prodaje smo z mehкими variantami precej zmanjšali število zaposlenih, hkrati pa izboljševali izobražbeno strukturo, zato imamo danes bistveno več visoko izobraženega kadra, kot smo ga imeli prej. Naš cilj je, da bomo leta 2000 prodali za 500 milijonov dolarjev zdravil.

Po prihodku smo bili lani na osmem mestu, po dobičku na tretjem, po zaposlenosti na enajstem in po sredstvih na desetem mestu. V Krki ne pozabljamo na duhovno kulturo naših zaposlenih. V okviru Krke imamo vseskozi organizirano kulturno društvo. Izredno veliko sredstev pa namenjamo za strokovno in splošno izobraževanje zaposlenih. Nekateri od vas ste že sodelovali na naših knjižnih sejmih. V Ljubljani deluje gledališki klub, v naših poslovnih prostorih visijo originali umetniških slik. Skratka, mislim, da izjemno veliko napravimo tudi za duhovno življenje krkašev. Seveda pa ob vsem tem in drugih aktivnostih ne pozabljamo na mesto, ker vemo, da morajo naši ljudje živeti tudi v kulturnem okolju.

Želim vam, da bi se res prijetno počutili med nami, da bi bili vaši pogovori plodni.

Pozdravna beseda izdajatelja Rasti, novomeškega župana Francija Koncilije:

Vse prav pristočno pozdravljam v imenu občine Novo mesto in tudi v svojem imenu. Od letos dalje, kakor je rekel že Franci Šali, je Mestna občina Novo mesto izdajateljica revije Rast. V tistem trenutku, ko smo se soočali s problemom, kako naprej glede te revije, nisem niti za trenutek pomislil, da tej reviji ne bi pomagali z občinskim denarjem. Ocenil sem, da je ta dragotina važna za naš dolenjski prostor. Ne samo v zgodovinskem smislu, predvsem v kulturnem, sociološkem, etnološkem. Zato smo jo podprli in jo bomo podpirali tudi v bodoče. Poleg pozdrava se vam že v začetku najlepše zahvaljujem, da ste se odzvali našemu vabilu in prišli semkaj v to lepo, toplo, mehkobno Dolenjsko. Revija Rast je revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja, izhaja že kar polnih šest let in pokriva poleg najširšega dolenjskega prostora tudi že večji del Slovenije. Prepričan sem, da bo ob finančni pomoči ne samo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, Zavarovalnice Tilie, Krke, tovarne zdravil, in tudi vseh ostalih 15 občin lahko tudi v bodoče nemoteno izhajala. Pozdravljam zamisel uredniškega odbora, da boste na današnjem pogovoru spregovorili v zvezi s to temo ali izven nje, torej s področja literature, zgodovine, jezika, etnologije in še česa drugega. Tako bo naša revija večala duhovno poslanstvo in dajala ogromen prispevek k proučevanju preteklosti in sedanjosti ožjega in širšega prostora Dolenjske. Prepričan sem, da bo uredniški odbor revije s tako pomembnimi osebnostmi, kot ste danes vi tukaj, pripravljaj podobne pogovore tudi v prihodnje. Tovrstna srečanja naj bi bila iztočnica za bodoča srečanja vsako leto, ki naj bi jih poimenovali Zwittrova srečanja ali Zwittrovi dnevi. Želim vam še naprej uspešen in prijeten dan v dolenjski metropoli in hvala, ker ste z nami.

Uvodna beseda glavnega urednika Rasti Jožeta Škufce:

Spoštovani. Iskreno lepa hvala vsem, ki ste prisluhnili naši prošnji in prišli sem v starodavno in novo Novo mesto ali pa ste se današnjega srečanja udeležili kot domačini.

Drugačno je to Novo mesto, kot je bilo pred 50 leti, saj je doživelo vrsto simpatičnih in tudi manj simpatičnih, pretehtanih in manj pretehtanih posegov, ki so mu s svojimi rezultati nadeli pečat industrijskega mesta ter poudarjeno vlogo kulturne in gospodarske metropole Dolenjske in Bele krajine.

Ko smo se pred šestimi leti pripravljali na to, da na ustvarjalen način obudimo izročila novomeške pomladi, smo se kaj hitro odločili, da tudi ta predel Slovenije pride do svoje revije, torej Rasti, ki pravi, da je to revija za kulturo, literaturo in družbena vprašanja. Zdaj že šesto leto dovolj načrtno prihaja pred bralce. Tudi zato, da izkaže življenje in tudi zahteve minevanja. Morda jih še potrjuje, do neke mere prav gotovo, zato mi je bila posebno dobrodošla misel doktorja Paternuja, ki je v prijaznem sporočilu, da pride danes v Novo mesto, zapisal tudi tole: "Tu bo Rast doživela novo rast. Naj se zgodi ta napoved, naj se potrdi hotenje, izpričano pred šestimi leti, da bo Rast poganjala iz svojih korenin samo toliko časa, dokler bo zvesta približevanju resnicam in inovativnim premikom in nikoli v podrejenosti nikomur zaradi kakršnihkoli trenutno obteženih razmer, ki bi poskušale revijo uokviriti v kalup take ali drugačne vrste. Poudariti pa je treba, da smo zadržali v uredništvu dosledno delovno avtonomnost in da le-ta ni bila do

danesh ne spotakljiva in ne ogrožena.

Namen današnjega srečanja je obrazložil v povabilu, ki ima datum 29. julij 1995, že Franci Šali. Izzvala ga je Kavčičeva knjiga Minevanje in še posebej spodbudila razprava o njenem temeljnem izročilu avtorja Tarasa Kermaunerja. Dozorelo je spoznanje, da bi kazalo še in še razmišljati o vprašanih minevanja, ki so vedno v vzročnem odnosu z nastajanjem, ki logično nastopa v primarni poziciji. Minevanje zla, vezano na Kavčičevo delo, je postalo aktualno s pričujočo spravo, torej z napovedmi in pričakovanji, da je možno posledice navzkrižij medvojne in povojnega časa po petdesetih in več letih zavestno premagovati in doživeti strpno sožitje. Kavčičevo Minevanje minevanje zla izpričuje. Na ravni umetniške resnice seveda.

“O krivdi misli vsak drugače,” pravi pisatelj v svojem Minevanju. O kateri, čigavi? Kje so njene korenine in kje možne poti minevanja zla?

Vojna je zlo že po svoji izvirni logiki ali (ne)logiki, kar ji vsekar bolj pritiče. Vojna je neusmiljeno nasilje. Scenarij vojnega časa ne pozna do potankosti izdelanih nosilcev vlog. Vnaprej so mu znane samo tiste strani, ki so v vojnem konfliktu, spopadu. V ta konflikt vstopajo drugi, znani in neznani, pričakovani in nepričakovani, hote ali nehote. Motivi za to so različni, umljivi in manj umljivi. Dandanes ostaja preveč na obrobju temeljni povzročitelj zla, ki je od zunaj vkorakal v našo deželo, zato ima tudi njegovo minevanje toliko mukotrpnih posledic ter izzivov in iztočnic za premisleke in premišljevanja. Vojni čas sem moral sprejeti kot otrok, kandidat za prvi razred osnovne šole. V Suhi krajini, v eni od najbolj pozabljeni in zapostavljeni slovenski pokrajini, ob vznožju razkošnih roških prostranstev, v neposredni bližini kočevskih naselij. Kaj vse je bilo tod v času, ko je bil ta svet vse kaj drugega kot mirno zatočišče, je znano. Prve zle slutnje so se mi zakopale v zavest ob roški ofenzivi, ko je bilo treba zreti v obraz smrti, ko je bilo treba sprejeti videnje gorečih kočevskih vasi, ko se je bilo treba poslavljati od neštetihi na hitro določenih za italijanska taborišča. Ko sem bral knjigo Minevanje, se nisem mogel znebiti vtisa, da se je vse skupaj dogajalo prav v moji pokrajini. Z vsemi konflikti, z vsemi usodami. Spomini živijo dalje in se okrušijo samo na marginalnih straneh. Zato je minevanje zla v takem kontekstu lahko samo etično pogojeno vprašanje.

Cenjeni udeleženci, sporočeno je bilo, da bo o minevanju danes stekla beseda v kontekstu izzivov Kavčičeve knjige in tudi izven njenega obsega. Torej o minevanju zla in drugih vprašanih minevanja.



Naslovnica romana MINEVANJE Vladimirja Kavčiča, ki ga je izdala Dolenjska založba v Novem mestu leta 1994.

Marija Pirjevec

MOTIV MINEVANJA S TRŽAŠKE STRANI - OB POEZIJI MIROSLAVA KOŠUTE

V poeziji sodobnega tržaškega pesništva sta besedi trajanje in minevanje prisotni kot njegovi poglobljeni eksistencialiji. Ob izidu najnovejšega izbora tržaškega pesništva, ki nosi pomenljiv naslov *Kar naprej trajati* (1994) z zelo značilnim stihom Marka Kravosa, sem omenila, da se zamejska poezija razlikuje od matične predvsem po lastni duhovni vsebini, saj ne more prekriti svoje nenehne angažiranosti; slednje pa seveda ne gre razumeti v tradicionalnem pomenu te besede, temveč kot neko globlje duhovno stanje, ki bi ga lahko označili s sintagmo: volja po obstajanju, po kljubovanju. Zdi pa se, da je tako izrazito vitalistična drža toliko opaznejša, kolikor bolj je položaj slovenskega človeka na tej zemlji zapisan neustavljivemu občutku minevanja in konca. Razpetost med že omenjenima eksistencialijama, med minevanjem in trajanjem, se morda najočitneje razkriva v poeziji enega vodilnih pesnikov povojnega tržaškega Parnasa: Miroslava Košute. V celi vrsti njegovih izpovedi, zbranih predvsem v zbirkah *Pričevanje* (1976), *Odseljeni čas* (1990) in *Riba kanica* (1991), je prav to temeljno nasprotje med vero in nevero, upanjem in strahom, vztrajanjem in izginotjem dozorelo do kraja, in to na ravni tako osebnega kot neosebnega doživljanja.

Brez obotavljanja lahko rečemo, da je v okviru Košutovih oseboizpovednih pesmi pred vsemi drugimi izpostavljen prav problem tesnobe minevanja, tako da moremo iz njega izluščiti pesnikovo osrednjo življenjsko resnico. Taka je, da navedem en sam primer, njegova presunljivo preroška pesem *Miza* iz zbirke *Pričevanje*, ki ima za osrednjo temo motiv minevanja in nepreklicne ločitve, ki je pesnika kmalu nato strahotno prizadela z izgubo dvajsetletnega sina. Sam Košuta je nekje zapisal, da jo je že ob nastanku štel za eno svojih temeljnih izpovedi. "Nazadnje," pravi, "pa je življenje neusmiljeno potrdilo upravičenost tesnobe, ki me je uklepala od samega sklepanja družine. Kakor da sem zmeraj vedel, kaj mi je usojeno, čeprav sem se v resnici bal že navadnih, naravnih ločitev."

Kot kontrapunkt tej pretresljivi, padajoče intonirani eksistencialni tematiki, ki mu jo je življenje z vso neizprosno potrdilo, zasledimo pri Košuti vrsto nasprotnih stanj, nabitih z radoživostjo in sproščujočim humorjem, ki na dnu razkrivajo pesnikovo slo po bivanju. In če je vse to res, pa vendar ne gre spregledati, kot je v uvodu v zbirko *Kar naprej trajati* poudaril že Boris Paternu, da so njegove zbirke navadno komponirane tako, da glavna razpoloženjska črta poteka navzdol, v depresijo, v nenehno prisotno zavest minevanja. Zato je osnovni položaj človeka za Košuto položaj "čakanja", še več, je položaj neustavljivega bližanja tistim, ki so že šli (*Čakanje, Podoba med algami, Koža mrtvih, Dodatna sled*).

Vendar problem usihanja v Košutovi liriki ni občuten samo na subjektivni ravni; prav tako izrazita in izpostavljena je ta eksistencialija na ravni nadosebnega doživljanja, kamor se končno tudi prevesi. Globinska vraščenost v prostor med rodnim Križem na obronkih slovenskega Krasa in mestom Trstom sili Košuto, da se znova in znova sooča s položajem Slovencev na tem, od matice

odrezanem kosu zemlje, in da se dotakne tiste večkrat upodobljene zgodovinske tematike Trsta in njegove okolice, ki ji je osrednji motiv njeno počasno, a zanesljivo odmiranje. Iz tega sledi, da je problem, ki se nenehno pojavlja kot refren Košutovega pesniškega tragizma, kot pravi Niko Grafenauer, najbolj lapidarno izražen v vprašanju: kako preživeti? In to seveda ne samo kot subjekt, temveč predvsem kot skupnost, ki je bila opeharjena za upanje in je s svojo izvotljeno eksistenco zapisana čakanju na preminutje. Bivanjska stiska človeka za mejo je bila in je zato drugačna od stiske, ki so jo doživljali in jo še danes doživljajo Slovenci v domovini. Tako pomeni Košuti, ki mu je usojeno, da z večjo prodornostjo od drugih opazuje, kako slovenstvo okoli njega drsi v tiho asimilacijo, "stiska jezika", ki je v sedemdesetih letih burila slovenske pesnike, nekaj povsem drugega in usodnejšega kot onim, živčim v domovini:

*Tu stvari merimo z drugačnimi merili:
človek je v stiski, človek je v sili.
Včasih kipim od sreče, včasih me zmaga jok.
Morda mislim na prihodnost svojih otrok.
Kisika je komaj za sprotno rabo -
zato ne iščem za tabo.*

Tako pravi pesnik v *Pismu Niku Grafenauerju* leta 1975. Že zaradi same zavesti, da je njegov jezik zapisan izginotju, Košuti ni moglo biti dosti do tega, da bi se izživiljal v brezizglednem hermetizmu, ki se je tedaj uveljavljal v Sloveniji. Potemtakem je tržaškemu pesniku beseda mnogo več kot sredstvo za eksperimentiranje, pomeni mu etično in ontološko kategorijo, segajočo v najgloblje plasti njegovega jaza, saj je tesno povezana z zavestjo, da je njegov jezik na poti izbrisa. Od odpisanega jezika do odpisane skupnosti pa ni dolga pot.

Zato Trst v liriki Miroslava Košute ni samo mesto, v katerem se razpleta neka bolj ali manj tragična osebna drama, kakršno lahko razberemo v pesmih drugega velikega tržaškega lirika Umberta Sabe, temveč je nekaj več, je mesto, v katerem utripa stiska slovenske narodnostne skupnosti, ki je v občutljivi pesnikovi zavesti prisotna toliko bolj, ker jo spremlja slutnja, da je zapisana nepreklicnemu umiranju in koncu (*Tržaška izštevanka*, *Jutrišnje tržaško jutro*). Seveda je omenjena narodnostna stiska samo del tega starčevsko razpadajočega mesta. Košuta si ne zatiska oči tudi pred drugimi vzroki njegovega usihanja, ki jih odkriva v zatohli zagledanosti vase, v svojo bleščečo preteklost, v njegovem zapiranjju v meje lastnega utesnjenega prostora (*Šestič Karel VI.*).

Tako se nam posebna usoda tega utrujenega mesta kaže v vrsti interierskih detajlov njegovih temačnih soban, "kjer je parket in tepih razcefran, kot da v njem gnezdi miš" (*Trieste trieste*), ali iz ostarelih kavarn s "sledovi podganjih stopinj na brušeni steklenini" (*Caffe degli Specchi*). Tu uzrem obredje "starosvetnih dam" ob čaju ob petih, tam "v fotelju neznan skelet" (*Čaj ob petih*) kot žive priče sesipanja in minevanja nekoč vabljivega sveta.

Usihanje mesta pa se razkriva tudi v njegovem eksterierju, kjer "odpisanje ladje na pomolu z rjo, ki se lušči z bokov" (*Odpisana ladja*) in mrtve ulice s praznimi trgi, jasno pričajo o življenju, ki odteka, ki ga več ni. Tak je tudi Goldonijev trg v nedeljo pod večer z nadrealistično podobo "strašne sipe", ždeče v predoru spod griča nad njim (*Goldonijev trg pod večer*). Ta pošastni prizor se tako v pesnikovi domišljiji napolni z zgodovinsko in v zadnji konsekvenci tudi eksistencialno, ontološko vsebino. Ali ni umiranje sloven-

Marija Pirjevec
MOTIV MINEVANJA S
TRŽAŠKE STRANI - OB
POEZIJI MIROSLAVA
KOŠUTE

stva v Trstu in postopno propadanje tega mesta pravzaprav simbol človekovega neustavljivega minevanja kot tudi simbol izbrisa neke skupnosti? Zato ni naključje, da je eno najelementarnejših pesnikovih stanj, tako rekoč ključna beseda Košutove lirike, prastrah, ki je zgodovinsko determiniran, a hkrati tudi nadzgodovinski, saj postaja metafora splošnega stanja evropskega človeka in njegovega brezupnega položaja na izteku 20. stoletja (*Prastrah*). In vendar je Košutov prastrah, ki izvira iz zavesti minevanja posameznika in njegove skupnosti, take vrste, da se nikoli povsem ne odpove svojemu nasprotnemu polu: upanju, veri, kljubovanju. Ena najbolj povednih pesmi v tem smislu je pesem *Ta Trst*. Tu je zarisana paradoksalna podoba na smrt obsojenega mesta, v katerem pa tli vera, ki je tako močna, da nikoli ne more izgoreti do konca:

*Ta Trst je kot mesto na koncu sveta.
Obreden in star gre pod stojnico hiš,
na grla kakor na flavte igra,
ko mu v srebrnino obraze loviš.*

*Cesarsko odpada nekdANJI sijaj.
Po ulicah ladje na vetru drse.
Kot ženska odpira se na stežaj.
Grenkejši ko pelin so mrtvi ljudje.*

*Opasan z jeziki, ki pesmi pojo,
pijan od požara in strog od soli,
okraden za jutri, ob čast in nebo -
ta Trst je kot vera, ki ne dogori.*

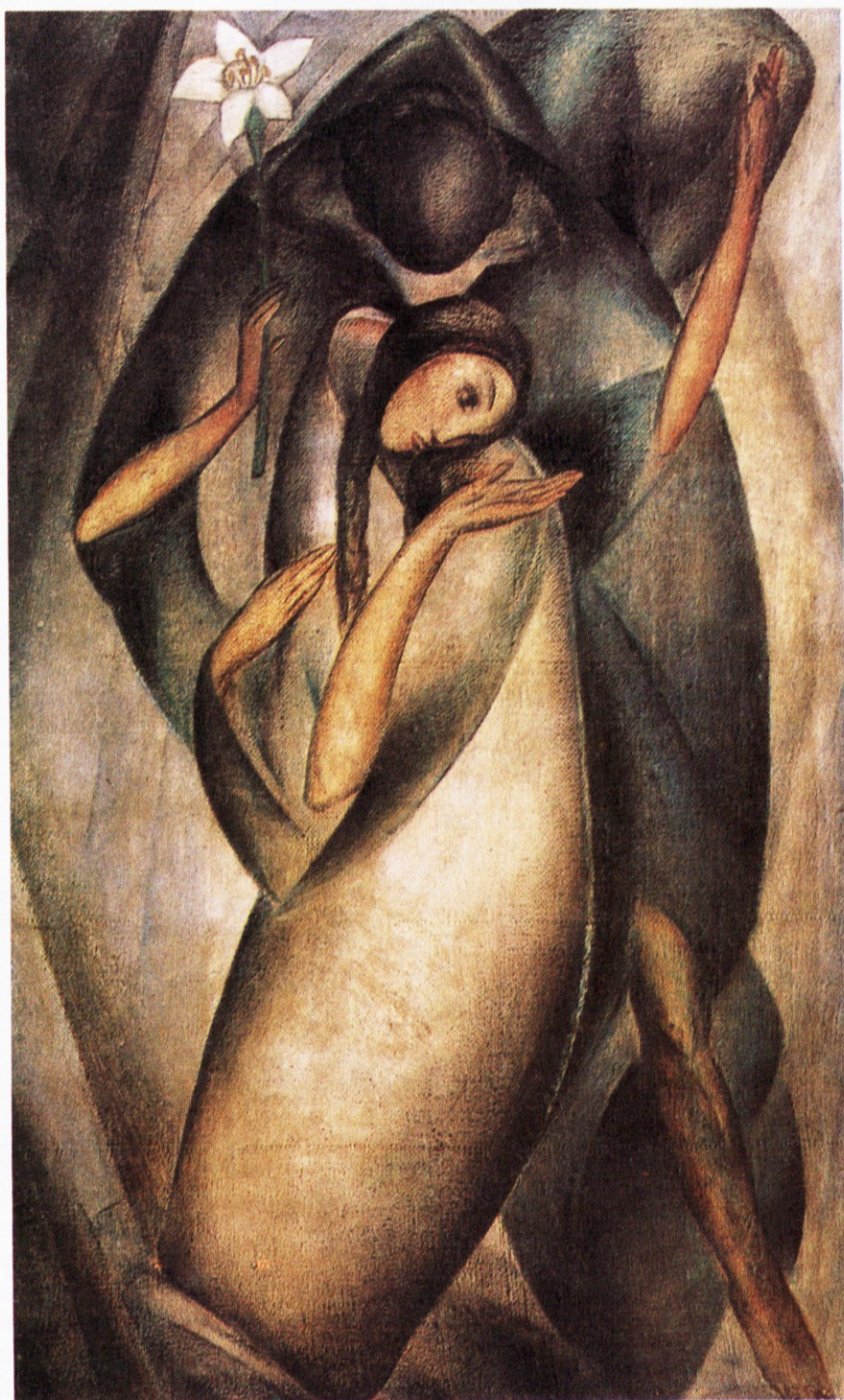
Ta Trst je, kot pravi Taras Kermauner, pravzaprav Miroslav Košuta sam. Zato ob turobnih slikah tega na pol mrtvega mesta, ki sem jih bežno omenila, imamo še vrsto tržaških razglednic, razgibanih od mediteranske vitalnosti, pestrosti in smeha (*Jutro gre na trg, Prodajalka s stojnico*). Ta radoživi obraz je drugi del avtorjeve ambivalence. Pesnikovemu občutju minevanja pa daje prav ta aspekt še dodatne pomene in globlje razsežnosti, saj prav tako še bolj poudarja njegovo usodno nepreklicnost.

Vladimir Kavčič, pisec romana MI-
NEVANJE, na okrogli mizi Rasti.
(Foto: Milan Markelj)



OMIZJE RASTI
Rast 7 - 8 / 1995

France Kralj: OZNANJENJE, olje, juta, 1922





Stane Jarm: DVE LICI (verso), macesen, 1991

**RAST – L. VI,
ŠT. 7-8 (37-38)
DECEMBER 1995**

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

III

KULTURA

Z velikim upanjem smo pričakali stoletnico rojstva nepogrešljive osebnosti slovenske umetnosti dvajsetega stoletja Franceta Kralja. Z upanjem zato, ker je premnogo vprašanj in pomislekov ostalo odprtih po retrospektivi leta 1956, ki je mlajši rodovi niso mogli videti. Ta ni uspela odpraviti vseh obremenitev, s katerimi je umetnika in njegovo delo zaznamovalo obdobje po osvoboditvi. Sedanja pregledna retrospektiva štirideset let pozneje je bila nujna že zaradi tega. Če ni dosegla nič več kot moralno in umetniško rehabilitacijo krivično stigmatiziranega umetnika, je storila mnogo.

Avtor razstave in kataloga Igor Kranjc si je v svoji študiji zastavil dva cilja: postaviti samoniklo umetniško osebnost v evropski kontekst in osvetliti dejavnike Kraljeve usode v malomestnem okolju, kjer je moral vzdrževati svoj obstoj. Kraljeva osebnost se mu je izrisala v luči evropske tradicije velike Umetnosti, v kateri umetnikova samoniklost pomeni nekonvencionalni nagovor večnih umetnostnih tem.

Drugi pomembni prispevek je prepričljiva povezava med umetniškim kredom in njegovo kulturno-politično držo. Cena za brezkompromisnost je bila njegova stanovska izolacija, ki je po drugi svetovni vojni imela zanj osebno drastične posledice. France Kralj se je ob svoji stoletnici vrnil ne le kot gibalov nekega radikalnega gibanja, temveč kot umetnik z življenjskim opusom. V tem opusu je potrebno izbirati, vendar izbor predstavlja ustvarjalca po božji volji, ki mu težko najdemo vrednih tekmecev.

V življenju in delu Franceta Kralja obstajajo trije resni problemi, ki se začno odpirati sredi dvajsetih let z izgubo središčnega položaja v umetnostnem življenju, v neutrudnem vztrajanju pri iskanju in oblikovanju slovenskega v sodobni umetnosti in na koncu v obupnih poskusih umetniške samorehabilitacije. Ta zadnji problem je v svojih simptomih prava tragedija, saj je vsa njegova simptomatika ekvivalentna aroganci družbene in profesionalne izolacije.

Kraljeva dela izpred prve svetovne vojne, ki jih je relativno veliko, kažejo nadarjenega in obetavnega študenta, ki mu je vojna preprečila normalen zaključek učnih let. Kasnejša institucionalna izobrazba je prej incidenčna kot sistematična. Oblikovanje Kraljeve umetniške osebnosti sta spodbujala izjemna volja in ekspresionistični etos svetosti narave. Eno pa je gotovo, institucionalno šolanje mu je omogočilo suvereno obvladovanje najrazličnejših umetnostnih tehnologij, pa naj bo to umetnoobrotna šola, delo pri Alojziju Progarju, kratek čas na dunajski akademiji, pri Antonu Hanaku ali pa na praški akademiji po prvi vojni.

V vseh zapisih o umetniku je obveljalo, da se je mladi France Kralj takoj po prvi svetovni vojni preroško pojavil v središču mlade generacije in si v nekaj letih takšen status utrdil. Njegov radikalizem sta pogojevala razpad imperija v politični stvarnosti in kriza t.i. impresionizma v drugem desetletju na umetnostnem področju. O slogovnih virih ni kaj dodati: dunajska secesija, očiščena meščanskih "moralnih" ekscesov, informirana z dosežki ekspresionizma v širšem srednjeevropskem prostoru. Takšna izhodišča so spodbujala konfrontacijo z impresionistično generacijo. Kralj jo je diskvalificiral kot nosilko "tuje" umetnosti in njeno recepcijo vrnil k začetnim obtoževanjem po prelomu stoletja. Kar

je kanil argumentirati kot avtentično slovensko umetnost, je bila dejansko primitivistična komponenta v ideološkem in formalnem smislu.

Kraljev primitivizem je konceptualno zapleten. Pomeni preporod morbidne urbane umetnosti s svežino ljudskega podobarstva. Rojen v družini vaškega podobarja, ki je poskrbel za sinovo umetniško izobraževanje, je mladi France Kralj prav v domači hiši okusil prvo ustvarjalno srečo. Primitivizem slovenskega ekspresionizma se ni dotikal eksotičnih afriških ali polinezijskih artefaktov, temveč je za moderno evropsko umetnost te tako pomembne zglede v svojem pojmovanju nadomestil z domačim izročilom. Slednje pa ni pomenilo konkretnih folklornih zgledov, temveč je primitivizem razumel kot način ustvarjanja, ki je neposreden, brez institucionaliziranih civilizacijskih predispozicij in izkrivljanj. Takšnega je poznal v delu svojega očeta. Takšno izročilo je moglo biti garant za oblikovanje avtentične slovenske umetnosti. Kar je t.i. slovenski impresionizem verjel doseči s "pozitivistično" slikarsko metodo in slovensko krajino, je Kralj videl v slovenskem podobarstvu.

Na tem pojmovanju temelji razumevanje umetnosti, ki ne ločuje med materiali in umetnostnimi zvrstmi, vse je samo "Ustvarjanje". Morda prav tu tiči razlog, da se je sorazmerno redko loteval grafike tudi v primerjavi s svojimi domačimi vrstniki. Kiparstvo, risba, oljna slika, vse implicirajo neposrednost ustvarjalne izkušnje, medtem ko grafika terja bolj ali manj rutinski podaljšek procesa. Grafika je pri Kralju relativno redka in vedno odtisnjena v nizkih nakladah, v povojnem obdobju pa je postala monotipija osrednji medij, torej tehnika, ki redko dopušča več kot en sam odtis in jo v Kraljevi inačici odlikujejo izrazito slikarska gestualna faktura. To je seveda odklon od pomena grafike v ekspresionističnih strujah, kjer je prednjačil lesorez.

Čeprav je bilo s Kraljem v zvezi pogosto slišati besedo abstrakcija, jo moramo razumeti samo v okviru primitivističnih izhodišč. Gre namreč za poenostavljanje oblik in za omejeno, včasih intenzivno kontrastno barvno skalo. Mislim, da je France Kralj vsaj spočetka verjel v nekakšen naraven vizualni jezik, ki naj ga formulira umetnost in bo zaradi svoje "naravnosti" hkrati tudi razumljiv. Ko se je pri recepciji zapletlo, je dodal slikam komentarje, ki pa so izzvali negativne reakcije.

Potrebno je vztrajati pri kronološkem razločevanju stvaritev med letoma 1918 in 1923. Delno je težave povzročil umetnik sam, ko je datiral v čas pred prvo svetovno vojno nekatera zgodnja dela mnogo pozneje, morda celo ob retrospektivi leta 1956. Konec koncev pa ni toliko pomembno, kaj je nastalo pred prvo svetovno vojno in kaj po njej. Dovolj je, da je mogoče ločiti dela na zgodnejša in poznejša predvsem s pomočjo kriterija kvalitete, in ločnico zarezati nekje v letu 1921. Tu se je končala smela eksperimentalna faza in začel prvi vrhunec s Smrtjo genija in s Pridigarjem. Ustvarjalni zagon je nato vzdržal kvalitetno napetost do poznih dvajsetih let kljub slogovnim premenam.

Zgodnje Kraljeve slike so pogosto komponirane kot splet piktogramov, fragmentov človeškega telesa, gest in simbolnega kolorita. Njihov nagovor je poudarjeno retoričen ter gradi na življenju in sugestivni simboliki. Prav zato je v Kraljevih slikah potrebno iskati širšo družbeno resonanco. Zaradi obilice religioznih motivov in intelektualnega, predvsem literarnega kroga, v katerem se je gibal, ga njegovi kritiki in poznejši pisci po duhovni orienta-

ciji štejejo k novokatoliškemu gibanju. To oznako je potrebno korigirati in jo izvesti iz splošnega razpoloženja ob koncu vojne, v katerem sta katoliško usmerjena politika, še bolj pa osebnost škofa Bonaventure Jegliča, združevala upanje Slovencev na združitev in osamosvojitve. Ob novi aktualizaciji programa zedinjene Slovenije je katoliško jedro oblikovalo splet vrednot, ki jih je v kritičnem zgodovinskem trenutku sprejemala večina Slovencev.

Bolj kot religiozne motive same po sebi je Kraljeve zgodnje slike potrebno razumeti kot retorične vzorce, ki so obvladovali intelektualni diskurz. Pravzaprav ne bi pretiravali, če bi jih označili kar za metaforizacijo usode slovenskega naroda. Zato se npr. Križev pot nanaša prav toliko na evangelije kot na eksistenčno izkušnjo Slovencev. Govorim o miselnih vzorcih, ki so še posebej vpadljivi v političnem besednjaku tedanjega časa, razširjeni pa so bili tudi v likovni umetnosti. Domet Kraljeve vizualne metaforike dojamemo šele, če primerjamo Kraljevo Magdaleno npr. s skoraj banalnim Vavpotičevim križanim Kraljskim Janezom. Dr. Feliks Bister je v pogovoru o tem pojavu opozoril tudi na genezo slovenskih intelektualcev, ki so bili praviloma rojeni prav v ta miselni svet.

Uspeh Kraljevega ekspresionizma po prvi svetovni vojni je mogoče iskati v njegovem sozvočju s splošnim razočaranjem, potrlostjo in celo z obupom nad neuresničenim nacionalnim programom. Hkrati je v tem tudi razlog za njegovo kratkotrajnost. Še pred sredino desetletja je opaziti znamenja resignacije in bega v fiktivno novo stvarnost, ki jo še bolj zgovorno označuje termin magični realizem. Novo stvarnost je namreč Kralj dosegal z magičnim preskokom v svet umetnosti v npr. Rodbinskem portretu, 1926, k podobam slovenske vasi (Slovenska vas 1925, Večer na vasi 1927), Deseti brat, 1928, pa simbolično združuje oba svetova. Ta odmik od kontekstualne vsidranosti k umetniški refleksivnosti je mogoče argumentirati tudi z malodane obsesivnim modeliranjem male plastike.

Tako polariziran ustvarjalni horizont je ostal nespremenjen tudi v tridesetih letih. Kraljeva odzivnost v družbenem kontekstu se je pokazala v organizacijskem smislu, ko se je svet slovenske umetnosti razdrobil. Klub mladih, ki ga je France Kralj želel voditi tudi še po razstavi v berlinskem Šturmu leta 1926, je postopoma razhlapel. Mlajši umetniki so se spet začeli ozirati po svetovnih umetnostnih prizoriščih največkrat z manj sreče, France Kralj pa je skušal na novo aktualizirati slovensko umetnost. Ustanovitev društva Slovenski lik, ki ga Kranjc vidi kot odgovor na oživitev Društva likovnih umetnikov, skoraj sovпада z ilegalnim natisom slovenskega nacionalnega programa. To koincidenca bi kazalo ovreči ali pa razložiti. Oba pojava sta imela sorodno življenjsko pot do druge svetovne vojne - nobeden si ni uspel izboriti širšega odziva.

Vprašanje nacionalne umetnosti ali šole je vprašanje nacionalne identitete. V času, ko se je večji del umetniške populacije oziral po internacionalni umetnosti konca dvajsetih let, Kraljeva podoba kmečkega naroda ni mogla več računati na upoštevanja vredno resonanco. Deklaracijsko gibanje je po koncu vojne za nekaj let potisnilo v ozadje antagonizem med mestom in deželo. Kmečko delo je dobilo univerzalni pomen boja z naravo, z velikim svetom - nečim večjim od samega sebe - in na ta način vzpostavilo metaforično osredičenje vrednot.

Idealizacija in humanizacija podeželskega življenja v tridesetih



France Kralj: ŽREBIČEK, marmor, 1936, (last arh. Zlat Kralj)

letih ni mogla upati na ponovno vzpostavitev obče družbene relevance. Kot je opozoril Nace Šumi, javnost v ponujenih podobah ni več prepoznavala svojih vrednot oz. je to uspevalo le v zelo omejenem obsegu. Zato je zgovorno dejstvo, da so najboljša dela takšne intonacije nastala v kiparskem materialu (Žena s polnim predpasnikom, 1935, Žrebiček, 1936, itd.). V letu 1931 so nastali Mestni in kmečki otroci, kjer je Kralj tematiziral kontrast med mestom in deželo. Ta izjema nas v svoji kritični jedkosti prepriča, da Kraljevo ravnanje ni bilo brez orientacije.

Seveda pa vidimo težišče Kraljevega ustvarjanja v tridesetih letih v tisti plasti, ki je ne obvladujejo kulturno-politični interesi in jih je mogoče navezati na vrsto velikih podob dvajsetih let. Moja žena z beneškim ozadjem, 1932, sodi med pet Kraljevih najpomembnejših stvaritev, ki vedno znova izzivajo k interpretaciji. Njenih možnosti tudi zadnja še ni izčrpala. Neposredna in nekonvencionalna erotičnost premošča obe struji v velikem platnu Kopajoče se kmetice, 1933-34, v katerem je akt prestavljen v slovensko kmečko Arkadijo. Slika je bila samo korak dalj v Kraljevi konfrontaciji z "javnostjo".

V tridesetih letih se zdi, kot da bi urok gnal umetnika v zaostrovanje odnosov z občinstvom, ki je doseglo višek z enim najbolj nasilnih dejanj v zgodovini slovenske umetnosti - uničenjem Kraljeve javne plastike. Čeprav se je že več piscev lotilo pojasnjevanja tega dogodka, zadovoljive razlage še nismo dobili. Še vedno ne vemo natančno, kdo je bila ta "zrevoltirana" javnost, očitno pa je, da je bil incident zrežiran v demagoški gonji Jutra. Le komu je lahko koristila?! Ta kletev je obdržala svojo moč tudi v čas po letu 1945 in pritegnemo lahko Kranjčevi hipotezi, da je preklinjevalce treba iskati v stanovskih vrstah.

V Kraljevem povojnem delu moremo zaznati vidno usihanje njegovih moči, saj se fizično zahtevnejše tehnike in formati hitro redčijo. To seveda ne velja za njegovo ustvarjalno silo. Nesporno prvenstvo pripade monotipijam, kjer je Kralj ustvaril čudovito vrsto izjemnih listov. Spogledoval se je z umetnostjo, ki je v petdesetih letih prihajala iz New Yorka, vendar je najboljše liste iztisnil iz lastnih sredstev - tam, kjer mu pokrajina izgine v bleščeče vrtnice barvnih lis. Monotipije so pred letom 1954 redke, vendar že dobro leto pozneje najdemo med njimi mojstrovine (Nevihta grozi, 1956), ki se množijo zlasti v zadnjih letih njegovega življenja vključno z dvakrat ponovljenim kozmološkim ciklom Jutro-Dan-Večer-Noč v mesecu pred njegovo smrtjo.

Velik del opusa Franceta Kralja je že skoraj desetletje in pol dostopen v umetnikovi stalni zbirki v Kostanjevici na Krki. Tam je mogoče izčrpneje ogledati tudi povojni del opusa, ki je na sedanji razstavi nekoliko okrnjen. Če se je končno zaključena umetniška rehabilitacija Franceta Kralja začela v Kostanjevici, je razstava ob stoletnici v Moderni galeriji tudi potrditev funkcije te zbirke. Umetnik se je končno vrnil na tisto mesto, ki so mu ga priznavali najuglednejši poznavalci, ko so v dvajsetih in tridesetih letih kupovali njegove slike za nacionalno umetnostno zbirko.

Karel Bačer

TRDINOVA BAJKA DOKTOR PREŽIR

Zapis je posvečen 90. obletnici Trdinove smrti

Septembra 1. 1867 je hrvaška dvorna pisarna z dekretom kazensko upokojila reškega profesorja Janeza Trdino, ker je gimnazijsko mladino učil v drugačnem duhu, kakor je bilo vseč oblastem. Trdina je namreč ostal zvest svojim načelom, ki si jih je izbral, preden je stopil v profesorsko službo: "V šoli bom govoril resno, navduševal bom mladino za znanost, domovino, svobodo in napredek... Brez potrebe ne bom zabavljaj, ali govoril, bom vsekakor tako umevno, da mi učenci misli ugamejo."

Kljub temu da so preiskave zoper Trdino tekale že vse leto, ga je končna odločba o upokojitvi močno pretresla. Svoj poklic je opravljal z veseljem, med mladino je bil cenjen zaradi temeljitega znanja in jo je imel resnično rad. Poleg tega je imel šele sedemintrideset let in je bil v naponu svojih umskih moči. Z upokojitvijo pa je izgubil kar dve tretjini dohodkov; pokojnina je namreč znašala letno 315 goldinarjev, za kar si v stari Avstriji lahko kupil okoli 175 kg moke ali okoli pet oblek.¹

Kam sedaj? Družine ni imel, bil je že petnajst let vdovec in v brez ljubezni sklenjenem zakonu, ki je trajal le tri leta, sta mu umrli hčerki in za njima še žena. Krivdo za to je prevzel nase. Torej popoln brodolom.

Na srečo je malo poprej njegov reški gospodar Florjan Virk, ki je imel na Reki krčmo Kod četverih vratih, pa ga je oblast odločila, kupil v Bršljinu na prisilni dražbi pritlično hišico z namenom, da odpre v njej krčmo. Njegova žena je bila namreč doma s Sel pri Straži. Tako se je Trdina odločil, da gre z njima. Dober mesec po upokojitvi, kakor je razvidno iz njegovih zapiskov, je že napravil sprehod do Mirne Peči. Kasneje je napisal, da ga je na Dolenjsko gnala želja "v tej glavni in najčvrstejši koreniki slovenstva študirati našo narodnost in značaj". Odločitev je bila prava rešitev zanj, hkrati pa pomembna tudi za slovensko književnost, saj bi brez te selitve Slovenci ne dobili znamenitih bajk in povesti o Gorjancih, s katerimi si je Trdina pridobil odlično mesto med našimi pistolji in ga je celo Ivan Cankar imenoval za prvega stilista slovenske književnosti.

Virkova krčma je stala tik za nekdanjo Langerjevo pristavo v Bršljinu ob cesti proti Kačji ridi. Po drugi svetovni vojni je hišica še stala, in da bi jo zaščitili, so na njej vzdali celo spominsko ploščo. Vendar niti prizadevanja pokojnega Boga Komelja, ravnatelja Študijske knjižnice Mirana Jarca (najnovejši čas je tudi tej ustanovi brez pravega smisla odščipnil prvo besedo) niti napor lokalnih oblasti niso mogli preprečiti, da hišice ne bi zbrisala vsemogočna jugoslovanska armada, ker je širila svoje kasarne.

Virkova krčma je bila zaradi cenene in dobre postrežbe priljubljena med okoliškimi kmeti, ki so se zbirali v njej posebno ob nedeljah in semanjih dneh. Bila pa je tudi kot nalašč za to, da je v njej Trdina lahko spoznaval preprostega dolenjskega človeka, njegovo mišljenje, navade, vrline pa tudi napake, zlasti pa dolenjsko govorico, ki je bila tedaj dosti bolj sočna, kakor je dandanes. Kar je tu Trdina videl ali slišal, si je vestno beležil in še dopolnjeval na svojih številnih popotovanjih po Dolenjski in Beli krajini, da je kasneje to gradivo s svojo pisateljsko domišljijo pregnel-



Virkova hiša v Bršljinu

2 K. Bačer: Iz dolenske preteklosti, str. 72



Julijin grob (slika pred zadnjo obnovitvijo)

3 J. Trdina: ZD X, str. 291

4 Ljubljanski časnik I/1850, št. 77 in 78

5 J. Trdina: ZD VII, str. 393

tel in oblikoval v literarne mojstrovine.

Naj za ponazoritev Trdinovega življenja v Bršljinu, kjer je stanoval štiri leta, preden se je preselil v Novo mesto, opišem njegovo sobico, kakor mi jo je opisal zadnji Langerjev oskrbnik Oskar Franz in kakršno sem v glavnem videl še sam pred štiridesetimi leti.² Merila je nekako 3 m v dolžino, dober meter in pol v širino. Imela je eno samo okno, ki je gledalo proti Kačji ridi. Namesto stropa so bile deske s precej širokimi špranjami, da so skozi padale smeti, ko so kokoši brskale na podstrešju.

Skromni Trdina pa je bil tudi s tem kar zadovoljen. Zbiral je gradivo za (nikoli napisano) zgodovino o Slovanih in pisal Spomine, ki jih je šele po vojni lahko objavil urednik Zbranega dela prof. Janez Logar. Pisatelj sam je pozneje označil tisti čas takole: "S svojo pokojnino sem zadovoljil povsem lahko svoje nevelike potrebe. Prekrasno tolažbo pa so mi dajali tudi moji idealni pridobitniki. Svoboda, ki sem jo zdaj užival, je bila med brati vredna vsak mesec vsaj 5000 goldinarjev, in zlasti mir, ki sem ga imel, pa še posebej 1000 goldinarjev na mesec. In tako so nanesti vsi moji prihodki na 72.000 in 315 goldinarjev na leto. Toliko ne prijemljejo niti ministri največjih držav."

V noveli "Franja" pripoveduje Trdina, da je vsako leto o vseh svetih obiskoval troje grobov: na šmihelskem pokopališču grob Julije Primčeve; na novomeškem grob kanonika Meterca, ki se je rodil brez imetka in se "brez imetka preselil v božji mir", ker je vse delil s siromaki, vrednimi in nevrednimi; na prečenskem pokopališču pa grob Bršljinčanke Franje, ki je kot mlada nuna v Zagrebu umrla za jetiko.

Julijin grob pa je tudi drugače obiskoval, saj leži ob cesti, ki jo je pisatelj večkrat prehodil, ko je hodil na obisk k prijatelju Antonu Alešu, semiškemu dekanu in velikemu narodnjaku. Trdina je bil namreč vse življenje velik občudovalec Prešerna in se je od mladih let zanimal za vse, kar je bilo z njim v zvezi. S pesnikom je osebno govoril kot ljubljanski gimnazijec. O njem je pozvedoval pri nekaterih sošolcih v Ljubljani in kasneje pa na Dunaju, ki so pesnika bolj poznali kakor on. Leta 1857 se je na Bledu seznanil s pesnikovim soimenjakom, bogatim Francetom Prešernom, ki je vedel veliko povedati zlasti o Juliji, naslednje leto pa je celo z Reke nalašč potoval v Novo mesto, da bi videl Julijo³ (v resnici jo tudi je). In končno: leta 1850 je v svojem znamenitem Pretresu slovenskih pesnikov⁴ kot eden med prvimi Slovenci počastil Prešerna z besedami: "Prešeren je prva zvezda na obnebj Sloven- skih pesnikov, ki so toliko bolj sveti, ako ga tudi z drugimi svetli- mi zvezdami primerimo." To je storil v času, ko se je zlasti dr. Bleiweis trudil, da bi nad Prešerna postavil umetniško nepomem- bnega Koseskega.

Trdina pa je imel tudi v Novem mestu priložnost veliko zvedeti o Prešernu, saj so tu živeli razmeroma številni izobraženci, ki so pesnika dobro poznali. To so bili: Trdinov dolgoletni intimni pri- jatelj, široko izobraženi dr. Andrej Vojska, Jožef Viljem Vesel, Janez Ažman, Ludvik Ravnika, Gregor Keržič, ki so bili vsi v službi pri sodišču, kjer jim je bil predstojnik Jožef pl. Scheuchen- stuel, Julijin sopro, poleg njih Martin Tribuzzi, komisar pri okraj- nem komisariatu, kakor je ugotovil prof. dr. Alojzij Turk, razisko- valec Trdinovega življenja.⁵

Vse to je dalo Trdini pobudo, da je l. 1885 objavil v Ljubljan- skem zvonu nežno, poetično bajko, posvečeno Juliji, z naslovom

Karel Bačer
TRDINOVA BAJKA DOKTOR
PREŽIR



Jera Kolenc, Trdinova pripovedovalka (gradivo v KMJ)



Gradič Neuhoj, kjer je živela in umrla Julija Primic. Danes je gradič del bolnišnice. (Foto: M. Markelj)

6 Kar je med poševnima črtama, sem dodal jaz

Doktor Prežir. Ko jo je poslal v objavo, je uredniku Franu Levcu napisal: "Vpletel sem tudi resnične prigode in reči iz njegovega in njenega življenja. Ime mu je popačila Jera v Prežir, ker ne pozna tukaj adjektiva preširen." To se pravi, da je sporočene informacije prenetel s svojo neizčrpno pisateljsko fantazijo, kakor je delal pogosto, saj ni nikoli mogel povsem zatajiti svoje umetniške narave.

Iz umetniških razlogov je Trdina v Doktorju Prežirju pripoved položil na jezik preprosti dekli oz. pastirici Jeri, ki mu je v resnici marsikaj povedala o Prešernu, ni pa mu mogla povedati tistega, kar je Trdina dejansko lahko zvedel od izobraženih ljudi. Tako je lahko ustvaril bajko, ki se je lepo podajala v okvir drugih njegovih bajk, katerim daje svojevrsten čar prav preprosta ljudska pripoved, polna dolenskih rekel in primer. Zgodbo samo bi lahko posneli v naslednjem:

V Rudolfovem se je naselila gospa s svojim možem, uglednim uradnikom. Ker nista dobila v mestu primerne stanovanj, sta najela onstran Krke Kamovo hišo. Kljub na videz srečnemu življenju gospa ni bila nikoli vedra. Ljudje so to spravliali v zvezo s pesnikom Prežirjem, ki ga je v mladosti zavračala, čeprav ji je v pesmih izpovedoval svojo ljubezen.

Ko je neko mesečno noč sedela z možem na vrtu, se je zaslišal iz Portove hoste glas sove in nato od Krke pesem "Luna sije, kladvo bije" nesrečnega pesnika Prežirja. Gospa je omedlela, vendar si je čez čas spet opomogla. Toda kadar so bile mesečne noči, se je znova oglašalo petje, zdaj s Šanc onstran Krke, zdaj z otoka, zdaj s Krke. Gospod je domneval, da pojejo razposajeni dijaki, zato je potožil gimnazijskemu ravnatelju. Tudi posredovanje kanonika Jelovška ni nič zaleгло. Gospa je čedalje bolj medlela, njeno telo je bilo samo še kost in koža. Nič več ni okrevala, zadnje dni pa je le še molila. V bolezni je popolnoma pozabila nemški jezik in govorila zgolj slovenski. Ko so jo pokopavali, se je ob jami pojavil čuden gospod. Bil je Prežir. Imel je zatisnjene oči, kakor bi spal, in zdelo se je, da tudi ne diha. Od tistega dne ni bilo več slišati pesmi s Krke.

Ko sem pred davnimi leti v ljubljanskem mestnem arhivu prebiral korespondenco Frana Levca, sem naletel na zanimivo pismo dolgoletnega profesorja novomeške gimnazije, patra Ladislava Hrovata, nekdanjega Julijinega spovednika. Pisano je 21. decembra 1879, v času, ko je Levec v dunajskem Zvonu objavljial svojo študijo o Prešernovem življenju. Izpisal sem si tale odlomek, ki daje lep vpogled v način Trdinovega ustvarjanja:⁶

"Dr. Prešeren z Julijo ni nič imel, to sem jaz že preje vedel in dijakom v tem smislu razlagal, sedaj se lahko sklicujem na Vas. Kakor je imel Petrarca svoj ideal (Lavro, francosko babo) za sapiencia: tako je Prešeren razlival svoj idelal tužne Slovenije na sebi in Juliji, on je le ideje objektiviral. Julijo sem dobro poznal, bil domač v Scheuchenstuhlovi hiši. Bilo je prejšnje leta, ko je neki dijak (sedaj debel fajm./ošter/) postopal za starejšo hčerjo (sedaj /poročeno/ Rechbach), Scheuchenst./stuhl/ je stanoval onkraj Krke v gradiču Neuhoj, in takraj Krke so se ob večerih zbirali dijaki na hribu (na šancah) ter prepevali Prešernove pesmi - *Ti si kriva* etc. etc. Julija tega ni mogla slišati, bežala /je/ v zadnjo sobo, kar nerovozna. Scheuchenst./uhl/ je prosil mene in Jelovška (kanonik in bischöfl./icher/ Comisar za verouk), naj bi dijakom strogo prepovedali. - Scheuchenst. /uhl/ je meni vse razmere povedal, bila

Karel Bačer
TRDINOVA BAJKA DOKTOR
PREŽIR

7 V prevodu: Ladislava (tj. pisca pisma) imam zelo rad, vendar bi ga imel še dosti rajši, ko ne bi bil tako vnet Slovenec.



Ladislav Hrovat - Album slov.
književnikov, str. 38

sva prijatelja - Ich habe den Ladislav sehr gern, aber ich hätte ihn doch viel lieber wen er nicht ein so übertreuer Slovene wäre ⁷. Nekaj pa je res čudno. Julija ni nikdar slovenske besede spregovorila, razun z deklami - dva dni pred smrtjo pa je nemški pozabila; govorila je lepo Ljubljansko govorico do zadnjega vzdihljaja - quid es hoc /kaj je to/? Naturam furca expellas tamen usque redibit. / Naravo lahko izganjaš z vilami, vendar se spet vrača, Horac, Epistola.

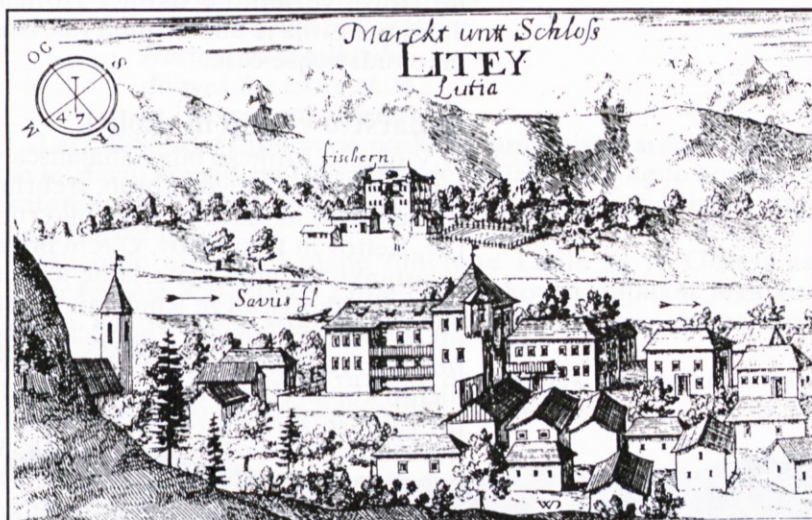
Iz Hrovatovega pisma je razvidno, da je bil prav on tisti, ki je inspiriral Trdinovo lepo bajko o nesrečnem pesniku, ki se še po smrti vrača k svoji nesojeni ljubi, pisatelj pa je to prepevanje dijakov na čast najstarejše Julijine hčere prenesel na Julijo samo, kar si je kot pisec bajke in umetnik lahko dovolil. Zdi se mi pa, da se ne motim, če domnevam, da so poleg Hrovatovega sporočila o zadnjih Julijinih letih vplivali na Trdino predvsem Prešernovi verz iz pesmi Sila spomina:

*Ne pozabiti jih so te prosili
drugi, ne moje prevzetno srce;
v mislih ti niso, al' mene po sili
pomnila boš ti do zadnjega dne.*



KULTURA
Rast 7 - 8 / 1995

Ivan Godec 850 LET LITIJE



Litija po Valvasorju

Let starosti ne kaže preveč razglašati, vendar ko naselbina, vas, trg in mesto doseže častitljivo obletnico, je že prav, da se spomnimo tudi leta, ko je bilo prvič zapisano. Ljudje so seveda tod živeli že zdavnaj prej, o čemer pričajo izkopenine in drugi materialni viri. Dobro je poznati ozadje letnice 1145, ko je bilo ime sedanje Litije (po do sedaj znanih virih) prvič zapisano. Takole je bilo:

...nibus à Pellegrino Patriarcha, ut ceteris plus agere videretur, atqz ad alios animandos, suo bonorum operum exemplo mona, sterio praeceptorum, atqz plus praeceptorum unice cupiditate, lectus innata praeclucet; donat ipso memorato annò, monaste, rio villam Litta. Item prope oppidum Sancti Viti, majorem et

Zgodovinarji ugotavljajo, da je bil kraj prvič omenjen v srednjem veku leta 1145, ko je oglejski patriarh Peregrin podaril svojo kmetijo v Litiji stišskemu samostanu. Do zdaj znana imena kraja so: villa Litta, Lutija, Lutey, Littai in sedanja Litija. Po Valvasorjevem tolmačenju naj bi ime Litija izhajalo iz latinskega imena litus, kar pomeni obrežje.

Letos se bomo Litijani ozrli nazaj, da bi bolj jasno videli tudi naprej, in obeležili svoj kraj v letu 1995 z željo, da bi postal še prijaznejše in lepše mesto.

Prvi podatki o zgodnji Litiji

Litija s svojo okolico je po zgodovinskih virih staro naselje. Do sedaj znani podatki kažejo na tem območju znake živahne obljudenosti že v prazgodovinski dobi. Strokovnjaki omenjajo najdbe iz tega obdobja na Vačah, Glinjeku, v Javorju, Vintarjevcu, Gornjem Logu pri Litiji in še drugod. Pomembne izkopenine ilustrirajo življenje takratnih staroselcev in dokazujejo pomen trgovine med severom in jugom v teh krajih.

Ob Savi je obstajala naravna prastara pot, ki jo je mogoče zaslediti že v bronasti dobi. Tej poti se je od severa pridružila pot, po

kateri so od srede prvega tisočletja pred našim štetjem prevažali jantar od Baltiškega morja v Italijo. V teh krajih je vodila pot preko Svete gore na Vače in se med Gornjim Logom in Kresnicami (torej verjetno v okolici Hotiča) združila s savsko potjo. Takratna Litija je bila majhna vas. Naselje je čakalo svoj razvoj in tako tudi boljše čase.

Rudarstvo v Litiji in okolici

V okolici Litije so bila nahajališča večjega števila rud, med katerimi omenjajo: živosrebrno, srebrno, svinčeno, bakreno, cinkovo, železovo in baritno. Tu je bilo rudarstvo razvito že v času Ilirrov, Kelto in Rimljanov. O tem pričajo stara rudarska najdbišča in ostanki takratne materialne kulture. Litijski rudnik svinca so verjetno izkoriščali že Rimljani. V petnajstem stoletju so bili rudniki svinca v Sitarjevcu, Zagorici, pod gradom Slatna, pri vasi Tepe fužine in rudniki železa v Cerovcu in Šmartnem. V Zgornji Jablanici so kopali cink. Fužine so bile tudi pod Polšnikom. V Pasjeku pri Litiji so zgradili rudne stope in topilnico. Železovo rudo so dovažali z Velike Preske, Zagorja, Vač, Šmartna in Sitarjevca, kopali pa so jo tudi v bližini Ponovič. O dejavnosti rudarstva pričajo nasipi, tako imenovani "štirci" na Sitarjevcu, nad Frtico, na Grbinu in drugod.

Največji rudnik je bil Sitarjevec, ki je med najstarejšimi v Zasavju. Poleg svinčene rude vsebuje še cink, baker in živo srebro. Največ podatkov je iz časa protireformacije, ko je bilo izgnanih mnogo rudarjev protestantov. Nov zagon je dobil rudnik po letu 1850. Topilnica svinca, ki je začela delovati v Litiji, je bila v neposredni ekonomski zvezi z razvojem sitarjevškega rudnika. Ta je v posameznih obdobjih zaradi več razlogov doživel vzpone in padce. Po letu 1960 so rudnik ponovno zaprli.

Litijski srebrnik

Litijsko rudarstvo je celo med domačini premalo poznano. Ivan Mlakar je v svoji raziskavi z naslovom O problematiki litijskega rudnega polja navedel kar 126 pisnih virov s to temo.

Samo nekaj stavkov iz te raziskave:

"Da so v Litiji rudarili že Kelti in Rimljani, ni do kraja znanstveno dokazano."

"Prvi pisni dokument o rudarjenju v okolici Litije je iz leta 1537."

"Valvasor je leta 1689 opozoril na Sitarjevec in zapisal, da je bil to velik rudnik svinca in živega srebra."

In dalje:

"V letih 1875 in 1876 so pridobivali samo živosrebrno rudo, ki so jo prodajali Idriji. Po letu 1883 so rudo začeli predelavati v lastni peči in se s količino živega srebra kosali z rudiščem sv. Ane nad Tržičem za drugo mesto v avstro-ogrski monarhiji."

Pri postopnem poglobljanju jame so zadel še na galenit in proizvodnja svinca je od leta 1877 dalje postala glavna dejavnost. Rudo s Sitarjevca so izvažali skozi Avgustov rov, nato pa s 300 m dolgo žičnico čez Savo v topilnico, ki so jo zgradili leta 1880.

Okoli leta 1890 je dajala Litija 10 odstotkov avstrijske proizvodnje svinca.

In še:

"Leta 1914 so pridobili 3.660,4 tone svinca. Naslednje leto pa 2.749,17 kg srebra in celo 2.133,6 kg zlata."

Cvetko Golar je zapisal, Litijan Peter Jereb pa uglasbil:

*"Kresnice sijajo, kresovi užigajo se nad vrhovi.
Nocoj zavriskaj v lepi svet,
utrčaj kresni čarni cvet,
in praprotnih semen nastrezi
in na mah pod bukev lezi.
Nastavi na zemljo uho,
da zveš, kje izvira zlato
in kje se pretaka srebro."*

Leta 1886 so v Litiji prvič poskusili pridobivati srebro. Uspeli so in glavni kovniki na Dunaju prvič poslali 3.699 kg te kovine, iz katere so tam izdelali spominske kovance, ki jih Ivan Mlakar imenuje litijske tolarje.

Ob obletnici prve pisne omembe Litije se je Odbor za obeleževanje 850-letnice Litije odločil kovati duplikat tega kovanca. Zato na robu srebrnika ni žiga z Dunaja, ampak ime izvaljalca: Zlatarstvo Trbovlje.

Za srebrnik poznavalci pravijo, da je redek primer kovanca s tolikšno stopnjo likovne in besedne sporočilnosti.



Promet po rekah v Valvasorjevem času

Savsko brodarstvo

Brodarstvo po Savi je bilo močno razvito že v rimskih časih. To potrjujejo številni votivni kamni, posvečeni bogu Savusu. Hrani jih Narodni muzej v Ljubljani. Plovba po Savi je imela velik pomen tudi v srednjem veku. Zato so več cerkva in cerkvic ob Savi poimenovali oziroma posvetili sv. Miklavžu, zaščitniku brodarjev, čolnarjev in ribičev. V litijski cerkvi, ki je bila sezidana že v 15. stoletju, je upodobljen sv. Nikolaj. Avtor tega dela, Ludvik Grilc, ga je slikal okoli leta 1880.

Brodarstvo po Savi ima seveda svojo ekonomsko izhodišče. Ena od bistvenih je takratni hitri razvoj tržaškega pristanišča, ki je še povečal že prej živahen promet. Šlo je predvsem za trgovino s Hrvaško. Vozili so žito, vino, hrastove hlode za ladjedelništvo in drugo blago. Od hrvaške meje do Zaloga je bilo 14 postaj. Na območju Litije so bile: Ponovče, Litija, Št. Jurij, Poganek in Apnenec pri Ribčah. Vožnja po Savi navzdol je bila le na videz lažja, saj je bila nevarnejša, zato so bili tudi tovari bistveno manjši.

Navzgor so ladje vlekli vse od Siska do Zaloga z živino. Na najtežjih, ponekod skoraj nedostopnih mestih pa so morali to delo opraviti ljudje. Ponekod, kot pri Renkah, so za to ob strugi v skale zabijali tramove in jih pokrili z deskami ter tako napravili zasilno pot za vlečenje ladij proti toku reke. To je bilo težko in nevarno delo. Sava je bila naravna vodna pot, ki jo je človek s takratno tehnologijo sicer še najlažje uporabil. Kot vsaka reka pa je tudi Sava pokazala zobe ob preveliki vodi.

Tudi sušna obdobja s prenizko vodo so bila ovira. Pozimi je promet oviral led ob robu struge, v hudih zimah pa celo plavajoči led. Zato so morali brodarji v takih primerih poiskati najbližje pristanišče ali drugo zavetje in tam počakati bolj prijaznega dne za nadaljevanje poti.

Od savkega brodarstva so zaslužili del sredstev za svoje življenje brodniki in njihovi hlapci, vlečna služba, pa tudi tisti, ki so v krajih ob vodni poti postregli s hrano in pijačo. Prav tako so služili tudi okoliški vozniki s svojimi vpregami, ker je bilo dosti primerov, da je bilo treba tovor prepeljati tudi po suhem. Litijanom je brodarstvo v takratnem času pomenilo pomemben vir dohodkov.

Litijske stare obrti

V največji meri so bile nekdanje litijske obrti povezane s potrebami takratnih prebivalcev. Poseben pečat pa je obrtem dala plovba po Savi. Podatek, da je v Litiji v letih po 1813 dnevno pristalo od 15 do 20 ladij, to dovolj zgovorno utemeljuje. V Litiji so tedaj delali sloveči tesarji in ladijski mojstri. Ladje so največ tesali v Litiji, gradili pa so jih tudi v Klečah, Lazah, Poljanah pri Kresnicah, v Krškem in še kje. V Litiji so ladje tudi popravljali, če so se na vožnji poškodovale, kar je bilo zelo pogosto. Ladjarji so tu lahko kupili tudi razno orodje in opremo za ladje.

Posredno in neposredno je bil s plovbo po Savi povezan tudi razvoj naslednjih obrti: vrvarstvo, barvarstvo, tesarstvo in gostinstvo.

Vrvarji so takrat izdelovali močne ladijske vrvi, ki so jih delali iz laške konoplje. Predivo so kupovali na Vačah, na "prediv dan". To je bil semenj pred sv. Andrejem. V tistem času so v Litiji delovale tri vrvarske delavnice.

O gostinstvu oziroma gostilnah in gostilničarjih je za tisti čas mnogo med seboj tudi različnih podatkov. Enotni pa so predvsem v tem, da je bilo zaradi živahnega prometa zelo razvito in seveda tudi bolj donosno od drugih dejavnosti.

Železniški most v Pogoniku leta 1849



Železnica leta 1849

Eno najpomembnejših sprememb je Litija doživela sredi 19. stoletja. "Železna cesta" ji je zagotovila drugačno delo in s tem tudi nov način življenja. Precej so omahovali in tehtno razpravljali tisti, ki so takrat gradili železnico. Šlo je za vprašanje, kje graditi železnico od Celja proti Ljubljani. Takratni načrtovalci, inženirji in seveda finančniki so se odločali o treh variantah, in sicer:

- železnico naj bi gradili od Celja naprej po Savinjski dolini proti Kamniku skozi Tuhinjsko dolino
- druga varianta je, podobno kot prva, načrtovala pot po Savinjski dolini, nato pa čez Vransko pod Trojanami na Domžale in v Ljubljano; ta se je držala smeri stare rimske ceste
- tretja varianta je bila usmerjena po toku Savinje do Zidanega Mosta in od tod skozi savsko sotesko in Prusnik na Litijo ter do Zaloga in Ljubljane.

Vsaka je imela svoje zagovornike. Zmagala je tretja. Prevladali so naslednji razlogi: za progo ob Savinji navzdol ter skozi savsko sotesko je govorilo to, da bi bil nivo proge enakomeren in da bi se izognili graditvi predora na razvodnici. Razen tega bi dobili v Zidanem Mostu najbližji naravni priključek na Hrvaško, kamor so že tako nameravali graditi železniško progo.

Najbolj odločilno pa je bilo, da so obstajali v Zasavju veliki odkriti zakladi premoga, ki jih zaradi pomanjkanja prometnih zvez ni bilo mogoče izkoriščati v večjem obsegu. Slednjič je ta trasa povezovala zdravilišči Laško in Rimske Toplice.

V Zagorju je bila državna topilnica cinka in svinca, steklarska industrija, šamotna opekarna in apnenice, pri Litiji pa so bili rudniki svinca in topilnica železa v Pasjeku. Tehten je bil sicer pomislek, da so kraji v savski dolini pusti in nenaseljeni ter da je v savski ožini velika nevarnost skalnatih plazov in da bodo neprimerni zaradi številnih hudournikov, vendar so proti tem pomislekom odločili drugi razlogi za izbrano varianto.

V dolini Save je bilo pomembno brodarstvo. Da bi bila plovba varnejša in mogoča tudi pri nizkem stanju vode, so regulirali savsko korito in trebili skale, ki so ovirale plovbo. Najtežje je bilo delo v 30 km dolgi ožini med Litijo in Radečami. Tu si je poznejši baron Jurij Vega kot mlad inženir pridobil znatne zasluge. Regulacija savskega korita je bila težavna in je stala mnogo denarja.

Od Zidanega Mosta teče proga na levem bregu Save, šele na litijskem mostu Poganek preide na desni breg. Po prvotnem načrtu naj bi zgradili progo samo na desni strani. Najbrž je bil eden od vzrokov v tem, da med graditvijo proge ne bi motili živahnega brodarjenja. Če bi tekla po desnem bregu, bi bila neuporabna vlačilna steza, po kateri so z volovsko in konjsko vprego vlekli natovorjene čolne proti toku. Verjetno je bilo za tako odločitev odločilno še to, da bi morala železnica graditi po vsej soteski dovozne ceste na postajah v Hrastniku, Trbovljah, Zagorju in Savi s precej dragimi mostovi.

Podatke o tem, kako je Litija doživela prihod prvega vlaka, ni. Zato naj pri tem pomaga podatek, da je prva lokomotiva prispela na ljubljanski kolodvor 18. avgusta 1849. Železnico so v Ljubljani slovesno odprli 16. septembra 1849. Sklepamo lahko, da je Litija obe vrsti pomembnih dogodkov doživela nekaj pred tem.

Sedaj je železniška postaja v Litiji pomembna zaradi velikega

prometa, ki odločilno vpliva na življenje in delo Litijanov. Mnogo se jih vozi v šolo ali na delo v Ljubljano, nekaj tudi v Zasavje.

Dnevno prevozi postajo v Litiji povprečno dvesto vlakov. Približno polovica je potniških. Potnikov je od dva do tri tisoč dnevno, kar uvršča litijsko postajo v potniškem prometu na peto mesto v Sloveniji.

Pomembno 1849. leto je Litijanom pokazalo še nova pota prihodnosti. Poleg starih obrti so vse hitreje razširjali industrijsko proizvodnjo. Na tem področju seveda prednjači Predilnica Litija, ki je več desetletij obsegala do 30 odstotkov litijske proizvodnje. Prav predilnica je spodbudila tudi hitrejši razvoj družbenega življenja. Litija je dobila šolo leta 1852. Pevsko društvo Lipa in Slovensko bralno društvo so ustanovili 1885. leta. Litijska godba pa se je prvič oglasila 1899. leta.

Litija je morala podobno kot drugi kraji tod okoli preživeti kugo, požare, poplave in vojne ujme vseh vrst. Burni dogodki 2. svetovne vojne so opisani v knjigi Litijski zbornik (1967) in knjižici Zasavje v plamenih (Jože Župančič). Ta je napisal tudi knjižico Mesto Litija (1952).

Litijani danes

Število prebivalcev mesta Litije se povečuje. Večina je sicer domačinov, vendar pa je precej tudi priseljenih ljudi. Tudi ti vse bolj postajajo Litijani in delijo dobre in slabe strani življenja v mestu.

Krajevna skupnost Litija - levi breg ima 2924 prebivalcev. V Gorenjem Logu jih prebiva 113. Tako v ožjem delu mesta na levem bregu Save živi 2811 ljudi.

Krajevna skupnost Litija - desni breg šteje 4008 prebivalcev. V Podšentjurju jih je 83, na Širmanskem Hribu 25 in na Velikem Vrhu pri Litiji 105. V ožjem delu mesta na desnem bregu je torej 3795 prebivalcev. Ožje področje mesta šteje (po podatkih popisa 31. marca 1991) 6606 prebivalcev.

Podatki kažejo, da se mesto Litija glede na število prebivalcev počasi, a vztrajno veča. Ima že več kot tretjino vseh prebivalcev občine. Ta šteje 18.986 prebivalcev (prav tako podatki popisa 31. marca 1991).

Mesto je tudi tesno povezano s svojo okolico. Sem štejemo Šmartno pri Litiji (letos praznuje 860-letnico prve pisne omembe); zgodovinske Vače (znana vaška situla iz 5. st. pr.n.š.), Valvasorjev Bogenšperk in še bi lahko naštevali.

Današnja Litija ni tipično industrijsko mesto, pa tudi zehajoče spalno naselje ne. Gospodarski utrip ji še vedno daje Predilnica Litija, dosti pa je tudi zasebne pobude. Veliko število delavcev in šolarjev dnevno odhaja predvsem v Ljubljano. Morda je zato manj živahna in včasih na videz tudi samotna. Vendar ljudje živijo s svojim mestom in mnogo je takšnih, ki imajo nove, sveže ideje, kako narediti kraj še bolj prijazen in prijeten meščanom in tistim, ki ga obiščejo. Zmagale bodo tiste zamisli, ki bodo trdno zasidrane na preteklih izkušnjah in videle realno prihodnost. Po 850-letih smo Litijani optimisti.

Viri in literatura:

- Zasavska knjižnica, zvezek št. 1, Mesto Litija, Jože Župančič, 1952
- Razvoj Predilnice Litija, France Kresal, Litija 1961
- Krajevni leksikon Slovenije, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1971
- Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Franc Zwitter, Ljubljana 1929
- Nekdanje brodarstvo po Savi, Anton Planinc
- Srez Litija, Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937
- Zgodovina železnic na Slovenskem, Ivan Mohorič, Slovenska matica, Ljubljana 1968
- Iz zgodovine slovenskih železnic, Jože Jenko, Zbornik člankov 1936-1986, zbrala in uredila Tatjana Krhin in B. Korošec, ŽG Ljubljana, Prometni inštitut
- Parna vleka na Slovenskem 1846-1978, Verij Švajgar, Tisk ČGP Delo, Ljubljana 1984
- Ob zlateg jubileju litijske župnije, Litija 1986
- O problematiki Litijskega rudnega polja, Ivan Mlakar, Geološki zavod Ljubljana

KOSTANJEVICA NA KRKI IN NJENA IMENA

Izvor njenih zgodovinskih imen Landestrost, Landstrass in Kostanjevica

Prispevek je poskus nekoliko bolj poglobljenega razmisleka o dosedanjih mnenjih in o nekaterih novih pogledih na etimologijo zgodovinskih imen današnjega mesta Kostanjevica na Krki, kot so Landestrost, Landstrass in Kostanjevica. Prikazano gradivo kaže, da je izvor in razvoj vsakega posameznega imena drugačen, časovno morda vzporeden ali morda tudi v obrnjenem zaporedju. Kritično vrednotenje dosedanjih tolmačenj izvora in prevodov imen pokaže, da so bila dosedanja prizadevanja strokovno premalo poglobljena, morda tudi emotivna. Bližja razčlemba širšega gradiva pove, da so poleg obstoječih možna tudi nekatera drugačna in stvarnejša tolmačenja. Vendar tudi z novimi pogledi ni mogoče zanesljiveje opredeliti izvora in razvoja imen. Prispevek torej želi opozoriti in prikazati nekatera dejstva, ki pri dosedanjih razlagah niso bila upoštevana, na možne dodatne smeri iskanj in na potrebo po poglobljenem strokovnoznansvenem pristopu za razvozlanje skrivnosti izvora treh zgodovinskih imen najstarejšega mesta na Dolenjskem.

1 Različici današnjega imena Kostanjevica na Krki sta pri nepoznavalcih včasih Kostanjevica ob Krki in Kostanjevica pri Krki. Ne glede na to, da je uradno ime Kostanjevica na Krki, je slednje pravilneje tudi vsebinsko, saj zgodovinsko mestno jedro leži na (umetnem) otoku reke Krke. Je edino otočno mesto v Republiki Sloveniji. Zaradi pogostih velikih poplav, ko Krkino vodovje zalije mesto in celo pritliča hiš v mestnem jedru, bi bilo za nekaj dni na leto najbrž najbolj umestno ime Kostanjevica v Krki. Zaradi poplav se je mesta med vojnama prijel vzdevek Dolenjske Benetke.

Današnje mesto Kostanjevica na Krki¹, v zgodovini tudi Landestrost in Landstrass, se že l. 1252 omenja kot mesto (civitas) Landestrost in se to leto šteje kot leto ustanovitve mesta. Leta 2002 bo torej minilo že 750 let, odkar je povzdignjena v mesto. Sodi pa se, da so ji bile mestne pravice ustno podeljene že prej, okoli leta 1220. Mestne privilegije pa je mestu pisno potrdil med letom 1295/1307 Henrik, koroški vojvoda in češki kralj, in ta listina je znana kot kostanjeviško mestno pravo (ohranjeno v mlajših prepisih). V enakem besedilu je to pravo kasneje podeljeno Nove-mu mestu (1365), Metliki (1365), Črnomlju (1457), Kočevju (1471) in Ložu (1477). Že pred letom 1252 se Landestrost omenja kot trg (forum), kot prafara leta 1220 in kot naselbina leta 1091. Domneva pa se, da je bila na današnjem prostoru naselbina že v 10. stoletju, še prej poznoantična trdnjava, pred tem pa rimski tabor (castrum, castellum, naselbina Castagneum) s pristaniščem na reki Krki in še prej zavetišče keltskih pastirjev. Poleg prvega pisanega mestnega prava na Kranjskem ima Landestrost sodnika že leta 1279, 50 let pred drugimi kranjskimi mesti pa tudi občino meščanov in mestni svet (1347) (Zwitter, 1929). Zaradi še zmerom srednjeveške zasnove urbane ureditve in načina pozidave je današnje mesto urbani spomenik prve vrste in kot tako spomeniško zaščiteno (Jelka Pirkovič-Kocbek, 1985).

Domneva se, da je ime Kostanjevica starodavno in naj bi jo tako ali podobno imenovali domačini različnega etničnega izvora. Kot že omenjeno, pa sta bili nemški imeni, kakor ju danes pišemo, Landestrost in Landstrass. Izvor vseh treh imen je že v preteklosti buril in še danes vznemirja duhove. Na prvi pogled so vsa tri imena etimološko in prevajalsko zelo preprosta in naslednji prevodi oziroma razlage danes tudi v rabi:

Landestrost - tolažba (dobesedno) oziroma: obramba (preneseno) dežele;

Landstrass - deželna straža;

Kostanjevica - po besedi (pravi) kostanj.

Omenjeni prevodi oziroma razlage so seveda možna in morda tudi natančna tolmačenja imen. Bližnji pogled in iskanja pa kažejo, da so v njihovem izvoru možne še druge razlage. Za takšne domneve je več utemeljenih razlogov. Nemški imeni sta v srednjeveških in poznejših listinah in tiskih često različno zapisani. Raznolikost gre na račun vojvodskih, knežjih in cerkvenih velikašev oziroma njihovih pisarjev, ki so uporabljali vsak svojo govorico. Še celo listine, izstavljene v isti pisarni, niso pri tem dosledne. Nadalje so na oblikovanje imen lahko bistveno vplivali zgodovinski dogodki v času nastajanja in spreminjanja imen. Novejša dognanja o dogajanjih v tistih časih mečejo dodatno oziroma drugačno luč na vlogo krajev v nekem razdobju in s tem tudi na oblikovanje oziroma preoblikovanje njihovih imen. In še, na podlagi gradiva v novejših in starejših slovarjih, v tej zvezi zlasti nemških, je mogoče razmišljati o dodatnih tolmačenjih krajevnih imenih. In končno, izvora krajevnih imen ni mogoče obravnavati izvzeto, ampak le v primerjavi s krajevnimi imeni nasploh v našem in drugih jezikih, v primerjavi s podobnimi krajevnimi imeni in njihovimi naravnimi ter drugimi značilnostmi, z vlogami krajev v določenem času in v ožji ter širši deželi oziroma državni tvorbi, v katero so bili zgodovinsko vključeni.

To razmišljanje o raznih vidikih izvora imen Landestrost, Landstrass in Kostanjevica nima namena ovreči dosedanjih bolj ali manj sprejetih prevodov in razlag, ampak le opozoriti na možnost dodanih ali novih tolmačenj in spodbuditi zanimanje ustreznih strokovnjakov - zgodovinarjev, filologov, geografov in arheologov za nadaljnja razvozlanja izvora teh imen. Prispevek namreč ni zasnovan na primarnih zgodovinskih virih, to je na proučevanju ustreznih izvirnih zgodovinskih listin, ampak le na sekundarni oziroma terciarni zgodovinski in drugi literaturi. Na aktualnost takšnih raziskav pa kaže živahna polemika o izvoru imen našega glavnega mesta Ljubljane, ki se je razvnela ob 850-letnici prve omembe mesta v listinah pod imenom Luwigana.

Graščina v mestnem jedru Kostanjevice na Krki z jugozahodne strani. Nekdaj je bila sedež kostanjeviškega gospostva. Domnevno so Habsburžani, potem ko je bil leta 1439 uničen grad na severni strani otoka, dotedanjo mestno hišo (rotovž) prezidali in dozidali v graščino. Od leta 1667 je bila last cistercijskega samostana, po njegovi ukinitvi (1786) pa jo je mesto za 590 goldinarjev kupilo za šolo in župnišče. Danes je del stavbe last župnije, del pa Lamutovo likovno razstavišče (Foto: F. Rabuse, 20-leta) (last I. Barbič)



Landestroost

V listinah iz poznejšega srednjega veka se pojavlja ime Landestroost zapisano na različne načine. V nadaljevanju navajamo nekaj različic, kakor jih je zapisal zlasti Mlinarič v knjigi Kostanjeviška opatija (1987) in drugi (upoštevane le z o-jem v drugem delu imena: Landestroost, Lands-Troost, Lantstroost, Lann-troost, Landstroost, Landtroost, Landtrosz, Landstross, Lanndstroost, Lanstroost, Landstroost, Lantstroost, Landttroost, Landtross.

Upošteva se različne zapise, je mogoče domnevati, da so bili možni tudi drugačni zapisi v še starejših, izgubljenih ali uničenih listinah oziroma drugačne izgovorjave v tistem času in še prej. Ne gre namreč zanemariti dejstva, da so mestne in trške pravice in privilegije deželni knezi in vojvode približno do začetka 14. stoletja podeljevali mestom in trgom na Kranjskem ustno in šele pozneje pisno. Zato je možno, da so bila sprva govorjena krajevna imena drugačna od poznejših zapisanih.

Razni pisci so sestavljeno krajevno ime Landestroost prevajali preprosto takole. Nemško besedo "Land", ki v starejši in moderni nemščini pomeni zemlja, polje, njiva, ozemlje, dežela, podeželje, področje, predel ipd., so prevajali kot "deželni" ali s pridevniško rabo samostalnika "dežela", torej "dežele". Nemška beseda "Troost" v dobrednem prevodu pomeni "tolažba" ali "uteha", v našem primeru pa so jo prevajali v prenesenem smislu kot "obramba", tudi "pomoč", torej "obramba dežele", "tolažba dežele" pa tudi "up dežele" ipd. Pravzaprav zelo preprosto in do neke mere logično, vendar, zdi se, vse preveč enostavno, da bi bilo prav.

Vse kaže, da ne more biti posebnega dvoma o prvem delu sestavljenega imena Landestroost in različic, to je "Land-", "Lands-" in "Landes-", ki skoraj zanesljivo pomenijo "deželni -a -o" oziroma drugi sklon samostalnika "dežela" v pridevniški rabi. Ne more pa se izključiti možnosti, da pomeni tudi manjšo upravno enoto, ki jo danes imenujemo področje, predel, ozemlje, morda tudi okraj ali okrožje takratne mejne krajine ali marke. Med 11. in 13. stoletjem je bilo mesto Landestroost v Kranjski (mejni) marki, o kateri ni znano, ali je ali ni bila razdeljena na manjše upravne enote. Vendar je o takšni manjši (morda začasni) enoti mogoče sklepati zaradi zgodovinskih dogodkov v tistem času, kakor bo videti kasneje.

Zelo vprašljiv pa je dosednji prevod oziroma razlaga drugega dela sestavljenega imena Landestroost, to je "-troost" oziroma "Troost" in njunih pisnih različic. Kot že omenjeno, je beseda "Troost" doslej najpogosteje prevedena dobredno kot "tolažba" ali "uteha" in v prenesenem smislu kot "obramba" ali "pomoč" ali "up", kar vse je seveda možno.

Nekateri pisci, npr. Likar (1929), so menili, da "-troost" izhaja iz nemških besed "Trutz" ali "Trotz". Prva pomeni "boj", "odpor", "kljubovanje" ipd., glagol "trutzen" pa "upirati se", "dajati odpor", "braniti se" ipd. Enako tudi "Trotz". Tě razlage, ki je pomensko enaka kot "obramba", drugi pisci niso sprejeli, čeprav bi katera od različic morda utegnila kazati na omenjeni izvor.

Še ena možna razlaga, ki doslej po dostopnih podatkih ni bila omenjena oziroma upoštevana, je naslednja. Pod naseljem Raka pri Krškem sta naselji Podstraža in Straža. Podstraža se v urbarju kostanjeviškega gospostva iz leta 1615, ki ga je obdelal in prikazal Mlinarič (1970), v očrtu meje deželno sodnega okraja Kostanjevica omenja kot "undter Strossie". Ta "Strossie" pa je vsaj podob-

na, če ne enaka drugemu delu različice "Landstross", če seveda srednji "s" pripišemo drugemu delu imena. To bi bilo potem mogoče prevesti kot "deželna straža". Zanimivo, da po povsem drugi poti pride do "deželna straža" Pettau (1938), o čemer bo govor v nadaljevanju prispevka.

Omenjeni prevodi in tolmačenja so zasnovani na podmeni, da je mesto Landestrost imelo v 12. in 13. stoletju obrambno vlogo, zlasti pred vpadi s hrvaško-ogrske strani pa tudi pred grozečo mongolsko nevarnostjo. Da je bilo primerno in pripravljeno tudi za obrambo, kaže že položaj mesta na otoku, ki mu je bila Krka pravzaprav obrambni vodni jarek, in obstoj "burga" (gradu, trdnjave), ki je bil obdan še z vodnim obrambnim jarkom, torej otoček na otoku (Likar, 1953; Mlinarič, 1970; Jelka Pirkovič-Kocbek, 1985). Poznejša Valvasorjeva slika pa kaže obrambni stolp pri južnem mostu in dvizna mostova (1689). Vendar je bil v drugi polovici 12. stoletja v tem delu dežele položaj povsem drugačen. Spanheimi niso bili v obrambi, ampak v ekspanziji, to je v osvajanju novih posesti v Žumberku (skupaj z Višnjegorci, ki so prodirali v Belo krajino). Zato in še iz drugih razlogov se za ime Landestrost ponujajo še druge razlage.

Iskanje po slovarjih je pokazalo, da nemška beseda "Tross", ki je zelo podobna drugemu delu nekaterih različic imena Landestrost, pomeni pratež, tren, oskrba vojske, nevojujoči del vojske ipd. V našem primeru to lahko pomeni naslednje. V 12. stoletju so Spanheimi že imeli posesti na levem bregu spodnje Krke. Meja med hrvaško-ogrskim kraljestvom (Slavonijo) in nemškim cesarstvom pa je potekala po zahodnem grebenu Gorjancev do Sv. Jere (Trdinov vrh), od koder je zavila proti Šentjerneju in Hrvaškemu Brodu ter potekala po Krki in Savi do Bregane. To mejo so Spanheimi potisnili čez greben Gorjancev globoko v Žumberk do črte Oštrc-Bregana in tako pridobili nove posesti (Grafenauer, 1965; Miklavčič, 1966)². Osvajanje teh posesti je potekalo bolj ali manj nasilno in je bilo treba oborožene oddelke ustrezno oskrbovati. Možno je torej, da so skromno naselbino, ki se je takrat morda že imenovala Kostanjevica ali podobno, spremenili v oskrbovalni tabor za vojsko na omenjenem mejnem področju in ji zato pravili funkcionalno "Landtross", danes bi rekli deželno oskrbovališče ali oskrbovalni tabor, ki je bil pozneje povzdignjen v trg (forum) in mesto (civitas) z nemškim imenom Landestrost. Na takšno možnost kažejo različice "Landtross", "Landstross" in "Landstrosz".

Nadaljnja in zelo verjetna razlaga, do katere smo prišli pri skrbnem prebiranju slovarske literature, je naslednja. V slovarjih in leksikonih je pod geslom "Drost" (zastarelo) zapisano, da je bil to v srednjem veku plemič, "Verwalter eines Bezirks", torej "upravitelj določenega področja (okraja)", kjer je zastopal deželnega gospoda (kneza, vojvodo). Geslo "Landdrost" pa je sinonim za sodobni "Landtrat" ali "deželni svetnik". Možno je torej, da so Spanheimi v takrat manj pomembno, za njihove osvajalne namene pa zelo uporabno naselbino na okljuku ali morda že na otoku Krke poslali svojega pooblaščenca "Drosta" z uradnim naslovom "Landdrost", ki je vodil operacije pri prodiranju v Žumberk. Morda je bilo to operativno ozemlje celo neka začasna vojaško-upravna enota "Landdrostei", to je nekakšna deželna ali okrožna ali vojna uprava z "Landdrostom" na čelu.

2 Del tako pridobljene posesti so darovali cistercijskemu samostanu, ki ga je ustanovil koroški vojvoda Bernard v neposredni bližini trga Landestrost (l. 1234 oziroma 1249). Sicer pa so na osvojenem ozemlju Spanheimi ustanovili gospostvi Sicherberk (danes najbrž ruševini Stari grad in Novi Stari grad) in Sicherstain (danes ruševina Turščak), obe v Žumberku.

Sčasoma je razvijajoča se naselbina sprejela upravni naziv "Landdrost" za naselbinsko oziroma krajevno ime, ki se je zaradi lažje izgovarjave s časom razvilo v "Landestrost". Da je tak spanheimov odposlanec v naselbini deloval v času širjenja posesti, je mogoče domnevati tudi zato, ker je bila ob približno istem času v naselbini tudi kovnica denarja oziroma novcev (moneta landestrostensis), ki je bržkone morala biti morda prav po "Landdrostu" pod neposrednim nadzorom koroškega vojvode. Mogoče je nadalje, da je eden prvih "Landdrostov" ali pa so njihovi potomci ali sorodniki postali ministeriali in kostanjeviški, sicherstainski in sicherberški (žumberški) gospodje, potem ko so se posesti oblikovale in utrdile. Kot prvi se omenja leta 1228 Ulricus de Landestrost, najbrž "nobilis", torej plemič, kakor meni Zwitter (1929) v doktorski disertaciji. Naj omenimo še, da so po Zwitteru Spanheimi imeli Luwigano in Landestrost za svoja "castra capitania" na Kranjskem, to je glavni utrdbi ali tabor, kar pomeni, da sta naselbini v tistem času imeli pretežno vojaško naravo in ustrezno organizacijo, kar vse bi potrjevalo omenjeno tezo.

Da gre pri navedenem za zelo verjetno razlago imena Landestrost, priča tudi del razprave Pintarja v Ljubljanskem zvonu (1910), v kateri sicer razpravlja o krajevnih imenih na avstrijskem Koroškem. V posredni zvezi z našim problemom piše namreč naslednje: "Res je, da nahajamo v nemščini često priimek "Trost"; tudi po naših krajih je priimek "Trošt" zelo razširjen, toda moti se, kdor misli, da je tako ime kaj sorodno z romarskim krajem "Maria-Trost" (t.j. Marija Tolažnica) ali sploh z abstraktnim pojmom "Trost" - "tolažba", ampak priimek "Trost", prav "Drost" ali "višji opravnik", pomeni prav toliko kot "stolnik" (der Truchsess) in nič drugega. Sicer pa niti "uteha" niti "tolažba" kot kolikor toliko abstraktna pojma menda nista sposobna, da bi ju uporabljali za osebna imena..." (konec citata). "Der Truchsess" pa ima v glavnem dva pomena. Prvi je "vorgesetzte des Trosses" ali dobesedno "predstojnik prateža", preneseno pa lahko "poveljnik vojaškega oskrbovališča ali oporišča" ipd.³ Takšna razlaga pa se lahko poveže z domnevo o izvoru imena "Landestrost" iz "Landtross". Zanimivo je, da dosedanji razlagalci imena Landestrost niso prišli do te razlage, namreč na besede "Tross", "Drost" in "Landdrost" smo naleteli že ob malo natančnejšem prebiranju ustreznih slovarjev.

3 Drugi pomen pa je "stolnik", kar po SSKJ in drugih virih pomeni v fevdalizmu visokega uslužbenca na dvoru (plemiča), ki je bil odgovoren za strežbo pri jedi, kuhinjo in shrambo hrane, ponekod tudi za vse pridvarne službe.

Kostanjevica - Landtras po Valvasorju (1689)



Landstrass

Krajevno ime Landstrass se omenja že v 13. stoletju, vendar je pogostejše šele v 16. in 17. stoletju in pozneje, ko ime "Landestrost" izginja oziroma ga zamenjuje in končno zamenja ime "Landstrass". Slednje je v rabi uradno tja do konca prve svetovne vojne in sem ter tja (ostanki razglednic ipd.) še po njej.

Tudi ime Landstrass je v virih, tisku, zemljevidih in drugod često različno zapisano. Nekaj različič (upoštevane z a-jem v drugem delu imena): Landstrass, Landtrass, Landestrass, Landtrase, Landtstrass, Lantsrat, Lanndtstrass, Lantstras, Landscrast, Landstras, Landestrast, Lantstrasz.

Na splošno se sodi, da se je v krajevno ime "Landstrass" preprosto preoblikovalo prejšnje ime "Landestrost". Primerjava zapisanih različič obeh imen kaže podobnost in prav nič presenetljivo ni, da se je, najbrž najprej v govoru in pozneje v pisani obliki, ime "Landestrost" pretopilo v "Landstrass". Vendar se samo po sebi zastavlja vprašanje - zakaj?

Ena možnih razlag je zelo preprosta, in sicer, da je bila izgovarjava imena Landstrass enostavnejša kakor imena Landestrost, zato se je nova izgovarjava postopoma prijel in je postalo to ime sčasoma tudi uradno.

Kot že omenjeno, pa Pettau (1938) meni, da pomenske razlike med imenoma Landestrost in Landstrass v bistvu ni. Besedo "Trost", ki naj bi pomenila "tolažba" in preneseno "obramba", naj bi sčasoma zamenjala beseda "Strass", ki naj bi izvirala iz slovenske besede "straža", torej "Landstrass" je "deželna straža". To utemeljuje s tem, da je bil v srednjem veku severno od Mokronoga blizu sedanjega Krmelja grad Stražperk (v listinah Strazberc, 1169; Strazperch, 1254), kjer je še danes zaselek in hrib s tem imenom. Ker v bližini gradu ni bilo nobene (pomembne) ceste, prvi del grajskega imena naj ne bi izhajal iz besede "Strasse - cesta", ampak iz slovenske besede "straža", torej "deželna straža" ⁴. Povedano do neke mere ustreza že omenjeni podobnosti med delom imena vasi "undter Strossie" in imena "Landestrost".

Možna in verjetna razlaga pa je naslednja. Mesto Landestrost, potem ko je odigralo svojo vlogo pri širjenju posesti Spanheimov v Žumberk, po oblikovanju posesti cistercijskega samostana "Monasterium Sanctae Mariae ad Fontes", kostanjeviškega in drugih gospostev (Sicherstain, Sicherberg), se kot mesto ni več bistveno razvijalo oziroma v primerjavi z drugimi kranjskimi mesti je vsaj stagniralo. Zlasti še potem, ko so se začeli turški vpadi v 15. stoletju in so se zaradi obrambe pred njimi ustanavljala nova mesta, kot Črnomelj, Kočevje, Krško, Lož idr. Še pred tem pa sta dve novi mesti v neposrednem sosedstvu, Brežice (Rain, 1322) in Novo mesto (Rudolfswert, 1365), zaradi ugodne lege postali pomembni središči in križišči. Prvo v smereh Posavje, Obsočje, Dolenjska, Hrvaška in drugo v smereh Bela krajina, Notranjska (po dolini zgornje Krke in čez Rašico) ter v smereh Ljubljana in Brežice. V času turških vpadov sta bili obe mesti oporišči brambovcev, medtem ko mesto Landstrass, kot kaže, obrambno ni bilo aktivno, ampak zlasti zatočišče okoliških prebivalcev. Turki namreč zaradi izjemne obrambne lege na otoku nikdar niso zavzeli mesta, čeprav so večkrat opustošili okolico, med drugim pletersko kartuzijo (1471), številne vasi na Šentjernejskem in Krškem polju in tudi freisinški trg Otok ali Gutenwerd pri Drami (1473), ki nikoli več ni bil obnovljen ⁵. Končno je bilo vzrok zaostajanja tudi dejstvo, da mesto ni imelo močnejšega gospodarskega oziroma kmet-

4 Pregled krajevnih imen v precej natančnem atlasu "Andrees Handatlas" (1913) v Avstriji in Nemčiji, ki vsebujejo besedi "Strasse" ali "Strass", bodisi da sta besedi samostojni ali v sestavljenih imenih na začetku, pokaže naslednje. Če vzamemo za primer krajevno ime "Strassberg", bi bilo na avstrijskem Koroškem "Strass" še mogoče izvajati iz slovenske besede "straža", medtem ko izvora številnih podobnih imen globoko v Nemčiji ni mogoče razložiti s "straža" in "stražni".

5 Res pa je, da se je po mnenju nekaterih poslednji večji spopad s Turki na slovenskem ozemlju leta 1562 končal pri Kostanjevici. Turško krdelo je Herbert Turjaški prestregel pred Novim mestom, ga pogljal proti Kostanjevici, potisnil ob Krko in premagal oziroma uničil. Po pripovedi so ob kopanju temeljev za kostanjeviško šolo (1906) našli na številne človeške kosti in menili, da so bili to pokopani takrat padli turški vojaki.

6 Tudi razvoj Novega mesta je s premetitvijo središča Vojne krajine v Karlovec (1579) povsem zastal in mesto obubožalo.

7 Zanimivo je, da je v sodobni nemščini "Landstrasse" sinonim za nemško besedo francoskega izvora "Chaussee", ki pomeni cestišče, z izpeljankama "Chausseegeld" ali "cestnina" in "Chausseehaus" ali "cestninska hiša (postaja)". Obe besedi sta v Nemčiji tudi krajevni imeni.

Kostanjevica v Krki, poplavljen
Mali plac (Foto: F. Rabuse, 1925)
(Last F. Bučar)

ijskega zaledja. Na južni strani se razprostirajo gozdnati Gorjanci in na severni strani močvirni gozd Krakovo. Kmetijska zemljišča pa so bila, razen vinogradov, omejena na ozek pas ob Krki, ki pa je pogostoma poplavljala. To pa ni omogočalo samostojnega razvoja.⁶

Pač pa je skozi Landstrass vodila in z mostovoma omogočala enostaven prehod čez reko Krko ena glavnih prometnih smeri v kranjski deželi (krajini, marki), in sicer smer Hrvaška - Brežice - Kostanjevica - Novo mesto - Trebnje - Ljubljana. Prekoračiti reko Krko po mostovih, ki sta bila na obeh vloh v mesto oziroma na otok, je bilo seveda mnogo preprosteje kakor broditi reko na Brodu pri Sv. Križu (sedaj Podbočju) ali pri Hrvaškem Brodu. Na mostovih je mesto pobiralo mostnino in mitnino, oboje je bilo delno mestni privilegij, s katerima so vzdrževali mostove, cesto in mestne zgradbe. Mesto Landstrass je torej bilo neke vrste cestninska in mostninska postaja na glavni cestni komunikaciji oziroma pri vstopu v kranjsko deželo z jugovzhodne strani. Prav tako ni mogoče zanemariti dejstva, da je bil v srednjem veku uveljavljen "Strassenzwang" ali "uradna pot" ali "obvezna cesta" kot sredstvo za urejanje prometne politike. Mesto Landstrass je bilo za uveljavljanje te politike zelo ustrezna nadzorna točka ali postaja. Morda so prav te tri funkcije mesta na tej cesti prispevale k oblikovanju imena "Landstrass" od "Landstrasse", kar pomeni "deželna cesta".⁷



Kostanjevica

Prvi zapisi imena Kostanjevica so po dostopnih virih v Valvasorjevih tiskih (1679; 1689), kjer pa so zapisani različno: Costanjevica, Kostanjev'ca, Costanje'ca, Kostainaveza.

Kostanjevica se piše že davno pred prvo vojno, ko je bilo mesto uradno še vedno Landstrass, "na Krki" pa se je začelo dodajati najverjetneje med vojnima.

Kot že omenjeno, so morda ime Kostanjevica že vseskozi uporabljali domačini, staro - in novoseleci. Tako Jelka Pirkovič - Kocbek (1985), navajajoč Iva Pirkoviča, piše, da je izvor imena Kostanjevica morda v korenu dveh keltskih besed "ko" (bivališče) in "stan" (pašnik), kar naj bi pomenilo (zimsko) zavetišče pastirjev (poleti so pasli živino po Gorjancih, pozimi pa se zatekali na okljuk Krke).

8 Naselja Kostanjevica na Krki, Kostanjevica na Krasu, Kostanjek (Zdole, Krško), Kostanjevec (Slov. Bistrica), Kostanjevica (Šentrupert), Kostanj (Tuhinjska dolina), Kostanjevec (Žumberk), Kostanjevec Podvrški (Žumberk). Zaselki Kostanj (Ormož), Kostanje (Sevnica), Kostanjevica (Kanal), Kostanjevica (Nova Gorica), Kostanjevje (Brda), Kostanjšek (Sromlje), Kostanjšek (Dramlje), Kostanjšek (Slov. Gorice). Vode, vrhovi Kostanjev Grič (Tomišelj), Kostanjevica (Bevke).

9 *Castanea dentata* - ameriški kostanj
Castanea mollissima - kitajski kostanj
Castanea crenata - japonski kostanj

10 Da je ime ene od Kostanjevic izpeljano iz imena drevesa kostanj, je znano iz pisanja Bavcerja (1663), in sicer za zaselek Kostanjevica pri Gorici. Piše: "Naslednje leto (leta 1623 - opomba avtorja) je Matija grof Turjaški začel graditi cerkev bl. Device. V kostanjevem gozdu poleg mesta je bil ob neki stezi nizek zid, na katerem je bila naslikana Mati Božja s Sinom v naročju. Mnogi ljudje so večkrat videli prihajati s hriba k tej podobi nekake luči, kakor da jo prihajajo častiti. To je gospodarja grofa pripravilo do sklepa, da je začel graditi cerkev bl. Device. Ko je bila končana, je bila na njen glavni oltar prinesena posoda blažene Device z omenjenega zidu."

Naslednja teza je, da se je ime Kostanjevica razvilo iz latinskih besed "castrum (trdnjava, tabor)", ali "castellum (grad)". Možnost, da se iz teh dveh latinskih besed razvije krajevno ime Kostanjevica, je zelo majhna. Če sklepamo po registru imen v Andrees Handatlas (1913), so krajevna imena, izpeljana iz "castellum", zelo pogostna v Sredozemlju. Npr. v Italiji: Castello, Castellino, Castelandolfo idr.; v Španiji: Castillo, Castel, Castiglione idr.; v Franciji: Chateau, Chatillon, Casteleau idr.; v Grčiji: Kastelion, Kasteli ipd. V nemških deželah so redka, npr. Kastel, Kastellaun, Kastelruth, sicer pa pogosta "Schloss" in "Burg". V slovanskih deželah jih je najti zelo poredko: Kostel in Kastelec (Slovenija enkrat), Kaštel, Kostel in Kostelski grad (Hrvaška po enkrat), v Češki Kostelec (dvakrat). Podobno iz "castrum": v Italiji: Castro, Castrocara idr.; v Grčiji: Kastri, Kastrision, Kastro; v nemških in slovanskih deželah enostavnih izpeljank iz "castrum" ni najti.

Zelo zanimiva in najbrž najboljše stvarnosti je seveda teza, da je Kostanjevica izpeljana iz "kostanj", kar meni že Valvasor (1689). Po imenih, prikazanih v Atlasu Slovenije (1986), je na našem ozemlju veliko imen naselij, zaselkov, pa tudi voda in hribov, ki jih je mogoče izpeljati iz "kostanj". Ta imena so: "Kostanj", "Kostanjčev hrib", "Kostanje", "Kostanjek", "Kostanjevec", "Kostanjevica" in "Kostanjšek" in so podrobneje prikazani v opombi.⁸

Podobne serije imen po drevesih so na Slovenskem pogostne in za primer navajamo le eno: Hrast, Hrastje, Hrastovje, Hrastnik, Hrastnica, Hrastovica, Hrastovlje. Podobne so izpeljane iz besed breza, javor, gaber, bukev, topol idr., pa tudi iz imen drugih rastlin, npr. brin, trava, trta, praprot idr.

Vendar je naša beseda "kostanj" izpeljana iz grške "kástanon", iz katere se je razvilo tudi botanično latinsko ime "Castanea sativa" ali "pravi kostanj" (evropski kostanj).⁹ Rimljani so pravi kostanj prinesli v Italijo z Bližnjega vzhoda (Lanzara in Pizzetti, 1984) in ga razširili po rimskem cesarstvu, bržkone v večjem obsegu tudi v naše kraje. Zanimivo je, da Likar (1953) navaja za rimsko naselbino ali trdnjavo na prostoru Kostanjevice ime "Castagneum". Značilno je, da so se iz grškega "kástanon" in latinske "castanea" razvila imena pravega kostanja v večini evropskih jezikov, med katerimi navajamo: castagna (it.), castaña (šp.), chataigne (fr.), Kastanie (nem.), kastanj (šv.), kastanje (niz.), chestnut (ang.) gestenye (madž.), kasten (hrv.). kasztan (pol.).

V tej zvezi je značilno, da je izpeljavo zemljepisnih imen v Andrees Atlas (1913) na osnovi "kástanon" oziroma "castanea" mogoče najti le v sredozemskih deželah, npr.: Italija: Castano, Castagnero, Castagnetto, Castagnole idr.; Grčija: Kastanié, Kastanéa idr.; Francija: Castanet, Chataigneraie idr.; Hrvaška: Kostanjevac, Kostajnica; Slovenija: kot že navedeno.

Očitno je bil v drugih evropskih deželah pravi kostanj mnogo manj ali pa pozneje razširjen in poznan.

Ko se omenja kot možen izvor imena Kostanjevica (na Krki) beseda "kostanj", se stvari zapletejo. Po pobočjih Gorjancev (Opatove gore, Planinske gore idr.) je pravi kostanj zelo razširjen. Mogoče je torej, da je Kostanjevica dobila ime po drevesu pravi kostanj.¹⁰

Vendar pravega kostanja ni na ravninskem poplavnem, vlažnem in močvirnem prostoru, na katerem leži Kostanjevica, ampak so za ta prostor značilna drevesa hrast (dob) in jelša (v gozdu Krakovo), vrbe in drugo v vlažnih tleh uspevajoče drevje. Zato je povsem možno, da ime drevesa (pravi) kostanj tudi ni izvor imena

11 Tudi danes se nam ponuja kot živilo konzerviran v pločevinkah iz Kitajske.

mesta Kostanjevica. Na tako misel pripelje namreč tudi naslednje. Pleteršnik v Slovensko-nemškem slovarju (1895) navaja besedo "kostanjevica" (in "kostanjevec") kot ime za "povodni kostanj" (sodobnejše botanično ime "vodni orešek" ali "Trapa natans"). Očitno je bilo ime rastline v Pleteršnikovem času še dokaj živo. Povodni kostanj raste v mirnejših vodah in je nekdanj rasel tudi na Ljubljanskem barju, kjer je pri Bevkah osamelec z imenom Kostanjevica. Sem in tja je povodni kostanj še mogoče najti v Sloveniji.

Ima sorazmerno velike plodove, ki so jih včasih mostiščarji imeli za hrano.¹¹ Prav možno je, da je nekdanj tudi v mokri okolici naselbine na širšem prostoru Kostanjevice (poplave, rokavi Krke, poplavna jezera, močvirja, močvirni gozd Krakovo) raslo mnogo povodnega kostanja, da so ga domačini in okoličani uporabljali za hrano in po njem poimenovali naselbino, podobno kakor je ljubljansko predmestje Krakovo dobilo ime po močvirni (zdravilni) rastlini krak, botanično srčnica - *Leonurus cardiaca* (Stopar, 1992), morda tudi gozd Krakovo. (Morda je povodni kostanj dal ime tudi vodi Kostanjevica pri Ljutomeru). Zastavlja pa se seveda vprašanje, ali in kdaj je "povodni kostanj" dobil ime po "pravem kostanju" in kdaj naj bi se to zgodilo.

LITERATURA

- Baucer M. 1663. Zgodovina Norika in Furlanije. Slovensko bibliofilsko društvo, Ljubljana 1992.
- Grafenauer B. 1965. Zgodovina slovenskega naroda. II. DZS, Ljubljana.
- Gruden J. 1910/1916. Zgodovina slovenskega naroda. Reprint 1992. Mohorjeva družba, Celje.
- Guštin M. in sod. 1993. Podbočje / Stari grad. Posavski muzej, Brežice.
- Kos M. 1953. S kmetijskih domačij okoli Kostanjevice pred 600 leti. Knjiga: Kostanjevica na Krki, 1252-1952. Ur. Likar J.
- Lanzara P., in Pinzetti M. 1984: Drevesa. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Likar J. 1929. Kostanjevica na Krki. Ilustrirani Slovenec, letnik 1929.
- Likar J. 1953. O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice. Kostanjevica na Krki, 1252-1952. Ur. Likar J.
- Mackensen L. 1983. Deutscher Wörterbuch. Vehling Verlag, Köln-Wien-Zürich.
- Miklavčič M. 1966. Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. SAZU, Razprave V. Hauptmanov zbornik, 133-141.
- Mlinarič J. 1970. Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625. Dolenjski kulturni festival, Kostanjevica na Krki.
- Mlinarič J. 1972. Topografija posesti kostanjeviške opatije, 1234-1786. Maribor.
- Mlinarič J. 1987. Kartuzija Pleterje. 1407-1595. Kartuzija Pleterje.
- Mlinarič J. 1987. Kostanjeviška optija. 1234-1786. Galerija Božidar Jakac, Kostanjevica na Krki.
- Pettauer L. 1938. Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Kronika slovenskih mest, V. 7-17.
- Pintar L. 1910. Črtice o krajnih imenih. Ljubljanski zvon. Str. 345.
- Pirkovič-Kocbek Jelka. 1985. Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki. Razprave FF, Ljubljana.
- Pleteršnik M. 1895. Slovensko-nemški slovar, Ljubljana.
- Smrekar A. 1982. Kostanjevica na Krki in okoliške vasi. Galerija B. Jakac, Kostanjevica na Krki.
- Stopar I. 1992. Sprehodi po stari Ljubljani. Marketing, 013 ZTP Ljubljana.
- Valvasor J.V. 1679. Topographia Ducatus Carniolae Modernaе.
- Valvasor J. V. 1689. Die Ehre des Herzogthums Krain. Knjiga III, IV. Ponatis, Novo mesto, 1877-1879.
- Zwitter F. 1929. Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Inavguralna disertacija, Univerza v Ljubljani.
- Andrees Handatlas. 1913. Ausgabe für Österreich-Ungarn. Verlag von Moritz Perles, Wien.
- Atlas Slovenije. 1986. MK Ljubljana.
- Mayers Konversations-Lexikon. 5. Aufl., Band 5, 1894; Band 16, 1897. Bibliographisches Institut, Leipzig-Wien.

Kdo se še ni nikoli vprašal, od kod izvira njegov priimek? Tudi tisti, ki se poklicno ne ukvarjajo z jezikom, bi radi čimveč vedeli o ustroju, zgodovini, sorodstvu itd. navadnih slovenskih besed. Še bolj pa vsakogar vznemirjajo besede, ki so neposredno povezane s poimenovanjem njegove osebe, z bližnjimi in daljnimi sorodniki, sosedi, znanci. Gre torej za uradna imena in priimke ter za nepregledno množico njihovih različic v vsakdanjem občevanju med ljudmi. Podobno kot želimo s svojo radovednostjo prodreti čim globlje v preteklost svojega rodu in družine, nas tudi zanima, kako so se naši predniki pisali in kako jim je bilo ime, kako se je reklo pri hiši po domače ipd. Vendar ko to na podlagi določenih listin (če so ohranjene) ali po ustnem izročilu odkrijemo, še nismo zadovoljni. Radi bi še razvozlali uganko, zakaj smo dobili npr. ravno priimek GOLOB in ne ŽNIDAR ali KOVAČ, ali reci-mo KRAŠEVEC ali KOČEVAR, pa morda HORVAT ali UNGAR, GREGORČIČ ali MOHORČIČ.

Sicer ne dvomimo, da gre v primeru GOLOB za isto besedo, ki poimenuje znano ptico, vendar ko z njim pokličemo neko osebo, navadno te povezave niti posebno ne občutimo več. Če pa se nad tem priimkom le zamislimo, bi se radi dokopali do resničnega davnega položaja našega prednika in tistega trenutka, ko je ta prvotni vzdevek nastal. Večinoma je mogoče samo ugibati, katera od številnih oblik stikov človeka in imenovane ptice je motivirala prenos njenega imena nanj (lovec na golobe, gojitelj golobov; ponižen ali neumen človek ipd.) in vso nadaljnjo pot do pravno veljavnega priimka. Zelo redko so nam sporočene okoliščine, na podlagi katerih bi se dalo zanesljivo sklepati o njegovem vzniku, saj so do danes pri nosilcih določenih priimkov večinoma že izginile vse tiste lastnosti, ki so omogočile ali sprožile nastanek prav tega in ne drugega priimka; tako KOVAČ ni več kovač, HORVAT ni Hrvat, GREGORČIČEV oče ni Gregor, ČERNE je svetlolas, medtem ko je BELEC lahko pravi črnih. Nič drugače ni tudi pri drugih narodih in jezikih, povsod najdemo našemu Golobu ustrezne priimke, npr. ital. Colombo, Piccione, furl. Colomp, franc. Pigeon, Colomb, hrv. Golub, bolg. Galab, rus. Golub, polj. Golab, češ. Holub, madž. Galamb (prevzeto iz stare slovanščine, ki je imela še nosni o), nem. Taube, angl. Dove, Pidgeon.

Seveda pa velik del naših priimkov ni ohranil jezikovno tako razvidnih zvez. Pogosto je večstoletna zgodovina jezika, kulture in civilizacije na našem ozemlju deloma ali v celoti zabrisala te povezave, tako da so vsaj za jezikovno manj izostreno oko priimki po večini samo še nekakšne osamljene besedne okamenine, ki jih tolikokrat slišimo ali beremo. Zdi se nam domače, a ne vemo, kje je njihov izvir, kakšne vijugaste steze in nenavadne jezikovne preobrazbe so jih pripeljale do njihove današnje podobe. Celo za jezikovnozgodovinsko šolanega posameznika, ki se vrh tega spozna še na druge jezike (nemščina, furlanščina, italijanščina, hrvaščina, srbsščina, madžarščina), ki so bili na Slovenskem bolj ali manj soudeleženi pri oblikovanju našega priimkovnega zaklada, ostane marsikaj zavito v temo. Že glasoslovna razlaga priimkov, kot so npr. BALANT, FALENTAC, LAVTIŽAR (iz Valentin oz. Balta-zar-Boltežar) zahteva nekaj tega znanja.

Beseda *priimek* je v slovenščini (učeno) narejena po nemškem in latinskem zgledu (nem. Zu-name, Bei-name; lat. ag-nomen (iz:

ad-nomen), co-(g)nomen) verjetno šele v začetku 19. stoletja in ima pogosto zlasti v narečni obliki priimek isti pomen kot vzdevek (nem. Spitzname). V starejšem jeziku od Trubarja naprej je bil v istem pomenu znan pridevek (v Cigaletovem slovarju 1860 beremo tudi pritiklje; v Pleteršnikovem slovarju in SSKJ pritikljaj).

Tako je priimek postal obvezni del uradnega poimenovanja oseb, ki se navadno podeduje po očetu (redkeje po materi) in je povezan z družinsko skupnostjo, kar je v nekaterih jezikih vidno že v samem ustrezniku za naš priimek, npr. v angl. *family name*, franc. *nom de famille*, nem. *Familiennamen*, rus. *familija*. Skupaj z imenom (rojstnim, krstnim) sestavljata dvodelno osebno ime, ki ga uporabljamo za uradno identifikacijo posameznika. V vsakdanjem občevarju se zlasti med dobrimi znanci kličejo samo po imenu, pogosto tudi samo po priimku. Te navade, ki so pomemben del obnašanja in jezikovne etikete, se po jezikih lahko precej razlikujejo. Kadar se uporabljata ime in priimek, se pri nas kot drugod po Evropi, razen na Madžarskem, priimek postavlja za imenom; samo v uradnih listinah in abecednih seznamih stoji priimek na prvem mestu. Stalnost priimka je zakonsko urejena, zato ga brez sodne odločbe ni mogoče kakor koli spremeniti; zamenjava je mogoča s poroko ali v posebnem uradnem postopku.

Priimki imajo pri nas za moške in ženske osebe isto (moško) podobo (Jakob Cestnik - Ana Cestnik), vendar se v navadni rabi za ženske čedalje bolj uveljavlja tudi posebna ženska oblika (Ana Cestnikova). V starejših zapisih so prevladovali ženski priimki na -ica, -(ov/ev)ka, npr. Cestnica, Gregorinka, Ribička, Božička, Gabrovka, Komarjevka. Uporabljajo se še danes (s slabšalnim odtenkom) v nemestnem okolju, medtem ko je njihova raba pri meščanih zelo opazna in dobiva še druge (negativne) odtenke, npr. ironičnost, podcenjevanje ipd. V zadnjem času so oživela prizadevanja (Milko Matičetov), da bi se tudi v normativnih zapisih ponovno uveljavilo nekdanje izročilo. Toda izkušnje kažejo, da se bodo te želje težko uresničile.

Priimki so v Evropi začeli nastajati in se utrjevati na jugozahodu (Italija, Francija) nekako od 11. stoletja naprej; v naslednjih stoletjih so se postopoma uveljavljali proti severu in vzhodu, tako da so se npr. v Rusiji ustalili za vse plasti prebivalstva šele v drugi polovici 19. stoletja, medtem ko na Islandu dednih priimkov še danes ni; v baltskih državah Litvi, Latviji in Estoniji so se v območju priimkov dogajale velike spremembe še v prvi polovici našega stoletja.

Potreba po stalnem delu osebnega imena (priimku) je nastala najprej v mestih in v višjih družbenih plasteh, saj samo krstno ime (teh je bilo v rabi le nekaj sto) zaradi večje gibljivosti prebivalstva, pobiranja davkov, sodstva, vojaške evidence, razvoja šolstva idr. ni več zadostovalo za zanesljivo identifikacijo posameznikov. Razmeroma dolgo se je enoimenskost v fevdalnih okoliščinah lahko obdržala na kmetih.

Priimki so nastajali in se utrjevali po naravni poti več stoletij; na Slovenskem se jih je največ ustalilo že do 17. stoletja, tako da je bil proces leta 1780, ko so postali s patentom Jožefa II. zakonsko obvezni, že končan. V nekaterih deželah južne in zahodne Evrope je bila obveznost imeti priimek zakonsko določena že veliko prej, večinoma v 17. stoletju. V urbarjih in drugih starih listinah, kjer so popisana lastninska in druga razmerja med ljudmi (dajatve, služnosti itd.), se prehod od enoimenskosti v dvoimen-

skost razmeroma jasno odslikava; deloma tudi še v najstarejših krstnih, poročnih in mrljskih knjigah.

Uresničevanje potrebe po stalnem imenskem dodatku (dvoimenskosti) se je na slovenskem ozemlju dogajalo po splošnem zahodnoevropskem načelu. Kot slovensko posebnost je v tvorbi vzdevčnega in priimkovnega zaklada nujno upoštevati nemške priseljence, avstrijskonemško politično in gospodarsko nadvlado ter nekdanjo deželno upravno delitev, ki se ni ozirala na jezikovne in narodnostne meje. Zato ni nič nenavadnega, da je prav nemščina zapustila v naših priimkih opazno sled; na severovzhodu (Prekmurje) je imela pri oblikovanju priimkov pomembno vlogo madžarščina, na zahodu furlanščina in italijanščina; po turških vpadih je prišlo do močnejšega dotoka hrvaškega (in srbskega) življa in z njim do novih imenskih tvorb, ki so se zlile s slovenskimi. Tudi zapisovanje priimkov na naših tleh v zgodovini ni bilo enotno; pisno podoba slovenskih priimkov so določale pisarske navade, ki so sicer veljale za nemško, madžarsko in romansko (latinsko) področje; zato tudi prenosi v gajico in slovenske pravopisne spremembe v 19. stoletju niso dali enotnih rezultatov. Veliko priimkov je zapisanih brez doslednega upoštevanja pravopisne norme, ki velja v knjižnem jeziku za občno besedje, tudi v pogovorni oz. narečni obliki, včasih pomešani z zgodovinskimi ostanki (zajec: Zajc, Zavec, Zec; črn: Černe, Črne; drn: Dernovšek, Drnovšek; ščinkavec: Šinkovec, Šinkovec; vrabec: Vrabič, Vrabec; volk: Vovk, Vouk, Volk; kastel, kostel: Kastelic, Kastelec, Kastelec, Kastelič, Kostelec, Kostelec, Kosteuc, Kostevec; Kraševce: Krašovec, Krašovic, Kraševic, Krašovec; Hrvat: Horvat, Hrovat, Hrvat; mlin: Malnar, Malnarič in Mlinar, Mlinarič). O nekdanjih težavah pri zapisovanju priča tudi slovensko vprašanje po priimku: Kako se pišeš (pišete)? Seveda to obenem dokazuje, da uradno velja zapisana oblika priimka, po črki; torej sta Schmid in Šmid dva priimka.

Vseh priimkov na Slovenskem je okoli 40 tisoč, med njimi so najpogostejši: Novak, Horvat, Krajnc, Kovačič, Zupančič, Potočnik, Kovač, Mlakar, Vidmar, Golob, Kos. Novakov je nad deset tisoč, Kosov nekaj manj kot štiri tisoč. Pogostnost nad tisoč dosega na Slovenskem 154 priimkov. Prevladujejo dvo- in trizložni, enozložni je manj, še manj je štirizložni; več kot štiri zloge ima lahko samo nedomač priimek; precej dolgih priimkov smo dobili zlasti iz Bosne in Hercegovine (Hadžisulejmanović).

Priimki so se v glavnem izoblikovali iz štirih virov. Najmočnejšo skupino sestavljajo tisti, ki so tako ali drugače izšli iz očetovega (redko iz materinega) imena, ki je bilo od 13. stoletja naprej skoraj brez izjeme svetniško oz. koledarsko v zahodnokrščanski (katoliški) različici. Ta imena je slovenščina ukrojila po svojih zakonitostih in jih v živi rabi predelala in preoblikovala (krajšala, obraznila). Stara slovanska imena so skoraj v celoti odmrli in pri tvorbi priimkov niso mogla več opazneje sodelovati. Nekaj priimkov iz imen: Pavel - Pavlič, Pavlin; Peter - Petrič, Petriček, Petre, Petrin; Urh - Uršič, Uršej; Tomaž - Tomažič, Tomažin, Tomažinčič, Tomšič, Tomše, Tomc, Tomec; Gregor - Gregorič, Gregorčič, Gregorin, Gregorc; Janez - Janež, Janežič; Sebastijan - Šebek, Boštjančič; Nikolaj (Miklavž) - Miklavžič, Miklavič, Miklič, Mikec; Filip - Filipčič, Filej, Lipej; Majda - Majdič; Magda - Magdič.

V drugo skupino spadajo priimki, ki so prvotno označevali posameznika po določenem kraju, pokrajini, deželi ipd., kjer je prebival, ali po tistem, od kod se je priselil, npr. Samotorčan,

Sobočan, Blejce, Bohinc, Kočevar, Kranjec, Horvat, Nemec (V)og-rinc, Pemič (Böhm=Čeh), Bizjak, Bezjak, Kraševce, Korošec, Dolenc, Gorenc, Podgoršek, Zagorc, Zagoričnik, Hribar, Hribljan, Hribernik, Hriberšek, Hribšek, Gričar, Dolinar, Klančnik, Vrhovnik, Završnik.

Zelo zgodaj je postal posameznikov poklic ali dejavnost sploh primerna dodatna oznaka k imenu; tudi iz tega določila se je razvilo veliko priimkov, npr. kovač - Kovač, Kovačec, Kovačič; tkalec - Tekalec, Tekavec, Tekavec, Tkalec, Tkavec, Tkavec, Hkavec, Hkavec, Kavc, Kavčič; ribič - Ribič; žnidar - Žnider, Žnidaršič; šuštar (šoštár) - Šuštar, Šuštaršič, Šoštaršič; žagar - Žagar; pintar (sodar) - Pintar, Pintarič; stopar - Stopar; sitar - Sitar; kramar - Kramar; župan - Zupančič, Župančič; valpet - Vavpotič.

Najbolj kompleksna in pisana je t.i. vzdevčna skupina priimkov. Gre za priimke, ki so nastali iz oznak, s katerimi je okolje (vrstniki, sosede, znanci) poimenovalo telesne ali duhovne lastnosti posameznika, tudi s primerjavami z živalskim in rastlinskim svetom. Te oznake so bile pogosto sad domišljije, naklonjenosti ali nenaklonjenosti do poimenovanega. Tudi najrazličnejša hišna znamenja (živalska in druga) so bila lahko vir za nastanek priimka. V to celotno skupino spadajo npr. priimki: Kralj, Knez, Koren, Černe, Maček, Jelen, Medved, Jazbec, Gaber, Jarc, Lesjak, Žužek, Detela, Žafran, Rus (rdečelasec), Dolgan, Čot, Majhen, Kračun, Sivec, Belec.

V vseh štirih skupinah so tudi priimki nemškega, madžarskega, furlanskega in italijanskega izvora, npr. Dajčman, Vilfan (Wolf-gang), Wolf, Kincl = Künzl (iz Konrad), Šmid, Veber (tkalec), Fišer, Berger, Thaler, Klajn, Gros, Švarc, First, Kajzar, Ferenčak, Sabo (krojač), Tot (Slovenec), Sajko (šoja), Mesaroš, Pal (Pavel), Farkaš (volk), Vereš tudi Vörös (rdečelasec), Šorgo (rumen), Nemet(h), Cuffolo, Zorzut, Nanut, Bordon, Tedeško, Simoniti, Rupel, Rebula, Zuanella.

Glede zapisovanja tujih priimkov je slovenščina zelo tolerantna; latinično pisanih ne spreminjamo (Shakespeare, Goethe, Meillet, Moszynski), cirilske ustrezno prečrkujemo, samo pri ruskih na-yi-l-j se končni -j opušta (Dostojevski). Pravi priimkovni genocid pa so doživeli primorski Slovenci pod fašizmom v Italiji, ko so jim konec dvajsetih in v začetku tridesetih let poitalijančili priimke in jih pri tem do nespoznavnosti iznakazili, npr. Bohinc > Boccini, Beloglavec > Cobianchi, Završnik > Saverni, Pogačnik > Fogazzaro, Poggiani, Potokar > Riviera, Podobnik > Bodoni.

Nekaj literature: F. Miklošič, Die Bildung der slavischen Personennamen, Dunaj 1860; A. Pizzagalli, Per l'italianita dei cognomi nella Provincia di Trieste, Trst 1929; M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1, 2, 3, AZU, SAZU, Ljubljana 1939, 1948, 1954; A. Bach, Deutsche Namenkunde I. Die deutschen Personennamen 1, 2, Heidelberg 1952, 1953; F. Bezljaj, Začasni slovar slovenskih priimkov, SAZU, Ljubljana 1974; F. Jakopin, Nekaj značilnosti najfrekventnejših slovenskih priimkov, Wiener slavistisches Jahrbuch XXI, 93-102, Dunaj 1975; V. Putanec, P. Šimunović, Leksik prezimena Socialističke Republike Hrvatske, Matica Hrvatska, Zagreb 1976; F. Jakopin, Struktura slovenskih priimkov v statistični osvetlitvi, SR 25, str. 5-25, Ljubljana 1977; B. Kalman, The World of Names, A Study of Hungarian Onomatology, Budimpešta 1978; P. Merku, Slovenski priimki na zahodni meji, Trst 1982; P. Šimunović, Naša prezimena, Matica Hrvatska,

Franc Jakopin
PRIIMKI NA SLOVENSKEM

Zagreb 1985; J. Makovec, Korenine - priimki na Murskem polju (1669-1900). Murska Sobota 1987; J. Keber, Leksikon imen, Mohorjeva družba, Celje 1988; P. Merku, Svetniki v slovenskem imenoslovju, Mladika, Trst 1993.

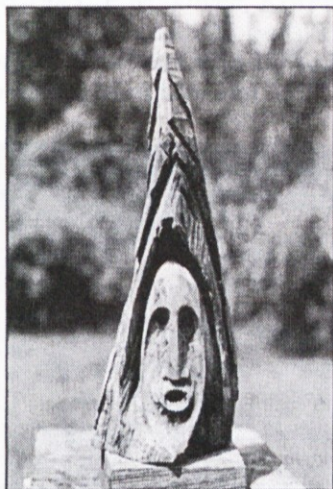


Kristus, 1994,
patiniran hrast
(vis. 22, 92)

Stane Jarm: KRISTUS, patiniran hrast, 1994

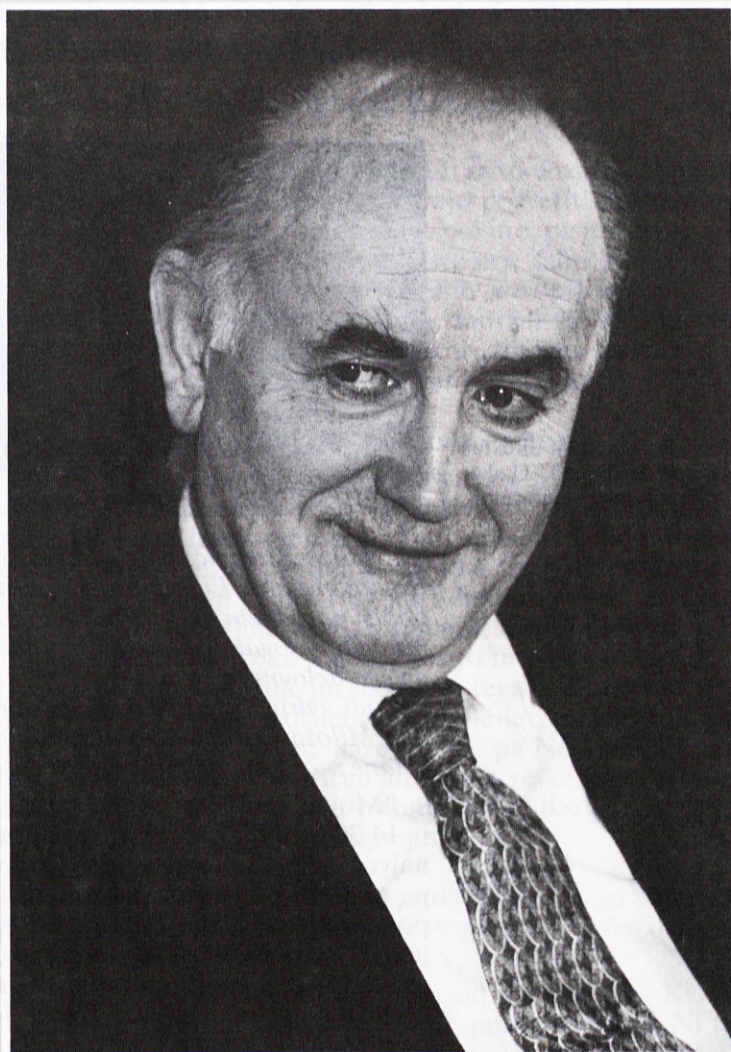


ŠREČNE BOŽIČNE PRAZNIKE! ✝



Stane Jarm: PESEM, patinirana hruška, 1994

RAST – L. VI,
ŠT. 7–8 (37–38)
DECEMBER 1995



Miloš Kovačič

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

**IV
NAŠ GOST**

Pogovor z Milošem Kovačičem, generalnim direktorjem Krke, tovarne zdravil

Miloš Kovačič, generalni direktor Krke, s predsednikom SAZU akademikom Francetom Bernikom



- Miloš Kovačič, glavni direktor novomeške Krke, razpet med Novim mestom, Ljubljano in širnim svetom, človek, ki prehiteva čas, bodisi na svojem delovnem mestu, kot izjemen poslovnež, ali pa na mnogih nalogah in funkcijah, ki jih opravlja tudi izven svojega napetega delovnega časa, delovnega urnika, bodisi v gospodarstvu ali pa tudi v drugih športnih in podobnih organizacijah. Torej, delovni dan Miloša Kovačiča kot direktorja, pa tudi izven podjetja, ko mu ostane morda še nekaj prostega časa.

“Moj delovnik se prične zjutraj, najbolj intenziven je med 8. in 14.30 uro. Takrat v glavnem opravljam operativne zadeve v Krki, največ odločilnih zadev, ki se tičejo samega poslovanja. Poslovanje pa pomeni predvsem plasma naših proizvodov, potem finančno poslovanje vse Krke, nato pa kot najpomembnejše - razvojni projekti. Nanje so vezane investicije, kadrovanje in tako naprej. Se pravi, da se v moji operativi neprestano pojavljajo vprašanja, o katerih je treba odločati. Danes je osnovni problem uspešnega poslovanja nekega podjetja to, da se morajo menedžerji pravilno in hitro odločati in ne puste ljudi čakati. Moji sodelavci ne čakajo na odločitve, za katere sem konkretno odgovoren. In s tem je prepleteno moje delo dopoldne. Vse sestanke in srečanja z mojim poslovnimi partnerji skušam organizirati izven delovnega časa, v času kosila. Čeprav ni več popularno, da imaš poslovna kosila, ker pravijo, izgubiš preveč časa in je preveč naporno. Mislim, da živimo v nekem specifičnem okolju, v katerem se da izredno vplivati na odločitve pri poslovnih razgovorih. Poglejte lepoto in milino Dolenjske v jeseni. Srečanje s poslovnim partnerjem v tem prijetnem okolju, npr. na Trški gori, Vinjem vrhu ali blizu Šentjerneja, na Vrbovcih, daje veliko večje možnosti za uspešnejše pogajalske rezultate kot v pisarniških prostorih. Ljudje se raznežijo. Pred kratkim sem imel težke pogovore z neko nemško firmo. Peljal sem jih pod Gorjance, kjer smo občutili to lepoto Dolenjske. Pogajalski rezultati so bili neprimerno boljši, kot smo jih, recimo, pričakovali.”

- Morda na to ne vpliva samo prijetno okolje, ampak predvsem dobra domača dolenjska hrana in pa seveda tudi dobra kapljica.

“Vse mora biti združeno. Izbiram mesta, kamor lahko peljem določene ljudi. Vsakega ne morem peljati kamorkoli. Nekateri se radi srečajo tudi z našimi domačini. In če jim jih predstavim in se srečajo z njimi, morajo biti to pravi ljudje iz pravega okolja.”

- To pomeni, da mora biti dober poslovnež tudi odlično vpet v okolje, v katerem deluje.

“Mislim, da mora biti in imeti posluš za to. Predvsem pa se mu mora tudi ljubiti. Menedžerji se morajo posvetiti poslovnim gostom. Nekateri se z njimi pogovarjajo pol ure, pa rečejo good bye in gredo. Lahko pa jih zadržiš tudi dve uri. Tako, kot sem, recimo, danes nekoga, ki je eden vrhunskih evropskih poslovnežev in je bil že na poti na letališče Brnik, zadržal, ko sem mu rekel: Imate še dve uri časa. Greva malo okoli, da vam pokažem našo okolico, kjer sem se rodil. Šel je in kar pozabil na svoje letalo.”

- Tako, da bi še odigral kakšno srečanje v tenisu.

“Da, bi. Nekateri želijo priti z družino na dopust na Otočec za nekaj dni, potem pa nekam v hribe. Tako spoznavajo našo deželo. Mislim, da mora imeti menedžer tudi smisel za komunikacijo, mora se znati približati partnerju. Vendar se ljudem, kot sem že prej rekel, to ne ljubi delati. Nekateri imamo za to veselje in to radi počnemo. Sam sem tako odraščal s svojim predhodnikom, vzornikom, Andrijaničem. S prijaznostjo in gostoljubnostjo smo odpirali trge. Ljudje, ki smo jih gostili, se tega še danes radi spominjajo. Ko jim na primer pošljemo naš koledar, na katerem so dolenske lepote, grad Otočec, naše toplice pa Novo mesto. Ko ga dobi v roko Japonec, Američan ali Švicar, reče: Ja, tukaj sem pa bil. In se spominja tistih lepih trenutkov. Veliko partnerjev smo dobili v Krko prav zaradi gostoljubja.”

- To pomeni, da gre za neke vrste pravi prijem, ki ga običajno pri večini poslovnežev ni zaznati, in tu je verjetno precejšen delež uspeha vodenja Krke.

“Mislim, da je to še zmeraj eden od elementov Krkinega menedžmenta. Žrtvuje privatni čas za poslovne stike. Ni lahko žrtvovati večerov in vikendov za poslovne partnerje. To počenjamo že nekaj desetletij vsa vodilna ekipa Krke. Lahko bi doma počivali, ampak to nam prinaša boljše rezultate.”

- Torej, kakšen bi po vaši meri moral biti slovenski poslovnež? Kakšne lastnosti bi moral imeti?

“Večkrat sem govoril o tem - sem predsednik slovenske komisije za izbor menedžerja leta - kakšen naj bo slovenski poslovnež. Štiri lastnosti mora imeti. Prvič, biti mora vodja, odločen, da vodi tim, in biti človek, ki odloča. Ne moremo biti “ziheraši”. Poslovnež se mora hitro odločiti, ko še ne pozna vseh makro-ekonomskih in tržnih pogojev. Mora biti odločen timski vodja, in kar je izredno važno, kot tretji element, mora biti dober pogajalec. Menedžerji se vsak dan pogajamo. Pri svojem delu se najmanj pol delovnega časa pogajam s partnerji. To so kupci, dobavitelji ali kooperanti v razvoju, investitorji ali finančni partnerji, bankirji. Vsi ljudje, ki prihajajo, se pogajajo. Če si v teh pogajanjih uspešen, potem je jasno, da ima podjetje boljši profit. Potem je še četrti element, ki ga mora imeti poslovnež. To je smisel za pogovor, biti mora komunikativen in ustvarjati pri pogajalskih

razgovorih ugodno ozrače.“

- *Ste kdaj slabe volje?*

“Malokrat. Tako je življenje. Do svojega dela moraš čutiti ljubezen in potem ne moreš biti slabe volje. In če imaš dober tim, potem si sploh lahko dobre volje.”

- *Vam ostane še kaj prostega časa? Ga je težko razporediti glede na obveznosti, pogosta potovanja v tujino?*

“Da, pri nas veliko potujemo. Vsi direktorji, ne samo tisti, ki delajo na zunanjem trgu, potujejo. Krka mora imeti stik s svetom, saj trgujemo z več kot 70 državami. Pa tudi doma bi morali imeti še več stikov. Tako moji direktorji zelo veliko potujejo in s svojimi osebnimi kontakti ustvarjajo nove pogoje in možnosti.”

- *A je bil odpor do potovanj v tujino?*

“Ne, pri nas tega ni bilo. Zmeraj smo bili dokaj odprti rok in nismo nikoli dopustili, da bi naši partnerji, tudi tisti, ki prodajajo Krki, dajali za “špricar”. To daje v svetu imidž podjetju. Naši ljudje, ki potujejo v tujino, stanujejo v dobrih hotelih in imajo tudi toliko svobode, da lahko pošteno povabijo koga na večerjo. Jugoslovanski menedžerji so sloveli po tem, da so čakali, da jim tujci kaj plačajo. Jaz tega nisem nikoli dovoljeval. Raje sem vsakemu rekel: Ti si gospod, ti predstavljaš Krko in ko boš prišel v tujino, boš partnerja povabil na pijačo, ne pa on tebe.”

- *Skratka, ne gre samo za promocijo Krke kot podjetja, ampak tudi za promocijo Slovenije in njenega gospodarstva. In ko ravno govorim o promociji: slovenski trg je majhen za svetovne razmere, lahko rečemo, nepomemben. Ali nas v svetu sploh poznajo? Kakšne napake delamo pri promociji Slovenije oziroma njenega gospodarstva?*

“Slovenijo v svetu še premalo poznajo. Ljudje ne vedo niti tega, kje jo najdejo na zemljevidu. Mešajo jo, kot vidimo v medijih, s Slovaško, s Slavonijo. Vsak Slovenec, ki potuje v svet, bi moral vedeti, kako promovirati Slovenijo, povedati, kje smo in tudi to, v katerem delu Evrope smo. Pojasniti bi moral, kje je Italija, Avstrija, Madžarska, Hrvaška in kje smo mi. Kje je Adriatic. Lani sem bil na srečanju kenijskih diplomatov v Nairobiju, kjer je bilo 76 ambasadorjev. Samo dva sta vedela, kje je Bosna, kje Slovenija in kje Hrvaška. Moral sem jim narisati zemljevid, ki so si ga vsi fotokopirali, da so dobili nekaj predstave o tem, kje živimo Slovenci. Mislim, da je to problem povsod, ne samo pri Američanih, ki sploh ne vedo, kje smo. Sicer pa ni prav nič čudno, če Američan ne ve, kje je Slovenija. Tudi Slovenec je v zagati, če ga vprašaš za državo v Latinski Ameriki. Ne vem, če bi jih pet odstotkov vedelo. Bili smo na maturi, pa smo samo kaki trije znali naštet vse latinskoameriške države in glavna mesta. Ni čudno, da ne vedo, kje je Slovenija, kje Ljubljana. Zato vse poslovne partnerje vabimo v Slovenijo. Naši partnerji so bili prej vajeni, da so vedeli za glavno mesto Jugoslavije, tako Japonci, Rusi ali Američani. Vedeli so, da je Jugoslavija Beograd, tam so se dogovarjali, tam so bili ministri, s katerimi so urejali zadeve. Če so imeli še kaj časa, so se iz Beograda zapeljali na črnogorsko obalo ali pa v Dubrovnik. Zdaj pa so ti partnerji naši, odkrivajo Slovenijo. Prihajajo najpomembnejši partnerji, ki so bili prej v Beogradu, zdaj pa morajo v

Ljubljano. Tam se, kot pač v samostojni državi, odvija vse. Od-
krivajo lepote naše dežele in se čudijo. V Krki imamo zanje pose-
ben protokol. Sprejememo jih običajno na Brniku, popeljemo na
Bled, tam imamo Plečnikovo vilo Epos, potem naredimo kratek
postanek v Bohinju, ki je izredno lep. Nato jih pripeljemo na
Dolenjsko, da začutijo lepote naših vinogradov, goric, Otočca in
še nato gremo v tovarno. Potem jih popeljemo še na morje, v
Strunjan, kjer imamo vilo Tartini, pa v Postonjsko jamo. Vedno
znova so presenečeni nad našimi naravnimi lepotami.”

*- Taka promocija, kot jo vi gotovo zelo koristno izpeljujete, je možna
le, če ima seveda podjetje dobre izdelke, ki se tudi dobro tržijo v svetu.
To pomeni, da najdete poslovne partnerje. Kako do dobrega izdelka?*

“Mislim, da je osnovni problem kvaliteta. Imeti moraš kako-
vosten izdelek. Krka je, kar se tiče kakovosti izdelkov, pa tudi
novih preparatov, v samem vrhu. V razvoj smo zmeraj veliko vlagali
in vsako leto prihajamo na tržišče s številnimi novimi pre-
parati. Za kakovosten izdelek pa moraš imeti zelo dobro organi-
zirane vse službe. Sektor za upravljanje kakovosti je v Krki izredno
pomemben. Nadvse pomembne so za nas registracije FDA v
Washingtonu ali pa evropske v Berlinu. Vsi sektorji so organizira-
ni na tem nivoju kakovosti, planiranje, proizvodnja, kontrola,
skladiščenje, transport, izvoz itn. Vsi morajo imeti visok nivo ka-
kovosti.”



Vodilni Krkini delavci v razgovoru
s predstavnikom farmacevtskega
podjetja Janssen

*- Ampak temeljni pogoj za to je, da imaš dobre kadre, izobražene,
fleksibilne, prožne in pa, da si vedno vpet v svet in pa seveda v razvoj-
ne tendence.*

“Spremljati moramo svetovni razvoj, imeti sposobne kadre.
Vanje veliko vlagamo. Okoli 2000 ljudi, od tistega z najnižjo izo-
brazbo pa do tistega z najvišjo, se vsako leto še dodatno izobražuje.
Veliko vlagamo v zaposlene; učijo se jezike in se izpopolnjujejo
v svoji stroki. Nismo mačehovski. Če si želi nekdo na MBA ali pa,
recimo, na Europe management v Bruselj, ali na razne seminarje
v London, New York, mu to omočimo. Ni starostnih niti drugih
omejitev. Največ vlagamo v mlajše, tiste, med 30. in 40. letom.

Vendar pa ima tudi vodilna ekipa, ki ima v povprečju 50 let, odprta vrata. Še zmeraj je dovolj mlada, da lahko zelo učinkovito upravlja.”

- *Koliko mora Krka vložiti v razvoj, ne samo v tehnologije, ampak tudi v razvoj novega izdelka, zdravila, da lahko sledi razvoju v svetu in da dohaja konkurenco?*

“V razvoj vlagamo okoli 12 odstotkov od prodaje v lanskem letu. To se pravi, če bomo letos prodali, kot načrtujemo, za okoli 300 milijonov dolarjev, potem damo nekaj čez 30 milijonov dolarjev na leto v razvoj, v razvojne projekte.”

- *To je veliko odstopanje od slovenskega poprečja, kajne?*

“O, to je ogromno. To je veliko nad slovenskim poprečjem. Je pa še zmeraj manj, kot dajejo multinacionalke, največje farmacevtske hiše v svetu.”

- *Koliko dajo te?*

“16, 17 pa tudi do 20 odstotkov. Vendar potem te svoje nove proizvode patentirajo. Pravzaprav imajo tako monopol. 20 let prodajajo nove proizvode po visokih cenah, veliko zaslužijo in lahko tako ponovno več investirajo v nove proizvode. V Krki sledimo v razvoju dvem potem: več kot 50 odstotkov imamo generičnih proizvodov. To so zdravila, ki jih je svetovna farmacevtska industrija iznašla in za razvoj vsakega namenila okoli 300 milijonov dolarjev, mi pa smo naredili enakega. S pomočjo vsega našega slovenskega znanja bi lahko rekli: inštitutov, medicinske, kemijske, biotehnične fakultete, klinik itd. Naredimo ga 100-odstotno enakega, za kar pa je treba ogromno znanja in ogromno interdisciplinarnih znanosti. To je ena pot razvoja novega zdravila. Druga pa je, če kdo izumi novo zdravilo in ima z njim monopol na svetu, mi pa ne moremo najti neodvisenega procesa. Takrat skušamo zanj dobiti licenco, saj želimo, da je na voljo tudi zdravstvu v Sloveniji.”

- *Če vas prav razumem, imamo v Sloveniji dovolj znanja. Ali ga znamo tudi ustrezno ceniti in vrednotiti?”*

Znanja imamo dovolj, ampak mislim, da so to še zmeraj premajhne ekipe. Na področju medicinskih in farmacevtskih kemijskih raziskav dela v svetu na tisoče raziskovalcev. Vodilne farmacevtske hiše v svetu, kot je recimo Glaxo, Amerikan Home product, Merck, Sandoz, Hoechst itn., imajo po nekaj tisoč doktorjev znanosti, ki delajo v raziskovalnih laboratorijih. Vsa Slovenja nima v celotni industriji, ne samo v farmacevtski, toliko doktorjev znanosti na raziskavah, kakor jih ima, recimo, ena takih firm. To pomeni, da si ne moremo s tem kapitalom znanja, s temi ljudmi in s temi finančnimi možnostmi privoščiti kakšne večje fundamentalne raziskave ali kakšnih večjih izumov. Ti stanejo. Za aplikativne raziskave pa je potrebno veliko znanja. Da bi mi iznašli novo zdravilo za katerokoli področje, nimamo dovolj denarja. Vemo, da je sedaj povprečna cena novega zdravila, ki ga daš na trg z vsemi raziskavami, 320 milijonov dolarjev. Kemijski del predstavlja samo 15 odstotkov, vse drugo so potem predklinične in klinične raziskave, stranski učinki, farmakologija, tehnologija, analitika in na koncu marketing in potem registracija zdravila v državah, kjer bodo kupovali to zdravilo.”

- *Torej to ustvarjalno znanstveno zaledje je dokaj skromno, možnosti pa so, kakršne so. Ampak vendarle, ali je zaznati določen beg možganov iz Slovenije?*

“Mislim, da je to povezano predvsem s stimulativnim nagrajevanjem. Veliko sem kritiziral naše ukrepe o zamrzovanju plač in omejevanje nagrajevanja nasploh. Mislim, da se Slovenci s svojim znanjem in svojo inteligenco ne bi smeli omejevati. Če vzamem za primer znanstvenike na fakultetah: v medicini imamo veliko evropskih in tudi svetovnih strokovnjakov, take imamo tudi v farmacevtski industriji. Zakaj jih omejujemo na 4000 ali pa celo na 2000 nemških mark? Poznam kolege in tudi vem, kakšne osebnostne dohodke imajo na primer v Kliničnem centru. Jasnó da jih tuji kapital, ki zna to znanje drugače ceniti, prevzame, zato naši strokovnjaki delajo v tujini. Tja ne hodijo zato, ker jim je lepše, ampak zaradi zaslužka. Tukaj delajo za drobiž. Ti ljudje, tukaj jih ni veliko, bi res lahko zaslužili več. Če ne morem dati nekemu strokovnjaku za božič ali za novo leto nagrade, potem ni stimuliran. In to ne gre. Mislim, da je ta zadeva v svetu že zelo preizkušena in tukaj smo naredili korak nazaj.”

- *Na kateri izdelek ste v Krki najbolj ponosni? S katerim ste dosegli tržni boom v svetu?*

“Naš “paradni konj” se imenuje Enap. To je danes najuspešnejše zdravilo za krvni pritisk. Mi smo ga razvili, nismo pa ga izumili. Izumil ga je ameriški partner, ki je bil takrat s tem zdravilom prvi v svetu. Vendar smo bili v Krki v stanju, da smo ga sami razvili. Je enake kvalitete kot ameriško zdravilo, prodajamo ga na tistem delu trga, kjer smo mnogo močnejši od Američanov, na tržišču od Vladivostoka do Strunjana. To je naš vodilni preparat in prinese tudi največ dobička Krki. Za takšen izum moraš nagraditi tim, ki je delal noč in dan zanj. Omejevanje pri tem je smešno, in ga ne razumem. Mislim, da bomo s temi Maočetungovimi pogledi morali enkrat prenehati. Poznal sem te sisteme. Bil sem na Kitajskem velikokrat v tistih časih, tudi v času Mao Cetunga. V Rusiji sem delal v času Hruščova, ki je ljudem, ki so bili inovatorji - Rusija je bila takrat vodilna v astronautiki - dal petsobna stanovanja. Dnevna soba je bila večja, kot je vse moje stanovanje, imeli so avtomobile, dačo v Podmoskovlju, čeprav niso imeli časa v petih letih biti v njej, ker so ves dan delali. Ampak imeli so jo na razpolago ali pa njihova družina. Pred mesecem sem bil na srečanju, kjer smo podeljevali nagrado menedžer leta. Kot predsednik sem jo podelil mojemu kolegu, generalnemu direktorju Leka, Metodu Dragonji. Bilo nas je okoli 250 slovenskih direktorjev in sedem ministrov. In vsi prisotni, ki smo bili v tisti dvorani v Gorici, smo imeli enako plačo. Prosil sem, naj vstane tisti, ki ima manj od limita. Pa ni nihče. To se pravi, da smo vsi enaki, da vsi prejemo enake plače, kljub temu da ne opravljamo vsi enakega dela in nimamo vsi enakih rezultatov. To je uravnilovka. Hudo sem razočaran nad našimi politiki, predvsem tistimi v parlamentu. Ali so to Hvalice ali Pavlice, mene to nič ne zanima. Da smo vsi enaki, ne pelje nikamor. To pelje Slovenijo nazaj, ne pa v Evropo in v razviti svet.”

- *No, znani ste po tem, da nimate dlake na jeziku. To značajsko vrlino ste vedno znali ohraniti tako v prejšnjem sistemu pa tudi, kot vidim iz današnjega pogovora in tudi kolikor vas poznam po vaših javnih nastopih, še danes v nekoliko spremenjenem sistemu. Vendar*

se mi zastavlja ob tem naslednje vprašanje: Kje opazite največje razlike med prejšnjimi in sedanjimi časi? Se morda napake, na katere ste že opozorili, ponavljajo?

“Veliko je podobnih napak, veliko je tudi ukrepov, ki so še slabši, kot so bili včasih. Ne morem sprejeti tega, da smo nekatere stare, Markovičeve zakone kar prepisali in da smo šli v nekakšne nesmisle. Teh primerov je bilo dosti. Ne morem se strinjati s tem, da smo dve leti razpravljali o zakonu o lastninjenju. Ta zakon gotovo ni pravičen do vseh ljudi v Sloveniji, saj vidim, kako poteka lastninjenje in kako je potekalo v Krki. V čem ni pravičen? Mi smo ga kritizirali, ker ni upoštevano minulo delo. Vsem smo dali enake pravice, nismo pa dali vsem Slovincem enakih možnosti. Tisti, ki imajo srečo in delajo v dobrem podjetju, so izkoristili 50-odstotni popust pri notranjem odkupu delnic. Tistih 90 odstotkov Slovencev, ki nimajo te možnosti, pa tega niso mogli izkoristiti. To se pravi, da smo nekateri imeli to pravico, drugi pa ne, in tako nismo izenačeni. Tudi ni prav, da smo rekli vsem enako, ne glede na delovno dobo. Dve leti smo razpravljali o tem. Naše sosednje države, kot so Češka, Madžarska, Rusija in tako naprej, so prav tako le malo upoštevale minulo delo. Zame je bil gotovo pravičnejši bivši zakon, saj je zagotavljal odstotke glede na leta službe. Ne pa vsem enako. Tisti, ki se je danes rodil, pa tisti, ki ni bil nikoli v Krki, je dobil isto. Prav gotovo niso bili vsi ukrepi o lastninjenju, kar se mene tiče, najbolj posrečeni.”



Ogled obnovljenih prostorov Krkine fermetacije. Z leve proti desni: prof. dr. Rado Bohinc, minister za znanost in tehnologijo RS, dr. Janez Drnovšek, predsednik Vlade RS, Miloš Kovačič in minister za zdravstvo Božidar Voljč.

- To pomeni, da so naši ministri še vedno cepljeni s preteklostjo?

“Ja, ne vem, ne vem. Poslušam razprave v parlamentu, kjer sprejemajo odločitve. Tudi volilni sistem ni pravilen. Ker mi ne volimo ljudi, ampak stranke. Razumem, da, recimo, nek mestni svet, od katerega je tudi odvisen razvoj Slovenije, saj imamo 11 mestnih svetov in od teh je odvisno, kako se bodo ta mesta naprej

razvijala, ne dela in ne more delati, ker nismo volili ljudi, ki bodo različna področja razvijali, ampak smo volili stranke.”

- *Slišal sem, da ste iz vašega izstopili.*

“Ja, izstopil sem. Volili smo stranke, vsaka stranka je dala svoje ljudi v občinske svete. Saj vidite, kako dela mestni svet Ljubljane ali Kranja, da jih ne naštevam, ker nima smisla. Mislim, da nihče ne more uspešno delati, ker je blokiran z odločitvami. V mestni svet vsaka stranka postavi 5, 10, 15 ljudi in ti blokirajo zadeve. Sestavi se nek blok, v njem so ponavadi tisti, ki poslušajo vodjo stranke. Nisem izstopil zaradi tega, ker moja stranka ni bila upoštevana. Ni mi bilo všeč, da sem moral najprej pogledati na levo mojega šefa stranke, če sem glasoval za kakršen koli predlog. Ali lahko glasujem za ali proti, če jih je sedelo nasproti meni 20?”

- *Nekaj podobnega smo včasih že doživeli?*

“To ni dobro. Jasno, da potem ni razvoja. V takem mestnem svetu nimam kaj delati. Bolje, da ne govorim o detajlih. Ne vem zakaj, vendar še kar prepišemo nek jugoslovanski zakon, napisan še v cirilici. Recimo potovanje v tujino: v Novosibirsku je dnevni-ca 50 dolarjev, ker Srbi niso hodili tja; če greš v Moskvo, je pa 120 dolarjev, ker je Moskva lepša. Ja, kdo bo pa šel v Sibirijo? Mi pa v Sibiriji prodajamo! Zakon pa velja. Cel kup nelogičnosti je. Ali pa motivacija in stimulacija izvoza. Govorili smo o nekih stimu-lacijah, o nekih bonifikacijah, dobili nismo nič.”

- *No, saj ravno to vprašanje sem hotel postaviti. Izvoznikom, zlasti velikim, ekonomska politika nikdar ni bila posebej naklonjena, vse-lej se je ukvarjala predvsem z bolniki, tudi neozdravljivimi. Je danes kaj drugače?*

“Ni. Mislim, da pravega posluha za izvoznike ni. Še premalo se zavedamo, da je slovenska zgodba o uspehu, kakor ji zdaj rečemo, odvisna le od uspešnega izvoza. Ta izvoz sedaj ni več pozitiven. Zunanjetrgovinska bilanca je bila pozitivna, ustvarili smo lepe devizne rezerve, ki so precej velike, okrog 3 milijarde dolarjev, in smo zaradi tega postavili konvertibilni tolar in tako naprej. Ampak vse to je zasluga slovenskih izvoznikov, ki bijejo težko bitko. Tečaj je tak, kakršen je, posebnih olajšav za izvoznike ni, stimu-lacij ni, kreditnih olajšav tudi ne. Izvozniki se morajo trdo boriti za preživetje. Na drugi strani so uvozniki, ki imajo zelo ugoden tečaj, odprto mejo, odprt uvoz, žanjejo uspehe in uživajo v svo-jih ekonomskih rezultatih. Mislim, da to nikamor ne vodi. Komaj smo si izvozniki priborili nekaj bonifikacij, subvencioniranje pris-pevkov, pa je skoraj vse padlo v vodo. Krka je največji neto iz-voznik v Sloveniji. Letno izvozi za 250 milijonov dolarjev izdel-kov. Uvozimo za okoli 50 milijonov dolarjev in smo tako največji pozitivni izvoznik. Ne moremo se primerjati z nekim Revozom, ki je sicer prvi izvoznik. Vendar je pri tem pomembno, koliko ustvarjaš pozitivne bilance. Po sprejetih zakonih v parlamentu bi nam pripadalo nekaj več kot 940 milijonov tolarjev izvoznih spodbud. Pa proračun tega ni premogel, dali so nam tretjino, nekaj nad 300 milijonov tolarjev. Ker niso imeli tudi te tretjine, nas je minister Tajnikar prosil, če nam lahko od tistih 320 da pol, to je 160 milijonov tolarjev. Ker pa tudi teh ni imel, nam je dal 160 milijonov tolarjev v treh obrokih. Podpisal sem, vendar mi je

šlo na smeh.”

- *Koliko je pa dal za Tovarno avtomobilov Maribor; železarno itn...?*

“Tega ne vem. Nekaj prav gotovo ni v redu. Status izvoznikov bo treba popraviti in jih bolje stimulirati, če bomo želeli imeti pozitivno bilanco in tudi v prihodnje dobre gospodarske rezultate. Izvažati moramo. Slovenija ni velik trg. Ima le 2 milijona ljudi, to je en rajonček Moskve.”

- *Koliko Krka ustvari prihodka na delavca?*

“Okoli 100 tisoč dolarjev prihodka na delavca.”

- *To je nad slovenskim povprečjem?*

“To je štirikrat več od slovenskega povprečja.”



Letos je Krka prejela priznanje Ženskam prijazno podjetje. Na fotografiji: generalni direktor z direktorico Krke Kozmetike Metko Wachter in direktorico kadrovskega pravnega sektorja Marjeto Potrč.

- *In kakšne so ambicije? Koliko naj bi ustvarili?*

“Zdaj je v naši osnovni dejavnosti, farmacevtski, zaposlenih 2500 ljudi. Ti ljudje ustvarjajo 100 tisoč dolarjev prihodka na zaposlenega. Naši zastavljeni cilji so: doseči 500 milijonov dolarjev prodaje konec stoletja, danes jih ustvarjamo 300. Ta rezultat moramo doseči z manj ljudmi. V štirih letih naj bi bilo 300 do 370 manj ljudi v Krki, ker jih gre veliko v pokoj. Na novo ne bomo več zaposlovali, če pa bomo, bomo samo visoko izobražene kadre.”

- *No, mnogo se tudi spreminja v sami strategiji vodenja podjetja, zlasti glede osvajanja in obvladovanja novih trgov, zlasti na vzhodu, kjer je Krka že dolga leta prisotna in to ste tudi danes omenili. Je to za nas dolgoročno zanimiv in tržno perspektiven trg? Kakšne so specifičnosti na tem trgu in kako je sploh možno nekako se sprijazniti z ugotovitvijo, da je Krka prehitela močno konkurenco z Zahoda?*

“Dilema, zakaj toliko prodajamo na vzhodnoevropska tržišča, zakaj ne na zahod oziroma razvite trge, je prisotna. Kot vidimo, je Slovenija orientirana pretežno na zahod. Slovenski največji trgovinski partner je Nemčija, z menjavo več kot 2,5 milijarde nemških mark, drugi partner je Italija, tretji je Hrvaška. Blagovna menjava Slovenije poteka še z Avstrijo, Francijo, potem je ta zgodba že končana. O strategiji blagovne menjave imam svoje mišljenje. Ves čas sem ga imel, zato so me vedno kritizirali: Vrata, Zemljarič, Šinigoj in ostali, tudi zdaj me. Lahko izvažamo v

Nemčijo, lahko tudi v Ameriko in tudi bomo. Imamo načrte in jih tudi že uresničujemo. Vendar je na teh tržiščih farmacevtska industrija zelo razvita in visokokakovostna. Če hočeš na teh trgih kaj prodati, moraš imeti veliko nižje cene, visoko kvaliteto, profita pa ni velikega. Zato se sprašujem, koliko zaslužimo Slovenci z izvozom na zahod. Kakšna je profitabilna stopnja tega izvoza v Nemčijo in Italijo. Lahko izvozniki na te trge sezidajo novo tovarno in zaposlijo 200 ljudi? Kot vidim, ne. V vzhodni in srednji Evropi, na območju, kjer živi 430 milijonov ljudi od Vladivostoka do Ljubljane, je 100 farmacevtskih tovarn. Krka je po kvaliteti proizvodov, marketinškem znanju, po ekologiji, razvoju itd. v vrhu, med prvimi tremi. Trenutno smo prvi, tudi multinacionalke so za nami. Na vrhu se želimo tudi obdržati. Na trge, kamor prodajamo, Američani, Švicarji, Nemci ne hodijo. Ne gredo recimo v Sibirijo in tudi nimajo tako dobrih odnosov do kupcev na tem območju, kot jih imamo mi. Smo tradicionalni partnerji, prijatelji. Ko pridemo v Vladivostok, v Novokoznjeck, v Omsk ali Tomsk, nas šef klinike sprejme. Tega ne moremo kar spustiti iz rok. Naša zdravila so po kvaliteti na svetovnem nivoju. Šef neke klinike v Sibiriji ne bo rekel: Jutri ne bom kupil zdravil od Krke, kupil jih bom pri Merck Sharpu, v New Yorku, New Jerseyu. Tega ne bo nikoli naredil. Stkane vezi v preteklih desetletjih so naša prednost, tukaj vidimo še večje možnosti za prihodnost."

- Slišal sem tudi neko anekdoto, da ste bili zelo uspešni s prodajo nekega preparata za spodbujanje apetita. Je tako? In to, da ste dobili neko posebno priznanje od vašega licenčnega partnerja?

"To je bil primer encimskega preparata Pancinorm, v katerem so encimi želodca in pankreasa v obliki dražerja ali kapsule. Ko ješ težko, neprebavljivo, mastno hrano, kot na primer v industrijskih centrih in rudnikih v Sibiriji, rabiš encime, da jo bolje prebaviš. V nekdanji Jugoslaviji smo prodali 200 tisoč pakiranj Pancinorma, Rusom smo ga prodali 1 milijon mesečno. To je ogromno in le s težavo smo uspeli izpolniti naročila. Takrat v Rusiji ni bilo veliko hrane, začelo je primanjkovati dobrin. Kljub temu smo jim prodajali velike količine Pancinorma. Byk Gulden iz Hamburga, največji proizvajalec encimov na svetu, od katere smo kupovali osnovne surovine, nam je tisto leto podelil nagrado za dosežke na področju marketinga."

- Kakšne so trenutne razmere v svetovni farmacevtski industriji in kaj v njenem okviru danes predstavlja Krka? To sprašujem predvsem s tega vidika, ali je pričakovati kakšno dolgoročno sodelovanje s tujimi partnerji, predvsem na nekih novih lastniških odnosih. Lastninili ste se. Ali je nevarnost ali pa vidite v tem priložnost, da bi v Krki preko javne prodaje delnic v prihodnosti dobili tujega lastnika in kaj bi to pomenilo za razvoj Krke?

"V svetu je zdaj trend, da se farmacevtska industrija združuje ali podjetja drug drugega kupujejo, saj posamezniki ne zmorejo več nositi visokih stroškov raziskav in razvoja. Tako je z združitvijo določenih firm nastalo okoli deset svetovnih gigantov. Največja farmacevtska firma na svetu je Glaxo, ki je izumila najboljše zdravilo za ulkus, za želodčne bolezni pa tudi antibiotike in je kupila največjo angleško firme Wellcome, ki je bila do sedaj najmočnejša na področju antivirusnih raziskav in tudi edina, ki je nekaj naredila na področju aidsa in vseh virusnih bolezni. Glaxo, ki je kupil

Wellcome, je dal zanj 9,5 milijarde dolarjev. Združili sta se najmočnejši ameriški firmi Bristol Myers, ki je bil izredno močan in ima stoletno tradicijo, in Squibb. Švicarji se pripravljajo, da združijo kapital Sandoza in Hoffman-La Rocha. Samo taki giganti lahko še nekako preživijo, vlagajo velikanske vsote v raziskave in v razvoj. V rokah desetih firm bo kmalu proizvodnja zdravil za prebivalce vsega sveta. Če ne bomo od njih uspeli dobiti novih zdravil in novih proizvodov, bo življenje ljudi ogroženo.

Kaj se dogaja z nami, manjšimi? Nekateri kupujejo tovarne po vzhodni Evropi, kupili so pol poljske farmacevtske industrije, vso vzhodnonemško, vso češko, kupujejo ruske farmacevtske tovarne, in to poceni, ker jih je treba obnoviti, ekološko, tehnološko in kadrovsko preurediti. Krka in Lek nista naprodaj. Obe podjetji sta zelo moderno opremljeni, imamo dobre tehnologije, kadre in finančne rezultate. Zato nista naprodaj. Manjša podjetja so ogrožena, saj jih bodo večji hoteli kupiti. V Nemčiji je bilo čez 200 farmacevtskih tovarn, danes jih je samo še nekaj. Vse so pokupila večja podjetja, kot na primer Bayera, Hoechst itd. Vse manjše so zginile. V Italiji ni več italijanske farmacevtske industrije, vse je v rokah ameriških multinacionalk. Avstrijci nimajo nobene lastne farmacevtske tovarne več. No, močni so še Francozi. Prihajajo tudi Japonci.

Mislim, da bo v Sloveniji prišlo do dveh stvari. Pričakujem, da bodo novi lastniki Krke in Leka - veliko je tistih, ki so vložili certifikate v Lek in Krko - verjetno iskali možnosti, če bodo hoteli večji profit, kvalitetnejšega razvojnega, ekonomskega in marketinškega sodelovanja. Druga je ta, da je Slovenija premajhna za dve tako veliki farmacevtski tovarni. Svetovni trendi na področju farmacevtike nas bodo prisilili, da se bomo na določenih področjih združili. Že dvakrat smo bili povezani po nalogu CK-ja. Leta 1960 smo se imenovali Farmis, štiri leta smo bili skupaj pod imenom Farmacevtska industrija Slovenije. Nato smo se razdružili, ker so bile pač taki lokalni in osebni interesi. Med letoma 1974 in 1977 smo bili ponovno SOZD. Pa ponovno ni bilo nič od tega SOZDA, ker so nas združili na silo in politično. Zdaj nas bosta ekonomika in tržna situacija prisilili v to, da ne bomo imeli v vsakem mestu na svetu vsak svoje lastno predstavništvo, da ne bomo delali paralelnih proizvodov in se ne bomo izčrpavali na raziskavah istih paralelnih proizvodov. Gotovo bo prišlo do sodelovanja, verjetno v razvoju in v marketingu."

- Se pravi, da se bo oblikoval farmacevtski gigant?

"Nekaj se bo zgodilo. Krka in Lek sta danes v vrhu slovenskih podjetij, med prvimi po dohodku gospodarstva Slovenije. Že sedaj imamo okoli milijarde nemških mark prodaje, največji izvoz, pa tudi daleč največjo profitabilno stopnjo. Tisoč ljudi dela v Krki in Leku v raziskavah, razvoju in marketingu. To je tisoč visoko izobraženih ljudi. To je velika moč. Smo pa dislocirani. Ovira nas slaba cesta, zaradi katere je Novo mesto daleč od Ljubljane in obratno. Mislim, da je slovenski generalni problem na eni strani lokalizem, na drugi strani pa centralizem. Mislim, da se bomo morali Slovenci prej ali slej bolj povezati, združevati, ne pa centralizirati, torej upoštevati tudi interese podeželja in vlagati tudi v razvoj industrije izven Ljubljane. Druga stvar pa je tuji kapital. Krka in Lek sta imela precej ponudb za nakup deležev v podjetju. Pred kratkim je bil pri meni največji farmacevtski proizvajalec na svetu, ki ima 14 milijard dolarjev prodaje. Proda torej

več, kot znaša celoten slovenski bruto produkt. Zanimal se je za nakup Krkinih delnic. Vprašal je, kako se privatiziramo. Povedal sem mu, da je lastninjenje Krke v teku in je po cenvi vredna 340 milijonov mark. Takoj mi je ponudil 300 milijonov mark za 50-odstotni delež. To pomeni, da smo tujcem interesantni. Toliko bodo dali tudi za Lek. Ko bodo naše delnice na borzi, jih bodo tujci kupili. Z gospodom sva se razšla tako, da sem mu povedal, da mi nismo na prodaj. Prej ali slej bom jaz v tej hiši, mi je odgovoril. Ko bodo začeli prodajati delnice, jih bom kupil, pa čeprav samo 10, 20, 30 odstotkov.

Tujci hočejo biti prisotni zaradi dveh razlogov. Prvi je, da obvladujemo tržišča v srednji in vzhodni Evropi, smo tehnološko, ekološko in marketinško razviti. Drugi razlog je ta, da smo s kakovostjo proizvodov zmeraj večja konkurenca razvitim državam zahodne Evrope in Amerike. Oba, Lek in Krka. Kakovost naših proizvodov se lahko meri s kakovostjo njihovih, so pa naši cenejši."



Miloš Kovačič v družbi z nemškim veleposlanikom Günterjem Seibertom, novomeškim županom Francjem Koncilijo in tehničnim direktorjem Krke Petrom Miklavčičem.

- Ampak to hkrati pomeni, da gospodarske neodvisnosti, kakršno iluzijo smo imeli pred leti, ni?

"Dvomiš v to. Mi smo samo govorili, sanjali smo o tujem kapitalu, o tujih investicijah, skupnih vlaganjih. To so bile same parole. Prišel bo čas, ko bodo skupna vlaganja res tržno in tehnološko usmerjena. Politično nismo mogli priti do tega. Zelo nas je omejila tudi vojna. Kdo bo šel v skupna vlaganja, če si zraven Bihača ali pa Karlovca? To je bil en vidik, drugi pa je bil ekonomski. Naša regulativa zaenkrat ni interesantna za tujega vlagatelja. Tudi ne repatriacija kapitala, ne stimulacije. Če nekdo pride v Slovenijo in tukaj dela, potem hoče imeti normalne fiskalne in makro ekonomske pogoje. Nihče ne bo prišel sem, da bo kot izvoznik tako obremenjen z dajatvami, kot smo mi danes. Saj ni nihče tako nor. Zakaj pa bi prišel? Zaradi našega trga, zaradi dveh milijonov ljudi?"

- Kako ohraniti fizično, psihično in ustvarjalno kondicijo v tem razgibanem času, ko je praktično potrebno tudi v tednu dni obleteti cel svet? Bo Miloš Kovačič še dolgo na čelu uspešnega podjetja? Kako skrbi za pomlajevanje vodilne menedžerske ekipe in ali je med temi tudi že njegov morebitni naslednik?

“Nekaj let bo morala še delati sedanja ekipa, ki je skupaj z mano že okoli 20 let. Razen dveh bomo drugi iz odbora direktorjev, dvajset nas je, do konca tega tisočletja v pokoju. Vsi imamo pripravljene naslednike, tudi jaz. To so zelo izobraženi ljudje, ki imajo še več znanja in izkušenj, tudi na mednarodnem področju, kot smo jih imeli mi, saj smo bili le povojni študentje in povojna generacija. Šolali smo se v zelo težkih pogojih. Generacija, ki je za nami in bo prevzela vodstvo Krke v treh, štirih letih, ima največ 10 do 15 let prakse. To pomeni, da bodo ti ljudje, ki so pripravljene, da prevzamejo vodilne funkcije, morali delati še 25 let. Tem predajamo štafetno palico in jo bodo nosili najmanj še 20 let. In pripravljeni so jo nositi, saj se zavedajo te odgovornosti, imidža Krke v svetu. Pripravljeni so, komaj čakajo, vendar še zmeraj mislim, da mora biti to prehodno obdobje tako pripravljeno, da ne bo nekih pretresov. Tudi pri nas jih ni bilo, ko je, recimo, legendarni Andrijanič šel v pokoj, ker smo bili pripravljene na to. Tako danes že vemo, kdo bo vodil proizvodnjo, kdo raziskave in razvoj, kdo bo generalni direktor, kdo bo prevzel finance, kdo marketing itn.”

- Kaj je vaš najlepši spomin - čeprav še niste zunaj Krke, daleč od tega, ampak vendarle - na to dolgo prehojeno pot klenega menedžerja?

“To je težko reči. Veliko je bilo zelo lepih dogodkov. V Krki sem 33 let, moja pot je bila izredno pestra. Ko smo začeli z delom v Krki, smo bili zelo majhni in morali smo se res zelo korajžno podati v svet. Mislim, da je bilo to odločilno za naš razvoj, tudi za Andrijaniča. Že leta 1965, ko ni bil tako pomemben izvoz, smo zelo intenzivno razvijati zunanjetrgovinsko dejavnost. Začeli smo z Rusijo leta 1965, ko smo izvozili prva zdravila, ustvarili prvi milijon dolarjev izvoza. Letos slavimo 30-letnico tega posla. Takrat nam je pomagala tudi Titova politika do neuvrščenih, do nerazvitih držav. Stimulativni kreditni pogoji so nam omogočili izvoz v azijske in afriške države. Prodajali smo od Bangladeša pa do Pakistana, Tajske, Singapura in Indonezije pa do Kenije, kjer imamo tovarno, do Gvineje in Gane. Kje vse nismo bili! V Magrebu, Alžiru, Libiji, Etiopiji, Egiptu, Bagdadu, Teheranu in tako naprej. Krka je bila prisotna povsod. Zelo korajžno smo šli v svet. To so bili izredno napeti časi, ko si moral iti v kako novo državo. Nikoli v življenju nisem bil tam, v vse države sem šel prvič. Bil sem v več kot sto državah. Povsod je bilo treba odpirati predstavništvo, najti lokalnega predstavnika, da nam je pomagal, registriral preparate, zastopal Krko.

Zanimivo je bilo, ko sem moral prvič na Kitajsko. Bilo je leta 1969. Nobenih diplomatskih odnosov nismo imeli. Nisem vedel, kako priti v Peking. Tito in Mao Cetung sta bila skregana. Jaz sem imel nalogo, da grem tja in začnem prodajati kontracepcijske pilule Stediril. Bilo je težko. Najprej do Hongkonga, kjer je bilo treba dobiti kitajsko vizo. Potem so me dali v karanteno v neki hotel Miramar. Tam sem preživel teden dni. Vso prtljago so mi pregledali. Z vlakom sem se nato napotil v Kanton, kjer sem moral spet za teden dni v karanteno. Tam sem imel srečo, srečal sem nekaj znanih ljudi, med njimi tudi Jane Fondo. Takrat se je borila proti razizmu. Z letalom Iljušin 18, ki se je ves tresel, sem se peljal osem ur iz Kantona v Peking. Ko sem prišel v hotel v Peking, sem začeti iskati ljudi: kdo je tisti, ki bo odločil, ali bodo kupili naš Stediril? Je to minister za zdravstvo ali kdo drug? Preparat je bilo treba registrirati. Na Kitajskem sem prebil šest mese-

cev, potem nisem vedel, kako bi se vrnil. Vkrcal sem se na Transibirsko železnico, ker ni bilo drugega prevoza. Iz Pekinga sem potoval v Ulan Bator pa v Moskvo. Ko sem zagledal Moskvo, sem mislil, da sem prišel v Ameriko.

Tò so bili doživljaji! Treba je bilo veliko korajže in entuziazma, znanja, pa tudi sreče, da smo uspevali. Tò so bili naši začetki in hvala bogu smo uspeli.

Tako se je gradil tudi vodilni tim. Ko sem prišel s prvih potovanj, je šla na pot druga ekipa. Bil sem prvi krkaš, ki je obiskal Japonsko, bilo je leta 1970. V Tokiu in v Osaki sem obiskal sam 17 japonskih tovarn. Ko sem prišel domov, sem rekel: Fantje, zdaj vas mora iti pet, da boste videli, kaj Japonci delajo na področju antibiotikov, na področju razvoja, kaj lahko od njih profitiramo in kaj jim lahko prodamo. Takrat smo postali največji slovenski izvoznik na Japonsko.

Prvi sem šel tudi v Ameriko. Obiskal sem ameriške firme od San Franciscas, Los Angelesa pa tudi Milana Panića, ki je imel že takrat v Pasadeni podjetje. Bil sem v Chichagu, v Philadelphii, od tam sem šel v New Jersey, kjer je center svetovne farmacevtske industrije in največja firma na svetu za antibiotike, American Home Product. Ko prideš v te gigante, kjer ima uprava 45 nadstropij, v njej pa delajo sami vrhunski strokovnjaki, gledaš, ko se vrneš v Novo mesto, malo drugače na svet, si razširiš obzorja. Lažje se odločaš. Tò je potem zelo lahko. Če tega nisi videl in doživel, te je težko prepričati. Potem ostaneš majhen.”

- Tò je pa tisto, kar verjetno manjka večini Slovencev.

“Videti svet, srečevati se z ljudmi je tako, kakor pravimo mi, biti doma na Manhattnu. Ena mojih nalog je bila dopovedovati sodelavcem v Novem mestu, naj nimajo manjvrednostnega kompleksa, saj niso nič manj vredni, kot so Švicarji, Italijani pa Američani, ampak še bolj pametni. Včasih smo se tresli, ko je prišel v Krko kak Američan. Danes mojim ljudem ni noben problem iti v Peking, jutri v New York, pojutrišnjem pa v Basel. Ljudi je treba navaditi na to, da je svet majhen. Zato smo v Krki odprli vrata. Včasih so rekli, da je to industrijska špijonaža. Nihče ne sme priti v Krko, da bo kaj gledal, kaj kdo dela. Mi pa smo odprli vrata. Tako ljudje zgubijo manjvrednostni kompleks. Danes se sprehajajo pri nas vsi mogoči inozemci s celega sveta, Japonci, Kitajci, Američani. Pa ni nobene razlike med njimi in našimi Podgorci. Ni več. Skupaj so v proizvodnji, skupaj gredo v zidanice, skupaj jedo in pijejo, in so prijatelji. Včasih pa je bil to problem.”

- No, vi ste prestopili šesto desetletje svoje uspešne življenjske poti. Kaj počnete v prostem času, da ohranite to dobro fizično kondicijo, kajti še vedno ste mladenič?

“V prostem času, če ga najdem, se umaknem v gorice. Imam manjšo zidanico, kamor se lahko zatečem. Ne grem v Krkino zidanico, tam ni miru, tam so vsak dan poslovni partnerji. Moraš imeti kraj, kjer se lahko sprostiš, kjer si srečen. Pogovarjam se z ljudmi, vendar ne govorimo o poslu in Krkinih problemih. Največkrat grem v Šentjernej, Kostanjevico, Škocjan. Poznam veliko ljudi, saj sem se tukaj rodil. Srečam znanca, ki pravi: Midva sva bila pa skupaj v osnovni šoli, ne, pred vojno že. Pa kakšno rečeva in sploh ne ve, kaj delam danes, jaz pa tudi ne, kaj on, a se lepo

Aleks Štakul
ČLOVEK USPEŠNIH
ODLOČITEV

pogovarjava To je eden od načinov sprostitve, če le najdem čas, da se srečam s takimi ljudmi v tej pokrajini, kjer čutiš nekaj več.

Drugi del moje sprostitve je šport. Še zmeraj igram tenis in včasih tudi tekmujem na turnirjih. Imam teniške prijatelje, kot so Ivo Daneu, nogometaš Brane Oblak pa, recimo, profesor ortoped Janko Popovič. Smo klapa, se dobimo in igramo tenis. Športna dvorana, ki smo jo zgradili na Otočcu, nam nudi tudi pozimi možnost igranja tenisa. Tukaj so z nami igrali tenis ameriški, ruski, nemški, italijanski, grški, hrvaški ambasador. Tako skozi šport ohranjamo stike z diplomati raznih držav, kar nam tudi pomaga pri iskanju zvez in navezav v posameznih državah. No, potem so še razni klubi. Sem član kluba Lions, organiziramo različne prireditve. Sem tudi funkcionar v raznih športnih klubih, npr. predsednik Olimpije, že šest let vodim ta klub. Tako sem ves čas angažiran, obenem pa sem tudi med prijatelji. Vse, kar delam v službi in tudi to, kar je moj hobi, mi je v veselje. In le tako lahko obdržiš dobro kondicijo."

Miloš Kovačič ima številne znance med kulturniki. Na sliki: med pogovorom z igralcem Zlatkom Šugmanom.

- Želim vam, da bi se še dolgo tako držali, predvsem z uspehi, in pa seveda tudi, da bo Krka še naprej tekla tako hitro naprej, kot je doslej.

"Hvala lepa."







Stane Jarm: MEDALJA, patiniran hrast, 1978

RAST – L. VI,
ŠT. 7-8 (37-38)
DECEMBER 1995

V

PROPAD

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Mitja Ferenc

KULTURNA DEDIŠČINA KOČEVSKIH NEMCEV, NJENA USODA IN VZROKI ZA NJEN PROPAD

II. del

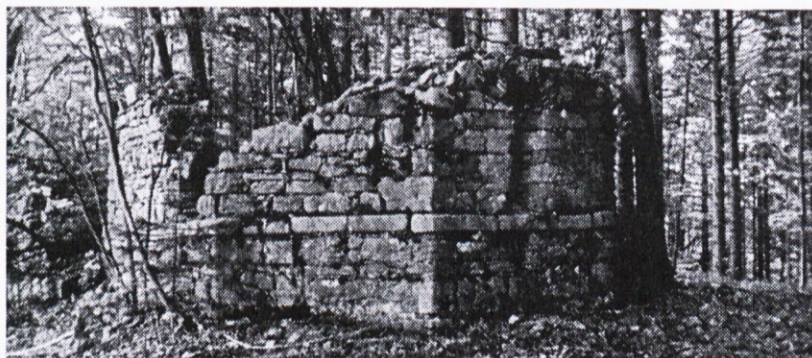
Vzroki za propad kulturne dediščine kočevskih Nemcev

Ob usodi, ki je doletela kulturno dediščino na Kočevskem, se v strokovni javnosti, predvsem pa v sredstvih javnega obveščanja, občasno pojavljajo vprašanja in tudi polemike o vzrokih za njen propad. Menim, da je za propad kulturne dediščine na Kočevskem vsaj pet vzrokov. Ti so enaki za celo kočevsko območje in so med seboj povezani, vendar so na različnih območjih Kočevske različno prevladovali. Kočevski Rog in območje Kočevske Reke sta za razumevanje vzrokov najbolj značilna primera. Tako kot je bila npr. za Kočevski Rog usodna velika italijanska ofenziva 1942, tako je večina umetnostnozgodovinske dediščine območja Kočevska Reka doživela žalostno usodo v času zaprtosti območja, natančneje v letih 1953 in 1954, ko so bili nasilno porušeni vsi sakralni objekti in pokopališča, kasneje pa odstranjene še njihove ruševine.

Primeri ohranjene kulturne dediščine so zato na nekaterih območjih zelo redki.

Starološki Grič, kapela sv. Urha.
(Foto in vir Mitja Ferenc)

Vasica v Kočevskem Rogu, v kateri so prebivalci zaradi visoke lege (blizu 1000 m) imeli neugodne življenjske razmere. Leta 1880 je imela vas le še eno naseljeno hišo z 8 osebami in tri ruševine, deset let kasneje pa je bila že opuščena. Severno nad opuščenim naseljem je stala cerkva sv. Urha, ki pa se v letopisih v tem stoletju ne omenja več, njene ruševine pa so zaradi težje dostopnega terena razmeroma dobro ohranjene.



Izseljevanje prebivalstva v tujino

Želja, ustvariti si boljše možnosti za življenje, je zvalila v tuji- no prenekaterega prebivalca slovenskih pokrajin. Kočevska je pri tem prav izstopala med drugimi pokrajinami, saj je bilo izseljevanje v tujino iz nje veliko večje kot drugje.

Ozemlje kočevskih Nemcev se je sredi prejšnjega stoletja razdelilo v tri okraje: kočevskega, novomeškega in črnomaljskega. Takrat naj bi na Kočevskem prebivalo 22.898¹ nemških prebivalcev. Število je v naslednjih letih še nekoliko naraslo ter doseglo višek leta 1855, pred vdorom kuge na Kočevsko. Ta je povzročila upadanje števila prebivalcev, tako da jih je bilo leta 1869 le nekaj manj kot 18.000. Do leta 1880 je število nekoliko naraslo, naštetih je bilo 21.036 oseb.

Zaradi neugodnih terenskih in klimatskih razmer za poljedelstvo je bila poleg živinoreje pomembna gospodarska podlaga Kočevske izrabljanje gozda. V prvi polovici 19. stoletja se je z izkoriščanjem premoga v Kočevju, parno žago, opekarno in pivo-

1 Ni znano območje, na katerega se to število nanaša, verjetno gre za število v vseh treh okrajih.

2 Marjan Drnovšek: Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890-1914. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 1993 (dalje Drnovšek, Izseljevanje), str. 4.

3 Drnovšek: Izseljevanje.

varno v Kočevju začela industrializacija, ki se je nato razmahnila zlasti po gradnji železnice leta 1893, steklarne (1840 - 1855) in zatem parne žage na Glažuti in kasneje na Rogu. Temeljila je predvsem na lesni industriji, ki pa ni mogla preprečiti agrarne krize. Od osemdesetih let 19. stoletja (leta 1886 so imeli na Kočevskem okoli 26.000 glav govedi, leta 1910 le 10.000) naprej je bila ta tako huda, da je prebivalstvo iskalo zaslužek zlasti v sezonskem delu in po letu 1890, predvsem pa ob prelomu stoletja, v množičnem izseljevanju, večinoma v ZDA. Tok izseljevanja čez Atlantik je upočasnila, kasneje pa prekinila prva svetovna vojna, v začetku dvajsetih let pa so z omejevalnimi kvotami priselitve posameznih evropskih narodov ZDA močno zavrlje priseljevanje.² Vzporedno je teklo še izseljevanje v nemške dele Avstrije in v Nemčijo, v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja pa se je omenjenim državam priključila v času "brazilske mrzlice" še Brazilija.³

Zaradi številnih razlogov nam viri onemogočajo natančen izračun števila izseljenih s slovenskega etničnega ozemlja. Ocenjuje se, da je slovensko ozemlje do prve svetovne vojne zapustilo okoli 300.000 prebivalcev. Kolikšen del so sestavljali prebivalci Kočevske, ni znano, vendar pa je med 1892 in prvo polovico leta 1913, ko je Kranjsko zapustilo več kot 76.000 prebivalcev, bilo kočevsko okrajno glavarstvo vsako leto na prvem mestu po številu izseljencev, z izjemo 1895. in 1896. leta. Skupaj je v tem obdobju kočevski okraj zapustilo kar 17.568 prebivalcev, sledil je okraj Novo mesto z nekaj več kot 12.000 osebami, okraj Ljubljana - okolica pa je beležil že polovico manjše število izseljencev kot okraj Kočevje. Tako kot na Kranjskem je bilo tudi v okraju Kočevje izseljevanje v prvem desetletju 20. stoletja močnejše kot v predhodnem desetletju. Najmočnejši je bil izselitveni val s kočevskega okrajnega glavarstva leta 1907 (1540 oseb), nato pa so si ta leta sledila tako: 1905, 1910, 1902, 1903, 1901, 1906, 1909, 1899, 1912, 1913, 1893, 1904 itd. Med letoma 1910 - 1913 je bilo v okraju Kočevje tri četrtine izseljencev brez posesti, kar je bilo najmanj od vseh okrajev na Kranjskem. Izseljevanje žensk je bilo, po podatkih za leti 1892 in 1893, ko je bilo med izseljenimi kar 31 oz. 24 odstotkov žensk, najbolj izrazito v okraju Kočevje.

Pogosto se v literaturi navaja kot vzrok izseljevanja kočevskih Nemcev krošnjarjenje, ki naj bi kočevskim družinam sicer prinašalo določen dohodek, ki jim je izboljševal življenjsko raven na skopih kraških tleh gozdnate pokrajine, pri tem pa jih je tudi razvajalo in številne izvabilo v trajno izselitev v sosednje pokrajine. Nedvomno je bilo krošnjarjenje med vzroki za izseljevanje kočevskih Nemcev v tujino, vendar pa se glavni vzroki, ki so potiskali prebivalce Kočevske na tuje, ne razlikujejo od vzrokov izseljevanja iz drugih slovenskih pokrajin. Med glavnimi vzroki raziskovalci navajajo ekonomski in iz njega izvirajoč socialni položaj oz. porušeno ravnotežje med naraščajočim prebivalstvom in nezmožnostjo gospodarstva, da ga zaposli in preživi. Počasen gospodarski razvoj in tehnološko zaostajanje kmetijstva na Slovenskem, ob sočasnem hitrem razvoju v drugih delih Evrope, je potiskalo prebivalce v svet. Sledijo želje po boljšem življenju, beg pred služenjem vojaškega roka, pred sodnim preganjanjem in še drugi manj pomembni vzroki oziroma razlogi.⁴ Po podatkih Ivana Mulačke, ki je razčlenil okrajna poročila o izseljevanju za obdobje 1896-1907, je na Kranjskem kar 88 odstotkov izseljencev odšlo zaradi upanja na boljši zaslužek.⁵

4 Drnovšek: Izseljevanje.

5 Drnovšek: Izseljevanje...str. 118, 119, 127, 132, 148, 149, 360-377.

6 Inštitut za narodnostna vprašanja, Manjšinski inštitut, f.142.

7 Mitja Ferenc: Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana 1993, str. 28.

Selitev kočevskih Nemcev. Na železniški postaji. (Vir: Bundesarchiv Koblenz)

Neki nemški vir omenja, da je pred 2. svetovno vojno samo v New Yorku in Clevelandu živel že okoli 13.500 kočevskih Nemcev, torej več kot v domovini.

Posledice tako množičnega izseljevanja so bile številne mrtve kmetije in razseljene vasi. Posebno ugotavljanje števila prebivalstva in njegove narodnosti v letu 1936/37, t.i. narodnostni kataster, je prikazalo, da je zunaj mesta Kočevja opuščena že skoraj vsaka četrta hiša (930 od 4248 - ni podatka za tri vasi). Na nekaterih območjih, npr. v občini Koprivnik, pa je bila opuščena že celo vsaka druga ali tretja hiša. Nekaj vasi je bilo že povsem razseljenih, npr. Gače, Pogorelec pri Gačah, Mirna Gora, Gornja Bukova Gora, Starološki Grič, Golobinjek.⁶ Število prebivalcev je od leta 1880 do leta 1931 upadlo z 21.441 na 18.002, leta 1936 pa na okoli 17.179.⁷ V nekaj več kot 50 letih je število prebivalstva upadlo za petino.

Posledica izseljevanja je bila v nekaterih primerih tudi opustelost sakralnih objektov (npr. podružnična cerkev sv. Elije na gori pri Kozicah, kapela sv. Urha na Starološkem griču) in njihovo propadanje, kar lahko preberemo v kronikah posameznih župnij.



Izselitev kočevskih Nemcev pozimi leta 1941/42

Ko je Adolf Hitler spomladi 1941 razdelil slovensko ozemlje, je območje nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem kot del Dolenjske prišlo pod Italijo in bilo nato maja istega leta tudi formalnopravno priključeno h Kraljevini Italiji. Kočevske Nemce, posebno še njihovo vodstvo, ki je pričakovalo priključitev Kočevske k nemškemu zasedbenemu območju v severni Sloveniji, je italijanska okupacija razočarala. 23. aprila 1941 so se odposlanci kočevskih Nemcev sporazumeli s H. Himmlerjem v Brucku na Muri za preselitev svojih rojakov v nemški rajh. Obljubljeno jim je bilo naselitveno območje ob Savi in Sotli, s katerega so nacisti nameravali izgnati veliko večino slovenskega življa iz okoli 100 km dolgega in okoli 10 - 15 km širokega pasu nasproti Ljubljanski pokrajini in t.i. Neodvisni državi Hrvaški. Ko bi od tam izgnali skoraj vse slovensko prebivalstvo, bi strnjeno naselili Nemce in tako ustvariti nemški branik. Po nacističnih zamislih naj bi bili nekakšni

8 Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Maribor 1968, str. 550-667

9 Delniško družbo Emona (Zavod za kmetijstvo in nepremičnine - Istituto agricolo immobiliare di Lubiana) so ustanovili italijanski okupatorji 20. 11. 1941. Glavni sedež je imela v Rimu. Emona je odkupila zemljo kočevskih Nemcev od nemške družbe za naselitev skrbniških naselij (DUT).

10 Kočevski Nemci so pred začetkom 2. svetovne vojne območje razdelili na 25 upravnih enot (sturmov) oz. na enako število krajevnih skupin Švabsko-nemške kulturne zveze (Kulturbund).

obrambni kmetje (Wehrbauern), ki bi s plugom in mečem varovali jugovzhodno mejo nemškega rajha. Po lastnem štetju marca 1941 je na Kočevskem živelo 12.498 kočevskih Nemcev (okoli 2.754 družin) v okoli 170 vaseh. Večina njih se je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, in to 1.889 družin, obrtniških družin je bilo 346. Skupna posest kočevskih Nemcev je znašala 47.528 ha.⁸

31. avgusta 1941 sta vladi nemškega rajha in Kraljevine Italije v Rimu sklenili sporazum o preselitvi. Imovino preseljencev je prevzela nemška družba Deutsche Umsiedlungstreuhandgesellschaft (DUT), da jo v imenu preseljencev proda novemu italijanskemu zavodu za nepremičnine Emona⁹. Potem ko so okoli 37.000 Slovencev jeseni 1941 in pozimi 1941-1942 izgnali v okoli 500 taborišč Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji, so se kočevski Nemci od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942 s 135 vlaki po t.i. šturmih¹⁰ preselili na naseljitveno območje ob Savi in Sotli. Preselilo se je 2.833 družin z 11.509 osebami.

Z izselitvijo večinskega prebivalstva je več deset vasi popolnoma opustelo, v drugih je ostalo redko slovensko prebivalstvo. Kako je izselitev vplivala na usodo posameznih vasi in celotnega območja, pove podatek, da je po kriteriju občevalnega jezika v popisih ljudskega štetja v Avstro-Ogrski kar v 98-109 vaseh prebivalo izključno nemško prebivalstvo. Jugoslovanska statistika, ki je pri ljudskih štetjih upoštevala le materin jezik, je našela med obema vojnoma le še 42 oz. 31 vasi brez Slovencev, t.i. narodnostni kataster leta 1936 pa 47 vasi brez Slovencev.

Sredi priprav kočevskih Nemcev na preselitev je Himmler 14. julija 1941 v 4. točki odredbe št. 38/I ukazal, naj esesovska raziskovalna in učna skupnost Das Ahnenerbe iz Berlina poskrbi za varstvo njihovih tvarnih in duhovnih kulturnih dobrin in za njihov prenos na novo naseljitveno območje, ki jim ga je tudi uradno določil v ukazu. Pogodba med Nemčijo in Italijo o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine je namreč v 6. členu določala, kakšne kulturne premične predmete lahko Nemci vzamejo s seboj ob preselitvi. Vodja skupnosti Das Ahnenerbe dr. Wolfram Sievers je to nalogo zaupal posebni kulturni komisiji, ki so jo ustanovili pod vodstvom univ. prof. dr. Hansa Schwalma. V njej je bilo osem delovnih skupin za razna področja (za popis kmečkih hiš, šege in ljudska verovanja, narečje in jezikovno geografijo, ljudsko pesništvo, umetnostno zgodovinske predmete, film, fotografiranje cerkvenih knjig, za fotografiranje arhivalij), ki so jih vodili nemški strokovnjaki; pomagali pa naj bi jim domači Nemci. Vendar zaradi posebnih okoliščin niso mogli izpopolniti skupin in je za nekatere naloge opravljal le njen vodja. Kulturna komisija je na Kočevskem in tudi v Ljubljani delala od začetka oktobra 1941 do začetka junija 1942, in to v zelo neugodnih razmerah hude zime, preseljevanja ljudi in pomanjkanja pomoči domačinov ter ustreznih prostorov, tako da je po lastni sodbi uresničila le majhen del svojega načrta. Kaže, da so med vidnejšimi delovnimi rezultati okoli 3 km (4 svitki) posnetega filma o preseljevanju (1. do 6. december 1941), ki ga po nemških filmskih arhivih še vedno iščemo, okoli 106.000 posnetkov matičnih knjig in drugega arhivskega gradiva, odvoz dveh "tipično germanskih" lesenih hiš in gospodarskih poslopij iz Starega Loga in Gotenice v Brežice, zbiranje etnografskega gradiva za domovinski muzej in odvoz gradiva tega muzeja iz Kočevja v Brežice za pripravo domovinskega muzeja na novem naseljitvenem območju, preselitev nekaterih knjižnic, začetek sistematičnejšega zbiranja gradiva o šegah

Mitja Ferenc
KULTURNA DEDIŠČINA
KOČEVSKIH NEMCEV, NJENA
USODA IN VZROKI ZA NJEN
PROPAD

Požgana vas Ribnik oktobra 1943.
(Foto Božidar Jakac, vir Muzej
novejše zgodovine)

in ljudskih verovanjih, ki ga je vodja delovne skupine dr. Richard Wolfram nato nadaljeval še desetletja po vojni in rezultate objavil 1980. leta na Dunaju.



Vojno pustošenje v letih 1942-1945

Po preselitvi kočevskih Nemcev, ki so morali zapustiti doma vse nepremičnine in dve tretjini živine, so ostale njihove vasi in zaselki večinoma prazni. Italijanske oblasti so poskusile območje ponovno poseliti z najemniki, ki bi Emoni plačevali določen del pridelka. V začetku so se ljudje še kar prijavljali in je njih število maja 1942 doseglo 1346 (od 3000 predvidenih), nato pa so nemirne razmere to akcijo popolnoma ustavile. Ugotavljali so, da je med najemniki malo ljudi z drugih območij Slovenije in da je največ Slovencev s Kočevskega ali iz bližnjih krajev. Kot nam pričajo nekateri viri, je imela Emona namen, da zaradi pomanjkanja lesa v Italiji pogozdi odročna območja Kočevske, v dolinah, kjer so bile večje kmetijske površine, pa po vojni naseli Italijane (vojne veterane, dolgoletne fašiste).¹¹

Na Slovenskem je Izvršni odbor OF že junija 1942 sprejel odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem ozemlju, po katerem je s to zemljo upravljala OF kot predstavnica slovenskega naroda in jo dodeljevala v brezplačno uporabo, ne pa v lastnino.¹²

Okupator je imel na Kočevskem večinoma v lasti samo mesto Kočevje, ki je bilo zanj pomembna strateška postojanka za varovanje poti Ljubljana - Delnice - Kvarnerski zaliv. Mesto je bilo izpostavljeno nekaterim močnim napadom partizanske vojske in bombardiranju zavezniškega letalstva, utrpelo pa je veliko gmotno škodo, med številnimi hišami in gospodarskimi objekti je bil močno poškodovan tudi Auerspergov grad.¹³ Tudi podeželje, kjer je v veliki večini od maja 1942 do osvoboditve gospodovalo partizanstvo, so večkrat prekrizarile razne vojske in prizadevale veliko gmotno škodo v izpraznjenih vaseh kočevskih Nemcev.

Najbolj je Kočevsko prizadejala velika italijanska ofenziva poleti 1942, ki je načrtno požigala izpraznjene vasi, da bi odvzela partizanom možnost udobnejšega bivanja. Od vseh kočevskih območij je bil najbolj prizadet Kočevski Rog (takratne občine Stari

11 Branko Korošec: Usoda kočevske zemlje med vojno. Obzornik 12, Ljubljana 1983.

Iz karte, ki prikazuje predvideno kolonizacijo, je razvidno, da so nameravali poseliti ožji pas zahodno ob cesti Kočevje - Koblerji in območje vzhodno od te ceste do vasi Mala Gora, Kleč, Stari Breg, hriba Kren in nato po Roški cesti do Željna, Šalke vasi in Kočevja. Območje bi zajelo 17 vasi predvojnih občin Kočevje in Kočevje - okolica.

12 Dokumenti ljudske revolucije II/72. Ljubljana 1964, str. 154-155

13 Ruševine gradu, v katerem so po vojni še delovale nekatere okrajne službe, so začeli odstranjevati že leta 1947, dokončno pa so jih odstranili v začetku 50. let. Danes na mestu gradu stojita veleblagovnica Nama in spomenik, posvečen zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Zanimiv je podatek iz nemških virov, da je nemški okupator nameraval grad po koncu vojne odstraniti, da ne bi motil prometa skozi Kočevje.

14 Inštitut za novejšo zgodovino, Predsedstvo SNOS, odsek za gospodarstvo

15 Mitja Ferenc: Štetje prebivalstva in hiš 15. julija 1945 na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju (tipkopis).

16 Več o usodi kočevskih Nemcev po zaključku 2. svetovne vojne glej v:

Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V, Hrsg: Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, 1961.

Gabriela Stieber, Die Gottscheer in Österreich 1945-1955. Integration oder Emigration...Gottscheer Flüchtlingsschicksale. 1330-1941 Gottschee: Die ehemalige deutsche Sprachinsel. Ausg. 4/5, Weilheim i. 08, 1993/94

17 Uradni list DFJ, št. 2/1945. Po odloku, ki ga je Predsedstvo AVNOJ sprejelo 21. novembra 1944, veljati pa je začel 6. februarja 1945, ko je bil objavljen v Uradnem listu, je bilo zaplenjeno in je postala lastnina države vsa imovina nemškega rajha in njenih državljanov, ki je bila na ozemlju DFJ, vsa imovina oseb nemške narodnosti, razen tistih, ki so bili v vrstah NOV ali pa so bili državljani nevtralnih držav in se niso sovražno vedli do NOG.

18 Arhiv Republike Slovenije, fond KUNI. Odločbe o razlastitvah.

19 Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, seznam izseljenih Volksdeutscherjev.

20 Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji. 1941-1945. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani 1992 (dalje Čepič: Agrarna reforma), str. 271

21 Čepič: Agrarna reforma, str. 276.

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 7 - 8 / 1995

Log, Črmošnjice in Koprivnik), kjer skoraj nobena vas ni preživela italijanske okupacije. Po veliki italijanski ofenzivi so se pustošenja na Kočevskem nadaljevala v manjšem obsegu še tri leta.

Zemljevid, ki so ga naredili v odseku za gospodarstvo pri Predsedstvu SNOS pozimi leta 1944/45, prikazuje na obravnavanem območju 150 naselij in med njimi 94 popolnoma ter 13 deloma požganih vasi. Ohranjenih je ostalo le 43 vasi v dolinah.¹⁴ Štetje prebivalstva in hiš dva meseca po zaključku 2. svetovne vojne na Slovenskem je na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju v tistih naseljih, iz katerih so se kočevski Nemci izselili, naštel kar 64,7 odstotka poškodovanih in uničenih hiš. Kar 70 odstotkov prebivalcev je prebivalo na Kočevskem polju, t.j. na območju predvojnih občin Kočevje in Kočevje - okolica, ostalih 30 odstotkov pa na območju predvojnih občin Mozelj, Koprivnik, Kočevska Reka in Stari Log.¹⁵

Povojno propadanje

Konec vojne na Slovenskem maja 1945 je pomenil tudi konec nemške kolonizacije v Posavju in Obsotlju. Jugoslovanske oblasti so tiste, ki se niso rešili z begom, zaprle v zbirna taborišča (Teharje, Strnišče pri Ptuj). Od tam so jih pregnale v Avstrijo, kajti na svoje domove so se morali vrniti slovenski izgnanci, velika večina hiš kočevskih Nemcev pa je bila v ruševinah. Poleg tega jugoslovanske oblasti iz nacionalnega ozira niso imele interesa za ponovno poselitev precej prazne Kočevske z Nemci. Tako so kočevski Nemci nenadoma in končno postali brezdomci. Po začasni namestitvi v taboriščih na Štajerskem in Koroškem so se kasneje razkropili in naselili po avstrijskih in nemških pokrajinah, precej pa jih je odšlo v ZDA.¹⁶

Premoženje preseljenih kočevskih Nemcev so zaplenili na podlagi odloka AVNOJ iz novembra 1944, po katerem je bilo zaplenjeno vse nemško premoženje v Jugoslaviji.¹⁷ Vse pravne predpise okupacijske oblasti so februarja 1945 razveljavili. Tako je tudi pogodba z dne 3. novembra 1941, s katero je bilo Emoni dano pooblastilo za nakup in prodajo nepremične imovine nemških preseljencev, postala neveljavna. Leta 1945 in 1946 so razlastili vse lastnike,¹⁸ ki so optirali, in 38 oseb nemške narodnosti (Volksdeutscherjev), ki so ostali na Kočevskem.¹⁹

V novomeškem okrožju, kamor je sodila Kočevska, je bil z zaplenbo emonske zemlje ustvarjen največji zemljiški sklad v Sloveniji, vendar je bil delež razdeljene zemlje med agrarne interese, koloniste in kmečke delovne zadrage v tem okrožju najmanjši. Samo v okraju Kočevje je bilo četrtno vse obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu Slovenije, vendar ob tem kar tretjino vse nerazdeljene zemlje v Sloveniji in kar 38 odstotkov nerazdeljene obdelovalne zemlje, ki je ostala nerazdeljena na ozemlju LRS sredi leta 1947.²⁰ Emonska zemlja, zaplenjena na Kočevskem, se ob izvajanju agrarne reforme interesentom skoraj ni podeljevala v zasebno last. Razdeljene je bilo le okoli 2 odstotka. Predvidena je bila za naselitev kolonistov, vendar se je s kolonizacijo na to območje odlašalo. Sprva je bil začetek naseljevanja prestavljen s pomladi 1946 na jesen tega leta, nato na pomlad naslednjega leta in na koncu sploh ni bila izvedena v tisti meri, kot je bila načrtovana.²¹

Komisija za kolonizacijo je na Kočevskem ugotovila od 2.532 hiš kar 1.143 popolnoma porušenih in 200 delno porušenih. Za naselitev je našla le 997 hiš. Zaradi pomanjkanja delovne sile hiš

22 Čepič: Agrarna reforma, str.
401.

23 Čepič: Agrarna reforma, str.
402-403.

Za kolonizacijo so predvideli naslednje vasi: Draga, Lazec, Podpreska, Trava, Srednja vas, Grčarice, Spodnja in Zgornja Briga, Mlaka, Handlerji, Nove, Dolnje in Gornje Ložine in Koblarji.

niso mogli popraviti, po drugi strani pa je kolonizacijo zaviralo tudi ugotavljanje stanja posameznih posestev, predvsem zaradi uničenja katastrskih elaboratov, katerih rekonstrukcija je trajala še v leto 1947.²²

Kmetijsko ministrstvo je v načrtu za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem predvidelo, da se na Kočevskem nikomur ne bi dodeljevalo zemlje v individualno last in da se bodo ustanovljale kmetijske delovne zadruge in državna posestva. Kmetijskim delovnim zadrugam so bile v načrtu namenjene najboljše kmetijske površine, člani pa so lahko dobili po hektar zemlje v izkoriščanje, ne pa v last. Za koloniste pa so postavili pogoj, da se lahko naselijo le, če se včlanijo v zadrugo.²³

Obnovi Kočevske težka povojna leta niso bila naklonjena. Popis prebivalstva in naselij leta 1948 je pokazal, da je bilo neobljubljenih kar 83 vasi, v nekaterih pa je živela le po ena ali dve družini. Če bi ugotavljali stanje neposredno po vojni, bi lahko ugotovili še večje število povsem uničenih vasi, saj so nekatere ponovno poselili takoj po vojni.



Sredgora

Po preselitvi kočevskih Nemcev je v vasi ostalo še nekaj Slovencev in Hrvatov. Še l. 1961 je tu prebivalo 31 ljudi, štiri leta kasneje pa so jo zaradi neugodnih življenjskih pogojev zapustili. Hiša št. 2 l. 1964 (foto in vir Maria Kundegraber) in l. 1993 (foto in vir Mitja Ferenc). Strehe hiš so se porušile, zidovje hiš je preraslo grmovje.

V času povojne obnove Kočevske ni nihče razmišljal o obnovi popolnoma uničenih vasi na odročnejših območjih (Kočevski Rog), saj so imeli dovolj dela pri obnovi vasi po dolinah in odpravi v vojni povzročene gmotne škode. Tudi v naslednjem obdobju, ko so zaradi industrializacije pritegovali ljudi s podeželja v mesta za industrijsko delovno silo, ni nihče mislil na obnovo popolnoma uničenih krajev. Tisoče požganih poslopij je zato kmalu docela propadlo in se spremenilo v kupe kamenja. Po vojni je zemlja prešla v "splošno ljudsko premoženje", katerega večino sta od leta 1952 upravljali Kmetijsko gozdarsko podjetje Kočevje in Podjetje Snežnik.

Kočevski so namenili posebno vlogo, kjer naj bi zgradili velikopotezni in idealni vzorec socialističnega kmetijskega gospodarstva. Zato ponovna, individualna naselitev na nekdanjih posestvih ni bila dovoljena. Sicer pa spričo popolnega opustošenja in uničenja kočevskih vasi, poslopij, deloma pa tudi že kmetijskih zemljišč, površin, takšna naselitev niti ne bi bila mogoča brez izdatne pomoči države.

V letih obnove so bili zastavljeni nekateri premalo premišljeni načrti v zvezi s socialistično kmetijsko proizvodnjo, ki so se izjalovili, eni prej, drugi pozneje. Tako so konec štiridesetih in v

24 Odstotek doseljenih sem izračunal iz podatkov v diplomskem delu Francija Štrusa Kočevsko. Regionalni oris. Ljubljana 1959.

25 Milan Ciglar: Raziskave o posledicah izpraznitve gozdnate kulturne krajine, prikazane na primeru Kočevske. Ljubljana 1978, str. 22.

26 Isti.

začetku petdesetih let v nekaterih povsem porušenih naseljih (Rajhenav, Stari Breg, Planina, Komolec, Kačji Potok, Podstenice, Sredgora, Blatnik) zgradili ali obnovili nekaj hiš in večjih hlevov. Vendar so večino njih opustili že čez nekaj let.

Kočevska je po vojni skoraj zamenjala svoje prebivalstvo. V razseljene vasi na Kočevskem so se začeli doseljevati novi prebivalci, največ iz okolice že v vojnem obdobju, po vojni pa so prihajali iz vseh delov Slovenije in tudi Jugoslavije. Naseljevali so se predvsem v večjih, ne preveč poškodovanih naseljih. Vendar jih je le del nato ostal na Kočevskem in le redki so tod pognali korenine. Po nekaterih raziskavah je na območju okraja Kočevje v 75 še naseljenih "nemških" vaseh in v mestu Kočevje leta 1953 prebivalo le nekaj manj kot 20 odstotkov ljudi v svojem rojstnem kraju, 5,3 odstotka ljudi se je doselilo iz drugega kraja v občini, 20,6 odstotka iz drugega kraja okraja Kočevje, 9,9 odstotka iz Hrvaške in drugih jugoslovanskih republik.²⁴

Obsežna območja Kočevske so ostala zapuščena. Ruševine požganih krajev, kapelice, znamenja, vaške lipe so ostale pozabljene in hitro propadale. Graditelji novih poslopij, največkrat gozdarskih in lovskih hiš, so z razvalin odnašali gradbeni material. Graditelji gozdnih cest so z ostanki nekdanjih vasic, cerkvic in znamenj prišli najceneje in najlažje do materiala za nasipavanje cest. Pri tem je bilo mnogo uničenega resnično brez potrebe, na nekulturen način in v pregorečem brisanju sledov nekdanjih časov. Največje spremembe na Kočevskem pa so postale vidne šele čez deset in več let in so se kazale v nezadržnem vdiranju gozda na nekdanje kmetijske površine. Tudi površnemu opazovalcu predvojnih kočevskih razmer se zdi to preraščanje nepojmljivega obsega. Poznavalci so ugotovili, da je gozd samo po vojni osvojil približno 300 km² novih površin, to je kar tretjino nekdanjega kočevskega nemškega narodnostnega območja.²⁵ Stopnja gozdnatosti je zato zaradi izpraznitve območja v primerjavi z drugimi deli Slovenije izredno velika in že leta 1972 dosegala 82 odstotkov celotne površine, kar je skoraj 100 odstotkov več kot leta 1886 (41,4 odstotka). Gozd se izredno hitro širi na nekdanjih obdelovalnih površinah, predvsem na pašnikih in njivah. Delež obdelovalnih površin je npr. leta 1896 znašal skoraj 30 odstotkov, 70 let kasneje pa le še 11 odstotkov.²⁶



Načrtno rušenje iz nacionalnih in ideoloških razlogov

V začetku in sredi petdesetih let sta slab odnos do kulturne dediščine Kočevske, predvsem do sakralnih objektov in pokopališč, označevala dva temeljna razloga. Tisti, ki so upravljali s Kočevsko, so si iz nacionalističnih razlogov prizadevali nasilno odstraniti ostanke "tujega", tj. nemškega elementa. Zato ne samo da niso poskrbeli za ohranitev tistega, česar nista uničila čas in vojna, temveč so celo nasilno uničevali vse "nemško" z ognjem in razstrelivom. Drugi vzrok pa je bil v ideološki nestrpnosti, s katero so še posebej goreče uničevali sakralne objekte: cerkve, kapelice, znamenja itd.

Kljub temu da se pogosto poudarja le rušenje z ideološkim predznakom, menim, da je imel velik pomen tudi nacionalni razlog. Sakralni objekti, ki so bili odstranjeni v tem obdobju, so bili namreč vsi razen enega na nekdanjem nemškem jezikovnem otoku. Če bi prevladoval le ideološki razlog, bi upravičeno pričakovali, da bi cerkve rušili tudi zunaj tega območja, še posebej tam, kjer so vasi opustele ali pa je v njih ostalo redko slovensko prebivalstvo (obkolpsko in kostelsko območje).

Načrtna rušenja so bila skoraj vsa le v sedanji občini Kočevje v prvi polovici petdesetih let, kar priča o posebnem položaju tega območja.

Ugotoviti, kdaj natančno so katero cerkev porušili, za veliko večino niti ni mogoče. Za to bi morala biti opravljena natančna raziskava celotnega območja ob preselitvi in takoj po vojni. Dragoceno sliko o stanju umetnostnozgodovinske dediščine v obdobju neposredno po vojni si lahko ustvarimo iz poročil spomeniško varstvenega zaupnika za kočevski okraj Janka Trošta v letih 1947 in 1948 in iz gradiva, ki ga je popisala topografska ekipa leta 1947 v delu kočevskega okraja.²⁷

Po dosedaj zbranih podatkih lahko sklepamo, da je bilo v tem obdobju odstranjenih najmanj okoli 25 do 30 cerkva in kapel, ki so prebile vojno z ohranjeno opremo; kraji, v katerih so stale, pa so bili še naseljeni. To velja predvsem za župnije Kočevska Reka, Kočevje, Mozelj in Stara Cerkev. Vse tri objekte župnije Gotenica pa so podrli po izselitvi prebivalcev po letu 1948 in "zaprtju" območja.²⁸

Skoraj za večino cerkva, ki so prebile vojno, bi lahko rekli, da so bile v zelo slabem stanju. Bile so nacionalizirane, duhovniki so upravljali po več župnij skupaj, cerkve so bile večinoma odprte in iz njih je bilo moč neovirano odnesti opremo. Naselja so povečini naseljevali sezonski delavci ali priseljenci, ki v naselju niso pogrnali korenin. Seveda pa je imel veliko vlogo tudi odnos politike in oblasti do sakralnih objektov, posebej na Kočevskem. Ker za obnavljanje ni bilo ljudi, sredstev, volje, dovoljenj s strani posvetnih oblasti, so cerkve, ki so preživele vojno, propadale. V cerkvi je lahko vsak delal, kar se mu je zahotelo. Nevzdrževane strehe so začele propadati in pogosta je bila kraja opreme. Sčasoma so stavbe dajale videz opuščенosti, zapuščenosti, zanemarjenosti in tisti ljudje, ki so jim bile cerkve napoti, so začeli s pritiski, da je treba opuščene cerkve odstraniti, tako kot so na veliko odstranjevali ostanke poslopij v opuščениh naseljih, vse pod naslovom odstranjevanja ruševin oz. ureditve naselja. Prve so bile po vsej verjetnosti odstranjene tiste cerkve, ki so že bile poškodovane, bodisi iz časa vojne ali pa že kasneje. Cerkev so običajno najprej poškodovali, ponavadi zažgali ali delno minirali. Ponekod se je to zgodilo ponoči, drugje pa je delovna ekipa prišla, dala na voljo

27 Arhiv Uprave za kulturno dediščino RS, poročila za leto 1947 in 1948,

Zgodovinski arhiv Ljubljana, zapuščina Janka Trošta,

Marijan Zadnikar: Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske, Ljubljana 1968.

28 Gotenica, ž.c. sv. Ožbolta, p.c. sv. Lenarta, kapela sv. Marjete,

Kočevska Reka, ž.c. sv. Janeza Krstnika, kapela sv. Frančiška Ksaverija,

Handlerji, kapeli Lurške Matere božje in psv. Srca Jezusovega,

Koče, p.c. Marijinega nebovzetja,

Novi Lazi, p.c. sv. Jurija,

Morava, p.c. sv. Trojice,

Mlaka, kapela sv. Roka,

Spodnji Vecenbah, kapela sv. Ane,

Koprivnik, ž.c. sv. Jakoba, pok.c. sv. Ane,

Rajndol, p.c. sv. Trojice, kapela sv. Angelov varuhov,

Mozelj, kapela sv. Krvi,

Koblarji, p.c. sv. Štefana in Antona Padovanskega,

Zdihovo, ekspozitura Žalostne Matere božje,

Škrilj, p.c. sv. Križa,

Nemška Loka, ž.c. Žalostne Matere božje,

Dolga vas, p.c. psv. Imena Jezusovega,

Zajčje Polje, p.c. sv. Valentina,

Rogati Hrib, p.c. sv. Urha,

Onek, p.c. sv. Ane na hribu.

Mitja Ferenc
KULTURNA DEDIŠČINA
KOČEVSKIH NEMCEV, NJENA
USODA IN VZROKI ZA NJEN
PROPAD

Kočevska Reka, župnijska cerkev
sv. Janeza Krstnika leta 1948. (Vir
Muzej Kočevje)

Sinonim za načrtno rušenje sakral-
nih objektov na Kočevskem je
porušenje župnijske cerkve v Ko-
čevski Reki, kmalu po zaprtju
območja januarja 1954. Prebival-
cem je uspelo rešiti več kot sto ko-
sov raznovrstne opreme, ki se sedaj
nahajajo v Verskem muzeju v Stični
in Župnijskem uradu v Fari. Novo
cerkev kot simbolni dolg države za
številne med vojno in po vojni
porušene sakralne objekte finan-
cira tudi slovenska država. (Foto in
vir Mitja Ferenc).



redkim prebivalcem uro ali dve časa, da odnesejo opremo, nato
pa cerkev porušila. Kasneje so komunalni delavci s stroji ruševine
enostavno odstranili. Danes le še redki prebivalci ali pa poznavalci
s pripomočki (kataster, stari zemljevidi) vedo za natančen
položaj mnogih sakralnih objektov.

Zanimivo je, da je največja zbirka predmetov iz življenja
kočevskih Nemcev v Ducatus Österreichisches Museum für Volks-
kunde na Dunaju. Večino gradiva je v šestdesetih letih na Kočevs-
kem zbrala dr. Maria Kundegraber. 29. oktobra 1988 sta bili na
robu Kočevja, na Trati, odkriti na kapeli dve marmornati plošči z
napisoma v slovenščini in nemščini z nekaj pomembnimi letnica-
mi o šeststoletni zgodovini Kočevja in Kočevske od začetka
naseljavanja nemških kolonistov.

Zgodovino tega jezikovnega otoka, predvsem njegovo kulturno
dediščino nekoč in danes, je leta 1993 prikazala razstava Kočevska
- izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev.

VOLILNA PRAVICA - PRAVICA DO ŽIVLJENJA

V našem času niti v bližnji preteklosti ni zaslediti resne ali celo kritične obravnave sedanje uzakonjene volilne pravice. To tudi zdaj ne bi bila zelo pomembna tema obravnave, če se ne bi po temeljitem iskanju vzrokov skoraj polstoletne demografske ogroženosti Slovencev pokazalo, da je prav sedanja oblika volilne zakonodaje oziroma uzakonjena omejena volilna pravica nevarno žarišče našega nazadovanja ali celo izumiranja.

V tej svoji raziskavi seveda izhajam iz predpostavke, da je življenje sploh in še posebej človekovo življenje in narodovo preživetje zelo pomembna vrednota, in če je ta vrednota v nevarnosti, je potrebno za njeno obvarovanje uporabiti vsa spoznanja in druga dostopna sredstva. Pri nas je ta nevarnost znana že desetletja, izrečena so bila tudi že spoznanja, da je potrebno končno že nekaj ukreniti v skladu s temi spoznanji. Vendar se pri reševanju našega narodnega preživetja pojavljajo ovire, ki naj bi bile nepremagljive. Res so te ovire nepremagljive, vendar samo za tistega, ki se ustavi pred praznimi strahovi in lažnimi avtoritetami. Prenehanje ogrožanja našega narodnega obstoja štejem za tako pomemben cilj, da je potrebno za njegovo osvojitve uporabiti vse naše plemenite ustvarjalne sposobnosti. Nekateri narodi so to vprašanje že uspešno rešili, mi ga pa še moramo. Vidimo pa oziroma imamo možnost spoznati, da je ta cilj mogoče doseči brez bistvenih družbenih sprememb.

Pri iskanju vzrokov nesporno ugotovljene naše številčne ali demografske ogroženosti stopijo v ospredje naši medčloveški odnosi. Pogoj za ustvarjalno raziskovanje vsakršnih medčloveških odnosov in še posebej naše številčne ogroženosti je notranja osebna svoboda posameznika. Pod to svobodo razumem nespoštovanje vseh oblik nepreverjenih avtoritet in tabujev ter osebno neobremenjenost z rezultati, ki jih lahko raziskava prinese. Kaže, da je bila do sedaj redkim ponujena ustrezna mera notranje osebne svobode z ustreznim motivom, da bi se spustili v reševanje tako pomembne naloge, kot je odkrivanje vzrokov naše številčne ogroženosti in s tem ogroženosti narodnega preživetja.

Številčna ogroženost določene življenjske skupnosti, naroda, tudi našega, je neprijetno stanje, katerega posledica je izgubljanje oblasti nad svojim življenjskim prostorom, in vse pogostejši podrejeni položaj predstavnikov našega naroda pri soočanju s predstavniki drugih narodov. Vzroki tega stanja imajo svoje korenine v zakonitem odrekanju oziroma jemanju življenjskih možnosti določenemu delu prebivalstva. Podrejen odnos te vrste za zdravo osebnost ni sprejemljiv, zato stori vse, da se v tem položaju ne znajde niti sam niti njegovi bližnji in še posebej ne njegovi potomci. Odločili smo se torej, da bomo v odnosih z drugimi ljudmi doma in po svetu negovali enakovreden odnos. Take možnosti pa ne bomo dobili brez našega vsakodnevnega uspešnega ustvarjalnega sodelovanja med vsemi starostnimi skupinami našega prebivalstva v naši družbi.

Številčna oziroma demografska ogroženost slovenskega naroda ni sicer edina v svetu. Drugod po svetu naj jo rešujejo in jo tudi bolj ali manj uspešno rešujejo tisti, ki to želijo. Za nas je pomemben predvsem naš sedANJI obstoj in prihodnost. Tisti narodi, ki so

že zmagoslavno prestopili prag svoje številčne ogroženosti, seveda trdijo, da demografska ogroženost ni pomembna oziroma da je ni. Za njih res ni več pomembna, za nas pa bo brez dvoma še nekaj časa. Tudi ne bo minila sama od sebe.

V Sloveniji že desetletja ugotavljamo nezavidljivo ali še slabše stanje pri obnavljanju prebivalstva, ker se rojeva premalo otrok. Nesporno je spoznanje, da je to glavni, če ne celo edini vidni vzrok številčne ogroženosti Slovenije. Naša ogroženost torej ne prihaja od zunaj, ampak ima svoje žarišče med nami. Tudi kakšno ceneno "razlago in opravičilo" za tako stanje nam lahko ponudijo naši neodgovorni slavni demagogi, in sicer naj bi to bila "posledica naše razvitosti in napredka", ko je rojevanje in vzgoja otrok primereno za manjvredne ljudi in je zato znamenje zaostalosti. Posameznike, ki uveljavljajo take in podobne poglede v odnosih med našimi ljudmi, je potrebno brezpogojno osamiti in onemogočiti njihove samouničevalne vplive na okolico.

Ker je na podlagi dostopnih podatkov utemeljena ocena, da je Slovenija zaradi premajhnega števila rojstev v zadnjih desetletjih izgubila skoraj pol milijona ljudi, sedaj pa jih letno izgublja dvajset tisoč, zasluži to področje zaradi izgubljenega števila mladih in ustvarjalnih življenj najmanj toliko pozornosti kot vse izgube življenj v prometnih nesrečah, zaradi nezdravega načina življenja, kajenja, pijanstva, mamil, razvad, naravnih in drugih nesreč itd. Prenehanje zakonitega preprečevanja rojstev zaželenih otrok bo dalo pri zelo majhnih stroških neprimerno večje uspehe kot reševanje naravne izgube življenj. Z določeno čim manjšo naravno izgubo se je treba sprijazniti, pač pa je istočasno treba izgubo življenj ustrezno, stalno in v zadostni meri nadomeščati.

Za rojstvo otrok naj bi se odločali starši "svobodno", kot je zapisano v naši temeljni zakonodaji. Neštetokrat so naši starši že preizkusili to "svobodo". Dejstvo je, da se starši pri odločanju, ali bodo otroku omogočili ali dovolili živeti, odločajo tudi, ali bodo istočasno sprejeli do države dodatne zakonite obveznosti brez dodatnih pravic. Oskrba in vzgoja otrok je namreč med drugim velika zakonita materialna obveznost staršev do države. Ob tem pa država skoraj nima obveznosti do staršev oziroma so njene obveznosti do staršev neprimerno manjše in veliko premajhne. Starši naj bi samoumevno upoštevali in tudi upoštevali koristi svojih otrok, ob tem pa morajo zanemariti svoje. Poleg tega je iz dostopnih podatkov mogoče ugotoviti, da starši s samo dvema otrokoma prispevajo državi vsaj petkrat večjo vrednost kot zakonca brez otrok. Take "ponudbe", ki jo oblast oziroma država daje staršem, večina staršev ne more sprejeti in zato upravičeno v samoobrambi zatre svojo zdravo željo po potomcih. Zato danes oblastniki lahko nesramno rečejo staršem: "Vaši otroci so naše največje bogastvo." Koristi od otrok imajo v naših družbenih razmerah prej vsi drugi kot pa starši. Gospodarski in družbeni položaj starševstva sta nezadovoljiva in zato nezanimiva življenjska odločitve. Primerjava ustreznih statističnih podatkov pri nas in v svetu nam pove celo, da so naši starši med najbolj izkoriščanimi oziroma davčno obremenjenimi na svetu. Zaključiti je mogoče s spoznanjem, da je predvsem gospodarski položaj družine, ki ga z zakonodajo določa naša oblast, tisti odločilni vzrok, ki starše pripelje v tako nezavidljiv položaj, da odložijo rojstvo zaželenega otroka v prihodnost, ki nikoli več ne pride. Dolgotrajna samouničevalna moč naše zakonodaje je zaenkrat prevladala nad slovenskim zgodovinskim izročilom, ki visoko ceni pomen družine

kot temeljne življenjske skupnosti našega naroda.

Zdaj bi lahko nadaljevali s podrobnim proučevanjem zakonov, ki odločajo o dohodkih, pravicah in obveznostih in s tem o gospodarskem položaju družine. Če to storimo in upoštevamo te zakone kot celoto, lahko naredimo naslednji zaključek. Vsebina zakonov, ki na zelo kulturnen način z davki preobremenjujejo starše oziroma njihovo družino, je pripravljena tako, da je vsaki družini škodljivo in celo nevarno določilo, utemeljeno z nekim drugim oziroma nadrejenim določilom, zakonom in na koncu z ustavo. Ta pa se marsikomu zdi nedotakljiva. Večina se zato zadovolji s spoznanjem, da se tukaj ne da nič storiti. Ker pa gre pri ogrožanju družine staršev z otroki za usodno ogrožanje našega skupnega narodnega preživetja, je treba storiti za preživetje vse po merilih slovenskega zgodovinskega izročila. Ni dvoma, da smo vse potrebne korake za naše skupno preživetje sposobno storiti, zato se nam ni treba bati črne prihodnosti, ki nam jo obetata dosedanja zakonodaja in oblast.

Potem ko brez predsodkov pretresemo vse "upravičene" protidružinske in samouničevalne zakone, pridemo na koncu do usodnega 43. člena naše ustave, ki govori o volilni pravici. Ta člen neodgovorno uzakonja omejeno volilno pravico brez kakršnekoli upravičene in znane utemeljitve. Brez vsake poštene, moralne, politične ali katerekoli podlage namreč deli naše državljane na tiste, ki jih je oblast dolžna upoštevati v celoti kot osebnosti z enakovrednimi življenjskimi potrebami, in na tiste, katerih sploh ni dolžna upoštevati. Prva skupina državljanov ima volilno pravico, druga pa je nima. Prvi torej imajo polno politično vrednost, državljani brez volilne pravice pa ne. Dejansko mladoletni državljani oziroma državljani brez volilne pravice imajo nekaj politične vrednosti le zato, ker jim jo na volitvah odstopijo starši, predvsem pa mati, in sicer v svojo škodo. Starši odstopijo svojim otrokom del svoje politične vrednosti, s tem ko zastopajo otrokove koristi namesto svojih. Tako pa nehote podpirajo zakonodajo, ki gospodarsko izčrpava družine. Tudi zaradi tega lahko sedanjo omejeno volilno pravico štejemo za največjo zakonito prevaro v zgodovini. Usodno ogrožanje družine je zato mogoče prekiniti z razveljavitvijo sedanje omejene volilne pravice in z uzakonitvijo neomejene volilne pravice.

Ta ne bo več delila državljanov na vredne in nevredne upoštevanja. Volilno pravico bodo imeli vsi državljani ne glede na starost oziroma mladost. Omejena volilna pravica, ki jo v 43. členu uzakonja naša ustava, je pravzaprav v nasprotju s 14. členom iste ustave, ki zagotavlja enakost pred zakonom. Na podlagi 14. člena so namreč v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine med drugim ne glede na katerokoli osebno okoliščino. Vendar je mogoče ugotoviti nesporno dejstvo, da je v 43. členu ustave na podlagi osebne okoliščine, t.j. starosti oziroma mladosti državljanu odvzeta volilna pravica, kar ima za nas vse skupaj samouničevalne posledice. Ker sta 14. in 43. člen ustave najpomembnejša njena člena, je njuna vloga v ustavi primerljiva z vlogo očeta in matere v družini. Tako kot ima stalno nesoglasje med očetom in materjo v družini usodne posledice za družino, ima tudi nasprotovanje med 14. in 43. členom ustave za državo in narod dobro znane posledice, ki lahko postanejo usodne, če konfuznega stanja ne bomo kmalu presekali.

Ni dvoma, da imajo rezultati volilnih izidov pogosto dolgotrajne posledice za vse državljane, najdlje pa jih občutijo prav najmlajši

državljeni. Ker na volitvah sploh niso upoštevani kot državljani, so odločitve, sprejete na volitvah, za njih pogosto škodljive. Zato naj bodo na volitvah predstavnikov oblasti življenjske koristi mladoletnih državljanov čimprej upoštevane vsaj enakovredno.

Kako naj se uporablja neomejena volilna pravica? Preprosto. Ali naj gre na volitve mladoletni državljan? Seveda ne. Njegovo volilno pravico naj uporablja njegova mati, ker do sedaj ni bilo mogoče za uporabo volilne pravice mladoletnika najti nobenega boljšega predloga. Mati gotovo najbolje ve, kaj potrebuje vsak njen otrok. Ali kdo v to dvomi? Ali se kdo boji, da bo to prineslo vladavino žensk? Verjetno le redki, strahopetni in nepomembni.

Kakšne bodo pridobitve z uzakonitvijo neomejene volilne pravice? Ali bo sprejeta smo pri nas ali tudi drugod po svetu? Ali bo prinesla preveliko veljavo materam, preveč časti materinstvu in starševstvu? Ali obstaja "nevarnost", da bodo starši, predvsem pa matere, dobile svojim naravnim in zakonitim starševskim obveznostim enakovredne pravice? Ali bo večja volilna moč mater vplivala na politike, da bodo raje ustvarjalno, na miren način in brez vojne reševali notranje in mednarodne spore?

Utemeljeno je mogoče pričakovati, da se bo neomejena volilna pravica uveljavila povsod po svetu, da bo prinesla vso veljavo materam in družinam in da bodo na splošnih volitvah izvoljeni predstavniki oblasti in državniki, ki bodo sposobni s pogovori in brez orožja, vojn in rušenja reševati vsakdanja vprašanja. Ustvarjalna sposobnost človeštva bo usmerjena v hitrejši napredek in blagostanje vseh ljudi.

Neomejena volilna pravica se dobro ujema z današnjimi svetovnimi spoznanji na področju človekovih pravic in svoboščin. Ni dvoma, da bo šele neomejena volilna pravica zanesljiva podlaga za priznavanje vseh človekovih pravic vsem državljanom. Tega dosedanja omejena volilna pravica ne omogoča, ker uzakonja dve neenakovredni skupini državljanov. S tem ko bo vsem državljanom priznana volilna pravica, ne bo nikomur odvzeta nobena pravica.

Objektivno ovrednotenje vseh znanih podatkov nas torej pripelje do sklepa, da je uzakonitev neomejene volilne pravice neogibna. Kako jo torej uveljaviti, čeprav bi pravzaprav že morala biti uzakonjena? Najprej se bomo prepričali o njenih bistvenih prednostih pred omejeno volilno pravico tisti, ki teh prednosti do sedaj nismo imeli priložnosti spoznati. Nekateri jih že poznamo, drugi jih bomo spoznali v kratkem času, drugi morda kasneje. Upam, da bodo njene prednosti pozitivna vrednota za veliko večino, predvsem pa za optimiste. Primerjava vrednot in ustreznih posledic predlagane neomejene volilne pravice z dobrimi in slabimi lastnostmi dosedanje omejene volilne pravice nam pokaže, da ima neomejena volilna pravica bistvene prednosti, zato se lahko vprašamo, zakaj še ni uzakonjena. Po pretehtanju pomena obeh vrst volilnih pravic se pokaže, da omejena volilna pravica verjetno danes ustreza samo še špekulantom.

Domneva ali pričakovanje, da bo dosedanja volilna pravica vendarle ostala večno, nima nobene trdne podlage. Iz bližnje in daljne preteklosti so poznavalcem znane skoraj tako nevarne in množične zablode, kot je sedanja volilna zakonodaja z omejeno volilno pravico. Ker so te zablode časovno bolj ali manj odmaknjene, jih lahko obravnavamo brezosebno in zato objektivno. Opredeljevanje glede omejene in neomejene volilne pravice pa zadeva nas vse in se mu ne bo mogoče izogniti. Ustvarjalen odnos do neomejene volilne pravice je vsekakor mogoče pričakovati od velike večine, ker ni

zabredla v močvirje obstoječe volilne zakonodaje.

Uzakonitev neomejene volilne pravice je tisti korak v razvoju Slovenije, ki ga je potrebno narediti čimprej, kajti to je pogoj za sprostitev naših plemenitih ustvarjalnih sil in s tem pridobitev naše prave veljave. Določen vpliv bo imela na gospodarstvo in politične razmere. Odgovorni ljudje v politiki in gospodarstvu imajo še vedno čas oziroma možnosti, da se pravočasno seznanijo z razmerami, ki jih bo potrebno upoštevati ob uveljavitvi neomejene volilne pravice.



Sonja Lokar PEKING PRI NAS DOMA

Najkrajši odgovor 189 vladnih delegacij, zbranih na 4. svetovni konferenci OZN o ženskah v Pekingu, na vprašanje, kaj je treba storiti, da bi bilo tisočletje, ki prihaja, tisočletje miru, blaginje, enakosti, socialne pravičnosti in ekološkega ravnovesja, se glasi: zares omogočiti deklicam in ženskam vsega sveta, da bodo mogle same odločati o sebi in da bodo lahko prevzele svojo polovico moči pri odločanju o družini, o proizvodnji in o politiki ter družbenem razvoju.

Sedemčlanska slovenska vladna delegacija je bila tretja najmanjša vladna delegacija v Pekingu. Samo še iz neznanega Palaua je prišla ena sama predstavnica in iz Bosne in Hercegovine dve, naravnost s sarajevskega bojišča. Kljub temu smo bili ena najaktivnejših in najbolj opaženih delegacij.

Vladna izhodišča, s katerimi smo se odpravile v Peking, so nas postavila na stran držav, ki so trdile, da je najhujši problem sodobnih žensk njihova podizobraženost, njihova revščina in ekonomska neenakopravnost. To nas je naredilo za zaveznice vplivnega kroga držav t.i. Skupine 77 in Kitajske.

Spopad med razvitim Severom in nerazvitim Jugom je z vso močjo buhnil na plan na predzadnji dan konference, na plenarnem zasedanju. Skupina držav 77 je zahtevala, da se spremeni vrstni red prioritet v Pekinški deklaraciji in na prvem mestu navede problem revščine, ekonomske nesamostojnosti in podizobraženosti žensk. Slovenska vladna delegacije se je temu stališču najprej izrecno pridružila tako, da je podpisala peticijo Slovaške, ki je v imenu srednje- in vzhodnoevropskih držav terjala, da konferenca o tem vprašanju ne odloči brez odloga in dodatnih pogajanj. Posredno pa smo ta pritisk podprle tudi tako, da smo v končni izjavi, ob zaključku sprejemanja Platforme, dale na uraden zapisnik svoje nezadovoljstvo z dejstvom, da ni bil sprejet predlog, da morajo vse države delavkam, ki delajo sezonsko, občasno, za nepopoln delovni čas, zagotoviti enako raven socialne varnosti v delovnem procesu, kot velja za delavke, ki delajo s polnim delovnim časom.

Naša odločna zahteva, naj se takoj prepove in začne uničevati vse orožje za množično pobijanje ljudi, atomsko, bakteriološko in kemično, s katero žal, nismo prodrle, nas je zblížala z veliko večino srednjih in manjših držav, ki takega orožja nimajo, trpijo pa v senci njegovih groženj in izgublajo razvojne možnosti, ker se preveč denarja razvitih porabi za oboroževanje.

V diskusiji o vprašanjih razorožitve in sodelovanja žensk pri preprečevanju in ustavljanju vojnih spopadov smo zelo aktivno sodelovale. Člena, ki je sprva jasno in kratko zahteval prepoved proizvodnje in uničenje vsega orožja za množično pobijanje ljudi - zlasti atomskega - nismo uspele ubraniti. Zato smo ob koncu zasedanja dale na zapisnik svoje razočaranje spričo dejstva, da je bila sprejeta samo opredelitev o takojšnji prepovedi izvajanja atomskih poskusov, vprašanje uničenja atomskega, biološkega, bakteriološkega in kemičnega orožja pa prepuščeno v reševanje mednarodnim pogajanjem, ki se brez pravega uspeha vlečejo že leta. Zato pa smo uspele, skupaj z Norveško, prodreti s stališčem, ki podpira enakopravno udeležbo žensk v t.i. preventivni diplomaciji.

Naša izkušnja s tragiko množičnega begunstva, ki nas je doletela zaradi vojnih spopadov na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini

ni, nas je povezala z vsemi državami s podobnimi problemi. To nam je omogočilo, da smo skupaj z njimi dosegli, da bo mednarodna finančna pomoč pri oskrbi beguncev v bodoče pokrivala tudi stroške njihovega osnovnega zdravstvenega varstva, vključno s stroški za načrtovanje družine in stroški šolanja begunčkov ter usposabljanja žensk za varno vrnitev in uspešno ponovno vključevanje v mirno domače okolje, višina mednarodne pomoči pri oskrbi beguncev pa bo poslej odvisna od tega, kolikšen odstotek domačega prebivalstva in kakšno sorazmerno obremenitev proračuna pomenijo begunci v posamezni državi, kjer so si poiskali zatočišče.

Pri vseh vprašanjih izobraževanja za enake možnosti spolov, krepitvi politične moči žensk, obveznostih vlad glede zdravstvenega varstva žensk, človekovih pravic žensk, tudi tistih najbolj občutljivih, kot so pravica do načrtovanja družine, zdravstveno varnega abortusa, svobodne izbire spolne opredelitve in življenjskega sloga, pa smo, na podlagi naše Ustave, suvereno podpirale v teh vidikih najbolj demokratične in napredne države sveta - države Evropske skupnosti, ZDA, Kanado, Novo Zelandijo, Avstralijo in Južno Afriko. Pokazalo se je, da pri tem uživamo dokajšnjo podporo številnih držav srednje, južne in vzhodne Evrope, ki se niso odločile, da bi glasno in javno same predstavile svoja stališča. Bistveno je bilo, da smo se že prvi dan dela v komisijah pričele oglašati glede vprašanj, ki so postala razpoznavna znamenja delitve sveta na konzervativne in napredne države. V zvezi s priznavanjem človekove pravice žensk do svobodne spolne opredelitve, ki so jo izpodbijale radikalno islamske in radikalno katoliške države in Vatikan - z nasprotovanjem "izumljanju novih, moralno dvomljivih in mnogim družbenim tradicijam nasprotnih človekovih pravic žensk," smo opozarjale, da so bile čisto vse danes nesporne človekove pravice še pred prav malo časa nepriznane in mnoge od njih so veljale za moralno sporne. Na pobudo Kanade smo potem poskušale lobirati za podporo pravici žensk do svobodne seksualne opredelitve tudi med državami srednje in vzhodne Evrope. S pomočjo Makedonije, ki je v tej skupini držav tudi uradno sodelovala, smo v tem lobiranju tudi uspele, čeprav so nam njihove predstavnice povedale predvsem to, da ne bodo nasprotovale, a tudi ne glasno podpirale te opredelitve. Potihem se nam je pridružila celo Turčija. Ker smo se od prvega dne zasedanj obeh komisij konference oglašale z odločnimi in utemeljenimi stališči vsakokrat, ko je bilo treba podpreti stran, s katero smo se strinjale, in ker so vse velike skupine držav potrebovale zaveznice iz srednje in vzhodne Evrope in med državami, prostimi strelkami, smo postale izredno zanimive sogovornice in faktor vplivanja na končne odločitve na konferenci prav o najtežjih in najbolj razdvajajočih vprašanjih. Zato se je zgodilo, da so prav naši delegaciji poverili mukotrпно usklajevanje stališč v neformalni skupini, ki je poskušala doseči soglasje glede najbolj vročega vprašanja celotne konference - vprašanja človekove pravice žensk do svobodne izbire seksualne opredelitve. Odločitev o neformalnem usklajevanju člena 226, ki je govoril o tem, da so ženske z drugačno seksualno orientacijo (lezbijke) samo zaradi te svoje drugačnosti ena bolj ranljivih in hitreje diskriminiranih skupin žensk, je bila sprejeta 12.9.1995. Vodenje tega usklajevanja je bilo poverjeno članici naše delegacije, dr. Darji Zavirškovi. Usklajevanje naj bi prineslo na sejo komisije nekakšno kompromisno rešitev. Skupina se je sestala isti dan in v več kot dveurni diskusiji izmenjala nasprotujoče

si argumente. Jasno je postalo, da so stališča dveh taborov tako nasprotujoča, da kompromisna rešitev ni možna. Tòda glasna in kar nasilna skupina tradicionalistov je dobila večjo skupino odločnih nasprotnic od tam, kjer jih ni pričakovala - iz Slovenije, Kolumbije, Južne Afrike. Čeprav nismo uspele prepričati nasprotnikov svobodne izbire seksualne opredelitve, pa smo dosegle nekaj drugega, nič manj pomembnega - pomagale smo narediti razvidno dejansko razmerje moči in s tem olajšati pogajanja o preostalih ključnih spornih vprašanjih.

Zato so nam številne države srednje in vzhodne Evrope in Makedonija zaupale pogajalski mandat v neformalni skupini, ki se je pogajala o tistih členih akcijskega dokumenta, glede katerih je bilo najtežje doseči soglasje. Šlo je za korake naprej od doseženih soglasij na svetovnih konferencah OZN o človekovih pravicah leta 1993 na Dunaju in o prebivalstveni politiki 1994 v Kairu : o vprašanju, kako v dokumentu nedvoumno zapisati, da seksualne in reproduktivne pravice žensk niso samo pravice, ki jih morajo države zagovarjati z zdravstvenimi politikami, ampak tudi izrecno priznane ČLOVEKOVE PRAVICE ŽENSK, in kako opredeliti razmerje med kulturnimi, verskimi in drugimi tradicijami posameznih držav in na novo opredeljenimi človekovimi pravicami žensk.

Šele zadnja dva dni konference se nam je razkrila zvita taktika, s katero so modre ženske najrazvitejših držav vodile prizadevanja za tri najpomembnejše inovacije pekinške konference:

- za zmago človekovih pravic žensk nad tradicijami in zakonodajo držav, kjer je še vedno uzakonjena tovrstna diskriminacija žensk,

- za opredelitev vseh držav članic OZN, da bodo ženskam omogočile svobodno odločanje o njihovi seksualnosti, rodnosti, družinskem življenju, vključno z odpravo kaznivosti abortusa in z zagotavljanjem zdravstveno varnih pogojev za opravljanje splava:

- za opredelitev, da te pravice žensk ne sodijo samo v poglavje o zdravstvenem varstvu žensk, ampak tudi v poglavje o človekovih pravicah žensk kot o univerzalnih in nedeljivih človekovih pravicah.

Da bi uveljavile te tri inovacije, so taktizirali s pravico žensk do svobodne spolne opredelitve, s pomočjo razvitih nerazvitim, in z mestom, ki naj bi ga dobil problem revščine v Pekinški deklaraciji. Ta del pogajanj je potekal en dan in dve noči v neformalni skupini na najvišji ravni - v pogajalski skupini so sodelovali ministri in ministrice petih velikih držav. V tej neformalni skupini - vodila jo je predstavnica Avstralije, so nam države srednje in vzhodne Evrope s posredovanjem Makedonije dodelile mandat, da se pogajamo tudi v njihovem imenu. Do konca, tudi potem, ko je bil kompromis že dosežen, smo ostale na stališču, da ne bomo podprle tistih delov Pekinške deklaracije in Platforme za akcijo, ki bi izključili katerokoli bistveno človekovo pravico žensk. Zato smo na koncu tudi dale na zapisnik konference svojo interpretacijo členov, ki govorijo o seksualnih pravicah žensk. Za nas ti členi pomenijo, čeprav o tem izrecno ne govorijo, tudi to, da je svobodna seksualna opredelitev ena od človekovih pravic žensk in splošni člen, ki prepoveduje diskriminacijo žensk, za nas pomeni tudi prepoved diskriminacije žensk zaradi drugačne seksualne opredelitve. Tako smo tudi v finalu konference pomagale ustvariti ravnotežje do radikalno islamskih, katoliških držav in Vatikana, ki so na zapisnik dajale razlage z natančno nasprotnimi vsebinami.

Izjemno sem ponosna, da je slovenska vladna delegacija pri-

spevala pomemben delež k odločitvi, ki je pravice žensk do seksualnega in reproduktivnega zdravja in dolžnost držav, da te pravice zavarujejo, v akcijskem dokumentu pekingške konference opredelila tudi kot sestavni del nedeljivih in univerzalnih človekovih pravic, pri neprijetni izbiri med tradicijami in verskimi vrednotami posameznih držav ter novoopredeljenimi človekovimi pravicami žensk pa zavezala vlade vsega sveta, da spoštujejo človekove pravice. Nenačelna koalicija islamskega in katoliškega tradicionalizma je sicer dosegla, da se novoopredeljenih človekovih pravic žensk, najpomembnejšega dosežka s te konference, v njenem najpomembnejšem načelnem dokumentu - Pekinški deklaraciji, sploh ne omenja in je opredelitev do človekovih pravic žensk v njej ostala na najsplošnejši ravni. Dosegla je tudi, da v Platformi za akcijo v poglavju o človekovih pravicah seksualne in reproduktivne pravice žensk niso izrecno našteje, ampak je zapisano samo sklicivanje na ustrezen odstavek v poglavju o zdravju žensk, toda vsem je bilo jasno, da je to samo diplomatski obliž na dejstvo, da je to nenačelno koalicijo dokončno povozil čas. Pogajanja v zadnji neformalni skupini so bila za nas visoka šola realistične in tolerantne politike, v kateri se vsi udeleženci zavedajo, da glasovanje in preglasovanje ne velja nič, da je edino, kar šteje tak kompromis, v katerem mora vsaka stran ohraniti občutek, da si je rešila čast in sprejela odločitev, ki jo bo domači javnosti mogla predstaviti kot svoj pogajalski uspeh.

Ko smo ponosne na uspešno opravljeno poslanstvo prišle domov, pa nas je počakal hladen tuš slovenske zaplankanosti in sovraštva do žensk, ki stojijo na čelu svetovnega boja za enake možnosti in partnerstvo spolov. Številna medijska poročila so bila polna zaničljivih in podcenjujočih ocen o sami konferenci in njenem dometu, nakladanj o babjem turizmu, o politično neuravnovešeni sestavi delegacije, laži o neprimernem odnosu med vladno in nevladno delegacijo Slovenije na Kitajskem, poročil, ki so poročala iz Pekinga o vsem mogočem, samo o tistem ne, kar se je res pomembnega tam zgodilo...

Spopad, za katerega se je zdelo, da smo ga zmagovito končale v Pekingu, nas je tako počakal na domačem pragu. Neodločen in preteč. In vendar me ne skrbi preveč: če smo znale pomagati pri zmagi nad podobnim mračnjastvom v velikem, daljnem svetu, ni vrag, da bi tega ne zmogle tudi pri nas doma.



S·R·E·Č·N·E B·O·Ž·I·Č·N·E P·R·A·Z·N·I·K·E



S·R·E·Č·N·E B·O·Ž·I·Č·N·E P·R·A·Z·N·I·K·E

Vesela praznika in
vsem novo leto



Stane Jarm: DVE LICI (recto), macesen, 1991

**RAST – L. VI,
ŠT. 7–8 (37–38)
DECEMBER 1995**

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

VI

**RASTOČA
KNJIGA**

Anton Goršin

LUKNJA PRI PREČNI - NOVOODKRITI BISER DOLENJSKE?

Uvod

Današnji čas nam postavlja velike zahteve. Ob nenehnem iskanju primerne delovne sile in hrane, da preživimo sebe in svojo družino, moramo vse bolj skrbno ravnati tudi s svojim okoljem. Čedalje bolj se namreč povečujejo potrebe po sprostitvi v naravi, ki dosežejo svoj pravi namen le v primerno urejenem naravnem okolju. Stalno povečevanje industrije, širjenje mestnih in primestnih naselij ter spremembe v strukturi poselitve na podeželju zahteva temu primerno ukrepanje.

Novo mesto v svoji bližnji okolici do danes še nima urejenih sprostitvenih centrov, kjer bi si ljudje lahko poiskali kotiček za kratek dnevni ali tedenski oddih. Luknja pri Prečni bi bila ob primerni ureditvi za takšen namen zelo primerna.

Geografska predstavitev

Luknja je zatrepna dolina, ki se zajeda v maso Lukenjske gore, med Stražo in Prečno, in je oddaljena 6 km severozahodno od Novega mesta. Leta 1990 je bila razglašena za naravni spomenik. V vzhodnem in deloma v južnem delu se razprostirajo travniki, njive in del naselja Prečna. Ves ostali del spomenika pa prekriva bukov gozd, ki se nato razprostira v gozdni masi v Brezove rebri.

V geološkem pogledu sodi spomenik v prehodno območje med kraškim in nekraškim svetom. Prevladuje plitev kras, ki leži na apnencih jurske in kredne starosti. Jugovzhodni del (ob Temenici) pa leži na udrti apneni podlagi, ki jo prekrivajo aluvialni sedimenti. Zelo razgiban in pester je relief. Gladek na jugovzhodnem delu preide v zahodnem delu v strm prepaden relief, kjer se okoli 50 m navpično vzpenja neporasla živoskalna stena.

Zaradi reliefnih značilnosti so pogojene tudi klimatske in hidrološke razmere, s tem posredno pa tudi razmere za vegetacijo in živalstvo. Pozornost obiskovalcem priteguje manjša udorna jama takoj za razvalinami gradu. Zaradi bližnjih navpično vzpenjajočih se sten se ponša z mrzličnim značajem. Na koncu udornice, pod visoko previsno steno, po raziskavah zadnjič pride na dan voda reke Temenice, ki ponika v Mirnopedski dolini. Ob dolgotrajnem deževju pa na severni strani Luknje zaživita še dva izvira. Izvir med Temenico in Lukenjsko jamo ima značaj estavele. V vodi se občasno, zlasti ob močnih nalivih, pojavi močeril (*Proteus anguinus*), posebnost pa je tudi slepa postranica (*Niphargus stenopus*), ki je endemit.

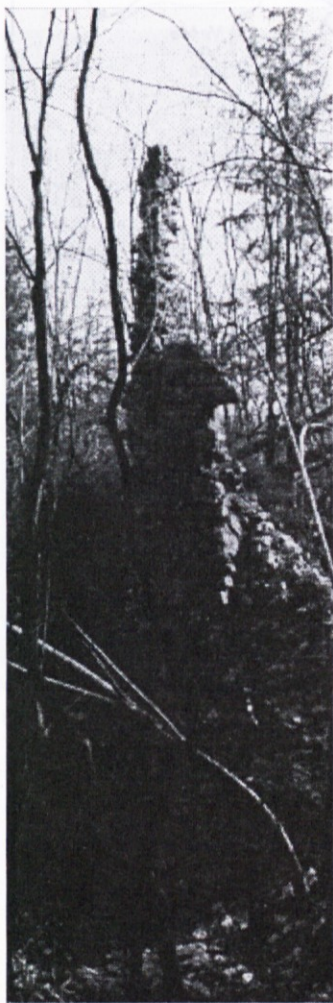
Na skalni polici v steni in med skalami na zahodni strani spomenika se bujno razrašča redka in zaščitena rastlinska vrsta širokolistna lobodika (*Ruscus hypoglossum*). V skalah stene sta si našla primerno mesto za gnezdenje tudi skalni golob (*Columba livia*) in krokar (*Corvus Corax*), zlasti slednja je redka vrsta v Sloveniji. V jamah (zlasti v Lukenjski jami) živijo različne vrste netopirjev. Najštevilčnejša je vrsta velikega podkovnjaka (*Rhinolophus ferrumequinum*), ki tu prezimi v velikih kolonijah.



Ujetost spomenika v gozdni prostor



Karta okolice Novega mesta



Razvaline gradu Luknja

Zgodovina o človeku

V Lukenjski jami so z raziskavami odkrili arheološke predmete iz paleolita, bronaste dobe, halštatskega in antičnega obdobja ter iz zgodnje srednjeveške dobe. Najdena paleolitska zapuščina (kamnito orodje) sodi v čas zaključne ledene dobe. Zasigani ostanki človeških skeletov pa so na podlagi starosti sige stari približno 2600 let.

Poseben pečat je Luknji dal srednji vek. Habsburžani, ki so bili v 13. stoletju lastniki velikih zemljiških posesti na Dolenjskem, so lukenjsko posest dali Lueggerjem, doma iz Predjame pri Postojni. Ti so pozidali prvotno stolpasto zasnovano grajsko poslopje. V virih je 1545. leta omenjen lastnik Bernardin Gall pl. Gallenstein. Gallensteinini so grad leta 1580 obnovili. Sledili so dediči in prodaje posestva. Leta 1649 je posestvo odkupil Franc Gašper baron Brenner, čigar dediči so bili tu gospodarji do začetka 18. stoletja. Po smrti Avgusta pl. Fichtenaua 1860 je posestvo pripadlo Idi pl. Langer (roj. Fichtenau), ki pa ga je leta 1876 prodala Antonu Langerju pl. Podgoro. Po letu 1883 do leta 1909 so sledile pogoste prodaje. Velik del posestva je leta 1909 odkupil Franc Seidl. Njegovo posest pa je država po 2. svetovni vojni nacionalizirala.

Posest lukenjske gospode je na zahodni strani v območju Bukovja mejila na zemljiško posest gospode Auersperg, na severozahodu je zajemala območje Malega Marofa, na jugu je segala do odcepa ceste za Frato in ob strugi Temenice se je nato na vzhod razprostirala vse do območja Dolga njiva. Kmetijske površine so obdelovali za poljedeljske in živinorejske namene, gojili pa so tu tudi sviloprejkjo.

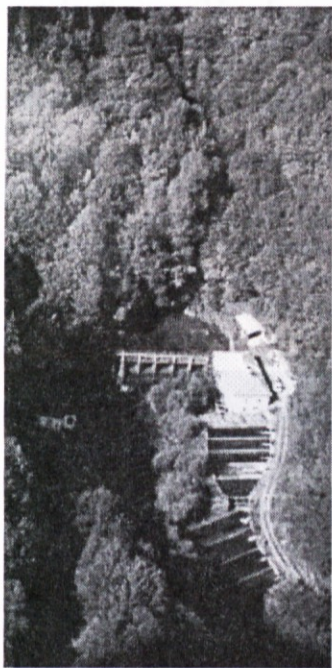
Kaj priteguje pozornost današnjim obiskovalcem

Najlepšo sliko spomenika daje v tisočletjih izoblikovana narava. Pozornost jamarjev pritegujejo Lukenjska, Medvedova in Orlovska jama ter druge jame v bližini (Velika in Mala Stražica...). Golo navpično ostenje udornice že desetletja privablja alpiniste, ki imajo preko skal speljane številne plezalne smeri. Druge obiskovalce pa izvirji, naravno okno, vegetacija in drugo.

Skalna polica, kjer je bil grad najprej pozidan, danes hrani le manjši zaraščen ostanek zidu. Na mestu mlajše zidave pa kažejo razvaline mogočnejšo veličino gradu. Vidni so tudi še ostanki grajskih kašč, manjšega hleva in kamnite ograje grajskega vrta. Gospoda je imela v Rupah tlakovano in urejeno kopališče, iz leta 1825 pa je znan tudi grajski ribnik, kar je danes vidno le v majhnih ostankih. Propadanja je bil rešen edino grajski hlev na Velikem Marofu, ki je preurejen v diskoteko.

Gospodstvo je ob Temenici imelo tudi lastni mlin in žago na vodni pogon. Mlin je bil v začetku 20. stoletja najprej preurejen v elektrarno, kasneje pa v upravno stavbo ribogojnice. Lukenjska žaga je delovala do začetka 20. stoletja. Tedaj sta novozgrajena mlin in žaga delovala nižje ob reki. Mlin je prenehal obratovati leta 1970, žaga, ki je v Sloveniji ena redkih še obstoječih vrst horizontalnega teka, s celotnim pogonom na vodno turbino, ki tudi ne deluje več, pa je pod spomeniško zaščito.

Ob jezu v bližini izvira Temenice stoji elektrarna. Prvotna, zgrajena leta 1908, je bila v prostorih današnje upravne stavbe ribogojnice. V času njenega delovanja so se menjali številni lastniki, zgrad-



Elektrarna in ribogojnica pri tretjem izviru Temenice pod gradom

ba je bila prestavljena z enega brega na drugega in večkrat je bila modernizirana. Po zadnji obnovi leta 1987 ima danes v jašku z dvojnimi gonilnikom in s horizontalno osjo vgrajeno francisovo turbino ter sinhroni generator znamke Rade Končar (Elektro 1993).

Tu je tudi ribogojnica. Ribiška družina Novo mesto od leta 1958 goji v vodnih bazenih ribje mladice predvsem za prenos v druge dolenske reke in potoke. Na Velikem Marofu zasebnik ureja gostišče, možnost okrepčila in razvedrila pa je v gostišču na letališču.

Luknja je s svojimi posebnostmi zanimiva tudi za geologe, botanike, arhitekte in druge, ki tu želijo spoznati kaj novega.

Lastništvo in gospodarjenje na območju spomenika

Zemljiške parcele na območju spomenika so v lasti 57 zasebnih lastnikov, posamezne so tudi v solastništvu dveh ali več (celo sedmih) solastnikov ter nekaterih zavodov in podjetij (Elektro gospodarstva, občine Novo mesto in Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto). Na območje je vezano delo KS Prečna, KS Straža, Zavoda za gozdove Slovenije in Vodnogospodarske skupnosti Novo mesto. Z redno ali občasno dejavnostjo se pojavljajo še posamezna društva. Redno opravlja Ribiška družina Novo mesto, občasno pa so aktivni člani Jamarskega društva Straža, Jamarskega kluba Novo mesto, Alpinističnega odseka Planinskega društva Novo mesto, Gobarske družine Novo mesto, Lovski družine Novo mesto, Dolenjskega muzeja in Aerokluba Novo mesto. Med letom, zlasti v spomladanskem času, prihajajo na območje spomenika tudi številni izletniki tako iz domačih kot tudi iz drugih krajev Dolenjske in Slovenije. Pogosto so to učenci osnovnih in srednjih šol.

Spomenik je bil zaščiten že leta 1947, ko je bil na osnovi odločbe Zavoda za zaščito in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije 16. decembra 1947 izveden komisijski ogled doline potoka Prečna (Temenica) in ostankov gradu. Tedaj so bile podane osnovne usmeritve nadaljnjemu gospodarjenju. Komisija je po ogledu predlagala širši (25 ha) in ožji pas (10 ha) za zaščito teritorija. Menila je, da se goloseke prepove in da se onemogoči vsaka zunanja tehnična sprememba na elektrarni, žagi in mlinu, ki bi kvarno vplivala na videz spomenika. Zaradi edinstvene lege in zanimive arhitekture je bil dan predlog za ohranitev razvalin in izdana prepoved za vsakršno odvažanje kamena (Ur.l. LRS 23/137-48).

Pri gospodarjenju se teh napotkov ni upoštevalo. Ljudje iz bližnje in daljne okolice so še naprej odvažali kamenje, na jugovzhodni strani blizu Velikega Marofa je občina odprla kamnolom (za gradnjo avtoceste Ljubljana - Zagreb), izvajale so se črne sečnje, spremembe namembnosti zemljišča, širilo se je naselje in mnogi še danes tja odmetavajo odpadke. V najlepši del doline se je kljub prepovedi gradbenih posegov naselila ribogojnica, ki med drugim z objekti kvari tudi estetsko sliko doline in deloma preprečuje prost dostop do znamenitosti spomenika. Prenehala sta delovati mlin in žaga, zlasti o mlinarski dejavnosti pa že izginjajo zadnje sledi.

Podjetja so na območju spomenika opravljala svojo dejavnost po rednih letnih načrtih. Prvi gozdnogospodarski načrt Gozdnega gospodarstva, Enote Novo mesto sever (območje sodi v to enoto)

je bil izdelan za desetletje 1970-1980. Smernice so v ožjem zaščitnem pasu prepovedovale gospodarske posege, v širšem pasu pa so dovoljevale le sanitarne sečnje. Po zadnji obnovi gozdnogospodarskega načrta (1989 - 1998) so gozdni sestoji spomenika, s površino 8,60 ha, uvrščeni v gozdove s posebnim namenom. Cilj je ohranitev sestojev zaradi krajinskega parka. V usmeritvah pa je navedeno, da naj se ohrani naravno strukturo sestojev in opravi eventualno sečnjo slučajnih pripadkov.

Uslužbenci lukenjske elektrarne opravljajo v njej le popravila in redna letna vzdrževalna dela.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je leta 1989 za Inventar najpomembnejše dediščine Slovenije ovrednotil Luknjo kot kompleksen objekt naravne dediščine, del sistema Temenica kot kompleks funkcionalno naravnega območja in endemno postranico kot relikvijo oz. endemit. Za območje pa je predvidel spomeniško, znanstvenoraziskovalno in rekreacijsko varstveno namembnost.

Prečna z letališčem



Pričakovanja ljudi

Da bi dobil kar najpopolnejšo sliko, kaj tukajšnji ljudje pričakujejo od naravnega spomenika Luknja, sem se odločil poizvedeti s pomočjo ankete. Opravljena je bila v oktobru 1993 med domačini vasi Prečna, Podgora, Suhor in Kuzarjev Kal, pri lastnikih zemljiških parcel na območju spomenika ter tu delujočimi zavodi, podjetji in društvu (naprej organizacijami).

Osnovna namena ankete sta bila seznanjanje anketirancev o spomeniku in predstavitev dela, ki se ga tu želi opraviti. Naslednji cilj je bil odkriti poznavanje spomenika in želje za njegovo ureditev. Na ta način naj bi spodbudil tudi razmišljanja pri iskanju razvojnih rešitev. Za doseg omenjenih ciljev je bil izbran način anketiranja z osebnim stikom pri domačinih in organizacijah ter po pošti pri lastnikih, ki niso domačini.

Na anekto je odgovorilo 243 domačinov, 17 lastnikov, 5 društev in 3 druge organizacije. Skupni delež odgovorov je tako bil 52,76-odstoten. Kar 47,24 odstotka anketiranih ni odgovorilo. Po pogo-

vorih sodeč, je to zaradi mnenja, da zadoščajo pri sodelovanju odgovori enega družinskega člana, in mnenja o nesmislu dela in strahu pred urejanjem spomenika (zahteve po finančni pomoči).

Anketna vprašanja so bila sestavljena za tri skupine: domačine, lastnike in organizacije. Pri domačinih, kjer je bilo veliko število odgovorov, je bilo mogoče opraviti tudi statistično analizo (metoda kontingence), in sicer med odgovori in starostjo oz. med odgovori in izobrazbo anketirancev. Pri ostalih dveh skupinah to ni bilo mogoče.

Anketiranci pri domačinih so bili po letu rojstva uvrščeni v skupine: najstarejši (starost nad 57 let), starejši (starost med 37. in 57. letom) in mlajši (starost pod 37 let), po šolski izobrazbi v skupine: nižja (nedokončana ali dokončana OŠ), srednja (opravljene kvalifikacije, končana poklicna ali srednja šola) in višja (končana višja ali visoka šola) in po lastništvu: je ali ni lastnik zemljiške parcele na območju spomenika. Ugotovitve glede na odgovore po skupinah naj bi bile vodilo pri urejanju spomenika.

Kratko predstavljam le najpomembnejše ugotovitve ankete.

Domačini

1. Težave zaradi obiskovalcev spomenika so bile manjše (13 %).
2. Obveščenost o zaščiti Luknje je bila zelo slaba (14 %).
3. Anketiranci dajejo prednost rekreacijskemu (49,8 %) in kulturnemu pomenu (17,7 %) spomenika.
4. Po pogostosti obiska prevladujejo anketiranci, ki spomenik obiščejo letno več kot trikrat (40,7 %), in z družino (32,9 %).
5. Ureditev spomenika mora omogočati: boljše pogoje za rekreacijo (37,1 %), prezentirati kraj (24,0 %) in nuditi možnost nove ali dodatne zaposlitve (12,8 %).
6. Ureditev spomenika anketiranci moralno podpirajo (25,5 %) in nudili bi tudi različne druge vrste pomoči (52,7 %).
7. Anketirance najbolj moti onesnaženost spomenika (56,8 %), pojavljajoči problem pa je tudi hrup, ribogojnica in diskoteka (13,1 %).
8. V visokem deležu (43,2 %) anketiranci niso izrazili posebnih želja, kako naj se območje spomenika uredi. Želijo pa, da se očisti okolico spomenika (30,2 %) ter grad obnovi in uredi za turizem (16,7 %).
9. Po starosti kažejo največ interesa do ureditve mlajši (območje spomenika pogostje obiskujejo, pričakujejo največ koristi od ureditve, so največjega prepričanja, da je ureditev primerna, in nudili bi največ pomoči pri urejanju). Starejši imajo manjši interes do ureditve, najmanjši interes pa izkazujejo najstarejši.
10. Za ureditev se po izobrazbi najbolj zavzemajo anketiranci s srednjo izobrazbo (spomenik pogostje obiskujejo, pričakujejo največ koristi, najbolj se zavzemajo za park in imajo za ureditev največ želja). Z višjo izobrazbo se zavzemajo manj, dajali pa bi največ pomoči pri urejanju in sedanje razmere jih najbolj motijo. Najmanj se za ureditev zavzemajo anketiranci z nižjo izobrazbo.

Lastniki

1. Meje spomenika poznajo nezadovoljivo (64,7 %).
2. Na območju spomenika opravljajo predvsem kmetijska (58,8 %) in gozdarska dela (35,5 %).
3. Dela opravljajo samostojno (58,8 %) in po strokovnih nasvetih (23,6 %).

4. Pri urejanju želijo skupna posvetovanja (41,2 %), sodelovali pa bi tudi s fizično pomočjo (17,6 %).

5. V željah za ureditev navajajo odstranitev odpadkov (17,6 %) in ureditev že obstoječih objektov za turizem (11,8 %).

6. Med predlogi za upravitelja navajajo naravovarstvene organizacije in organizacije iz domačega kraja.

7. Menijo, da bi bili upravičeni do denarnih nadomestil pri urejanju območja (17,6 %) in davčnih olajšav (17,6 %).

8. Za ustanovitev združenja lastnikov je velik interes (58,8 %), sodelovali pa bi predvsem pasivno (52,9 %).

Organizacije

1. Delo na območju spomenika opravljajo strokovnjaki in člani društev.

2. Za dejavnosti navajajo naslednje razloge: vodo, jame in ostalo naravno in kulturno dediščino.

3. Sodelovanje med organizacijami je bilo slabo in predvsem na pobudo Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto.

4. V prihodnosti je pričakovati sodelovanje predvsem na področju turistične dejavnosti.

5. Najpogostejši predlogi za nosilca razvoja so organizacije državne ustanove.

Potreben obseg zaščite

Z določitvijo novih meja se želi doseči predvsem:

- zaščito vseh znamenitosti in

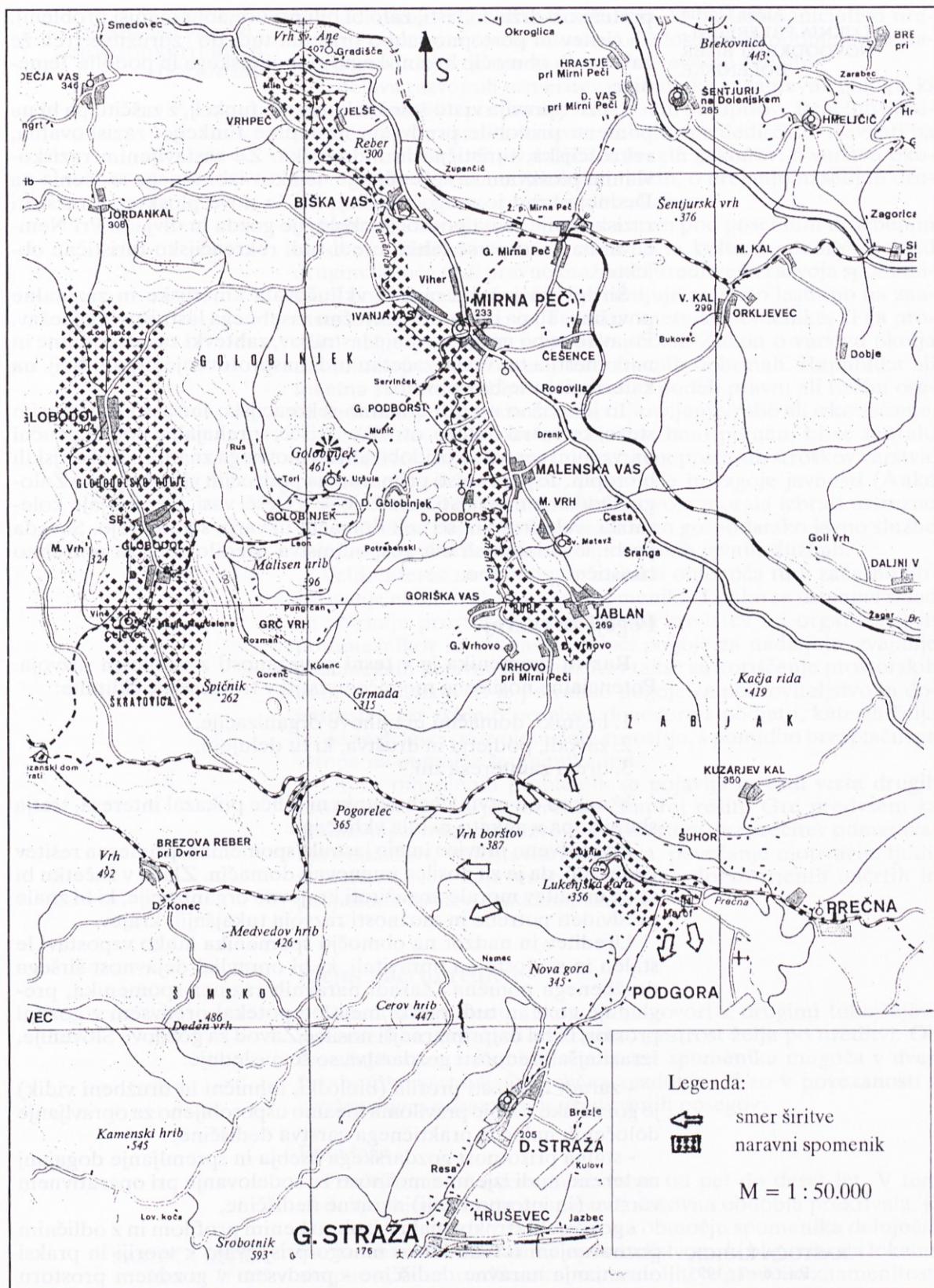
- osnovne pogoje za razvoj spomenika.

Vsaj v začetku tu ni mogoče pričakovati interesenta za stalno upraviteljstvo spomenika. Zanimanje za urejanje in začasno upraviteljstvo pa mora pokazati lokalna iniciativa ali skupina domačinov, ki se zavzemajo za razvoj domačih krajev. Ker območje spomenika nima urejene rekreacijske infrastrukture in ni opremljeno za najosnovnejše uresničevanje poučnih in vzgojnih smotrov, mora omenjena iniciativa za to najprej poskrbeti. To se lahko enostavno in racionalno doseže z manjšim povečanjem velikosti spomenika.

Pri grobu partizanke Angelce Batinič naj bi se k spomeniku priključili še zemljiški parceli 856/53 in 856/55. Zaradi ugodnih terenskih razmer je tu mogoče urediti učni center na prostem. Nadalje naj bi se po predhodnih dogovorih in v soglasju z lastnikom priključilo še območje Malega Marofa. Kmetija, ki je zaokrožena v enotno posest (celek), je redkost na Dolenjskem in je zato tudi izjemna posebnost. Na kmetiji so ugodni pogoji za razvoj kmečkega turizma. Obiskovalci spomenika pa bi se tu lahko okrepčali in obenem dobili tudi prve informacije o znamenitostih spomenika.

Nadaljnji razvoj bo zahteval za območje spomenika stalnega upravitelja. Njegov obstoj pa bo odvisen predvsem od stalnega ekonomskega uspeha, ki ga bo uspel doseči z opravljanjem svojih dejavnosti oz. z uspešno uveljavitvijo svojih ponudb. Prav zaradi tega se bo pojavila tudi zahteva po večji velikosti spomenika.

Širitev meja je možna in funkcionalna na severni, zahodni in južni strani. Na severni in zahodni strani bi bila širitev v gozdni prostor in tako tudi racionalnejša. Gozdovi Brezove rebri so



Karta možnega razvoja meja spomenika

pretežno v državni lasti, zato bi bili pri urejanju manjši problemi. Ta širitev bi postopno lahko privedla tudi do združitve treh že zaščiteneh območij: lukenjskega, globodolskega in podolja Teme-nice.

Gozd opravlja vrsto splošnokoristnih funkcij, z zaščito pa bi na pomenu pridobile predvsem naslednje funkcije: raziskovalna, rekreacijska, turistična in hidrološka. Že zastavljenim raziskovanim ploskvam za spremljanje učinkov izbiralnega redčenja na Dednem vrhu je mogoče priključiti še nove ploskve in razširiti raziskovanje še na področje ekologije gozda in divjadi. Pri Nemcu in na Frati pa se lahko uredi tudi rekreacijsko-turistične ob-
jekte.

Širitev na južni strani bi vključevala kmetijske in zazidalne površine. Tu pa bo zaradi pretežno zasebnega lastništva več težav. Pojavilo se bo nasprotovanje lastnikov, zahtevki za odškodnine in nadomestila ter vsaj v začetku tudi nasprotovanje organizacij, na katerih delo se bo vplivalo.

Tu je možno urediti dodatno rekreacijsko infrastrukturo: trim stezo, kolesarsko stezo, otroško igrišče, sprehajalne poti in poučni oz. vzgojni center za pridobivanje osnovnega znanja o življenjskih biotopih. To je še zlasti primerno na področjih glinokopov v Zalo-gu. Dodatne možnosti se kažejo še v Češči vasi, kjer urejajo kole-sarski velodrom in se nek domačin ukvarja s konjerejo. Seveda pa bi se zainteresirana gospodinjstva uredilo tudi za potrebno turistično ponudbo.

Pogoji za razvoj

Razvoj spomenika je v tesni povezanosti z nosilcem razvoja. Potencialne nosilce je mogoče uvrstiti v tri osnovne skupine:

1. lastniki, domačini in njihove organizacije,
2. zavodi, podjetja in društva, ki tu delujejo,
3. drugi zainteresirani,

V anketi od prvih dveh skupin ni nihče pokazal interesa, tretja skupina pa v anketo ni bila vključena.

Prvenstveno pravico imajo lastniki spomenika, primerna rešitev pa je tudi, da je za nosilca imenovan domačin. Zlasti v začetku bi se za ureditev morale angažirati krajevne organizacije, ki bi znale predvideti potrebe in možnosti razvoja tukajšnjih krajev.

Ureditev in nadzor na območju spomenika lahko vzpostavi le stalen in samostojen upravitelj, ki bi opravljal dejavnost širšega družbenega pomena. Zaradi naravnih razmer spomenika, pre-vladuje gozd in tudi razvoj meja bo potekal predvsem v gozdni prostor, bi bil najprimernejši nosilec Zavod za gozdove Slovenije. Izrazitejše prednosti gozdarstva so še naslednje:

- zaradi trojnosti profila (biološki, tehnični in družbeni vidik) je gozdarsko osebje praviloma idealno usposobljeno za opravljanje določenih nalog iz praktičnega varstva dediščine,
- stalna prisotnost gozdarskega osebja in spremljanje dogajanj na terenu nudi izjemne možnosti za sodelovanje pri operativnem varstvu (in interpretaciji) naravne dediščine,
- gozdarski strokovnjaki z izobrazbenim profilom in z odličnim poznavanjem terena lahko mnogo prispevajo k teoriji in praksi ohranjanja naravne dediščine - predvsem v gozdnem prostoru (Anko 1993). Naloge, povezane s kulturno krajino, so tudi pomem-ben izziv gozdarstvu, ki je v svojem bistvu kultura dela z naravo.

V sodelovanju z lokalno skupnostjo, ki bi dajala iniciativo ureditvenim posegom, pa bi bilo mogoče doseči tudi optimalno usklajenost med dejavnostjo nosilca in krajevnimi željami.

Izdelava razvojnih usmeritev spomenika je zahtevna naloga, ki zahteva temeljito poznavanje zakonskih predpisov. Temeljni predpis je Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine. Ravnati pa se bo potrebno tudi po določenih drugih zakonov: o varstvu okolja, o gozdovih, o kmetijskih zemljiščih, o urejanju naselij in drugih posegov v prostor ter drugih zakonov.

Luknja je zaradi svojih znamenitosti pod posebnim družbenim varstvom. Zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine med drugim določa tudi pravne možnosti ureditve in razvoja spomenika. S posameznimi določili opredeljuje zasebno lastnino na znamenitostih. Določeno je, da mora imetnik spomenika, ki ga prodaja, najprej ponuditi v prodajo občini. Zakon o varstvu okolja pa določa pogoje koncesij na naravnih dobrinah. Republika ali lokalna skupnost lahko to koncesijo podeli pravni ali fizični osebi, če je ta usposobljena za njeno upravljanje, rabo ali izkoriščanje.

Dediščino, ki ima zelo velik družbeni pomen, bi se morala izkoriščati le neprofitno, tj. ob kritju neprofitnih stroškov varstva, prezentacije, dela raziskav, promocije in vzgoje javnosti (Anko 1993). Država bi zato za nosilca razvoja morala izbrati ustrezno javno službo. Pogoji za koncesionarno gospodarsko javno službo so opredeljeni v Zakonu o gospodarskih javnih službah.

Velik interes za ureditev v začetku omogoča tudi začasno oblikovanje ekonomske osnove spomenika. Lahko se ustanovi sklad za zbiranje prostovoljnih finančnih sredstev od organizacij in posameznikov in zakonsko določi pogoje za nadaljnje izvajanje posameznih dejavnosti (določitev takse za koriščenje prostorskih dobrin). Oblikovati je potrebno pogoje za pokroviteljstvo in donatorstvo ter skleniti posebne dogovore s podjetji, katerih želja je, da se delavci po svojem delu sprostijo, s ponudbo brezplačnega vstopa na območje spomenika ipd.

Ob že omenjenih problemih se pojavlja tu tudi vrsta drugih problemov, ki jih je potrebno čimprej rešiti. Gre predvsem za natančnejšo izdelavo razvojnih usmeritev, preprečitev odmetavanja odpadkov, vzpostavitev nadzora, povečanje motivacije ljudi, usmeritev vseh dejavnosti po skupno dogovorjenih načrtih in pospešeno rešitev denacionalizacije.

Idejni načrt ureditve

Rezultati izvedene ankete in pogovori z drugimi tukajšnjimi interesenti so pokazali na izredno pestrost želja po ureditvi. Ob današnjih razmerah bi bila ureditev spomenika mogoča v dveh fazah. Obe sestavljajo različna razdobja, ki so v povezanosti z izvrševanjem posameznih ureditvenih posegov.

Prva faza

Predvidoma bi zajemala obdobje od pet do deset let. V tem obdobju, kjer se bodo posamezna časovna obdobja prekrivala, je nujno usklajeno delovanje vseh na območju spomenika delujočih interesentov. Pod začasnim upraviteljstvom, ki bi ga izbrala lokalna skupnost, bi se uredilo okolico, temeljiteje preučilo znamenitosti in določilo pogoje za stalno upraviteljstvo. Nujno bi se morala opravljati tudi nadzorna služba.

V prvih letih je potrebno območje spomenika z bližnjo okolico očistiti odpadkov, postaviti označbo z obvestilnimi in opozorilnimi znaki, urediti parkirišče, sprehajalne poti in učno oz. naravoslovno pot.

Predlog naravoslovne poti zahteva izdelavo natančnejšega načrta. Začetek poti bi bil pri Velikem Marofu, naprej pa bi vodila po stezi mimo vinogradov do jame Velika Stražica, k znamenju Pri partizanki, po gozdni poti do travnika in njiv in nato k Jarčevi domačiji. Od tu naprej po stezi do žage, Lukenjske jame in estavele, k upravni stavbi ribogojnice, izviru, gradu in elektrarni ter mimo nekdanjega grajskega vrta in kamnoloma k začetni točki.

Najkasneje v desetih letih naj bi bile, primerno namembnosti spomenika, urejene tudi obstoječe zgradbe. V diskoteki je mogoče urediti delovne sobe za upravitelja, dodatno pa bi se zgradbo uredilo tudi za turistične namene. Elektrarno je potrebno opremiti za številčnejši obisk in primerno predstaviti njen zgodovinski razvoj. Izvedla naj bi se tudi elektrifikacija drugih zgradb. Ribogojnica bi v tej fazi delo opravljala naprej z manjšimi prilagoditvami. V upravni stavbi bi se dodatno uredil akvarij sladkovodnih rib in omogočiti se mora lažji dostop do znamenitosti. Pri žagi bi poskrbeli za večji dotok svetlobe, v spodnjih prostorih nekdanjega mлина pa uredili mini muzej mlinarjevskih potrebščin za delo.

Druga faza

Ta bo povsem odvisna od stalnega upravitelja in bo zajemala obdobje do 50 let. Na podlagi izdelanih razvojnih usmeritev bi se spomeniku določilo nove meje in ga uredili v park.

V prvem desetletju je potrebno preseliti dejavnost ribogojnice k primernejšemu vodotoku (voda Temenice zaradi prevelike trdote ni primerna za vzgojo ribjih mladice) ali pa nižje ob reki v bližino žage. Upravno zgradbo bi povsem preuredili v akvarij, vodne bazene zasuli z zemeljskim materialom in prostor uredili v vrtno sprehajališče. Diskoteko bi preuredili v želeno zgradbo upravitelja in jo opremiti za večnamenski objekt, kjer bo mogoča organizacija kulturnih in poslovnih prireditev. Dodatno bi uredili tudi turistično in rekreacijsko infrastrukturo. Odvisno od finančnih sredstev pa bi postopno obnavljali tudi zgradbo gradu.

Spomenik, v prihodnosti urejen v park, naj bi bil eden izmed biserov Dolenjske, namenjen predvsem lokalnim kulturnim in rekreacijskim potrebam. Z ureditvijo bo ponudba naravnih in kulturnih danosti izboljšana, in sicer po lažji dostopnosti in boljši organizacijski učinkovitosti. Možni bodo pogostejši in informacijsko bogatejši ogledi elektrarne, žage, mlinarjevskih potrebščin in drugih zanimivosti. V upravni stavbi in obnovljeni grajski zgradbi bodo možne občasne in stalne kulturnoumetnostne razstave ter organizacije različnih delavnic in predavanj. Z upraviteljevo dejavnostjo je izjemna možnost razvoja tukajšnje lokalne iniciative, katere izkušnje bo mogoče uporabiti tudi kje drugje.

Z razvojem spomenika se bo povečal njegov kulturni pomen, kraj bo postal znan zunaj lokalnih meja, odprta pa bo tudi možnost novim zaposlitvam in dodatnemu zaslužku.

Ukrepi v prihodnosti

Urejanje spomenika je dolgoročni proces, kjer morajo prevladati splošni interesi nad posebnimi. Planiranje mora zajemati proizvodne, demografske, sociološke, kulturne, politične in druge dejavnike z upoštevanjem geografsko - ekološke in ekonomske

celote.

V začetku so zlasti pomembna informativna srečanja in posvetovanja z vsemi prizadetimi ob urejanju. Kraj kot največji zainteresent za ureditev mora preko organizacije krajanov dati ureditvi osnovno motivacijo s pobudo in finančno pomočjo očiščevalnim akcijam in izdaji brošure o spomeniku. Pridobiti je potrebno tudi občinski in državni interes za sodelovanje pri načrtovanih ukrepih. Zaradi oddaljenosti ali slabšega interesa do dela posameznih lastnikov bodo le-ti odprodajali svoje zemljiške parcele znotraj spomenika. Lokalna skupnost ali država mora v tem primeru pravočasno poskrbeti za njihov odkup. Pristojne naravovarstvene organizacije morajo izdelati načrte za izvajanje posameznih dejavnosti, ki pa morajo biti v skladu z razglašeno namembnostjo spomenika. Še zlasti je pomembno sodelovanje uslužbencev službe, ki bo nastopala kot potencialni kandidat za nosilca razvoja. Zavod za gozdove ima tu izredno možnost, da navzven pokaže pridobljeno bogato znanje gozdarske stroke in da ob nenehnem družbenem razvoju, ki neprilagodljive zanesljivo odstrani, tu poišče vir novih razsežnosti za opravljanje svoje dejavnosti.

Viri in literatura:

Anko, B., 1993, O možnem prispevku javne gozdarske službe k varstvu naravne dediščine v gozdnem prostoru Slovenije. Osnutek, Ljubljana, 2 str.

Goršin, A., 1995, Razvojne smerice za naravni spomenik Luknja. Dipl. nal., Univerza v Ljubljani, BF - oddelek za gozdarstvo, Ljubljana, 94 str.

Osole, F. 1979, Ledenodobne kulture v Sloveniji. Ljubljana, str. 36.
Smole, M., 1982, Gradovi in graščine na nekdanjem Kranjskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 272 - 274.

Elektro Ljubljana, Javno podjetje Elektro Ljubljana, 1993, str. 44.

Gozdnogospodarski načrti GGE Novo mesto - sever za desetletje 1989 - 1998. Novo mesto, Gozdno gospodarstvo Novo mesto, 1988.

Avtor vseh fotografij: Anton Goršin

Sklep

Razmišljanja o neurejenem, a vendar zanimivem spomeniku, naj bi bila ob koncu vodilo k njegovemu načrtovanemu razvoju.

Če kratko povzamem spoznanja od časa, ko sem se za spomenik začel zanimati, pa do danes, lahko rečem naslednje:

- zanimanje za spomenik se je pri domačinih povečalo,
- rezultati ankete in udeležba na predstavitvi kažejo na povečani interes do ureditve spomenika,
- sodelovanje zavodov, podjetij in društev pri anketi in drugih pogovorih kaže na pripravljenost le-teh za nudenje nadaljnje pomoči pri urejanju,
- splošen odnos ostale javnosti je do spomenika še vedno zelo neprimeren.

Ob vsem tem sledi vprašanje: ali bomo znali Luknjo, ta dragoceni, še skriti biser Dolenjske, odkriti v njenem pravem sijaju? Bomo znali prerasti razprtije in osebne koristi ter se s skupnimi močmi zavzeti za delček naše skupne naravne in kulturne dediščine, ki nam je bil podarjen, da ga lahko še bolj lepšane in urejenega podarimo prihajajočim zanamcem? To ni obvezna naloga le za posameznike ali določene skupnosti (res, tu se vse začne), ampak mora prerasti iz majhne skupnosti v veliko in nato še večjo, kar je nenazadnje država.

Naj ne bosta zaman apela: Odgovorni, storite vse, da bo lukenjski biser odkrit v svojem veličastnem sijaju! Zaradi zaupanja ljudi ste to dolžni storiti. In vsi drugi, ki območje spomenika obiskujete, ne bodite barbari. Spoštujte predpise, ne onesnažujte in ne uničujte ga!

Ob koncu se želim iskreno zahvaliti za pomoč in razumevanje pri delu Krajevni skupnosti Prečna, Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Gozdnemu gospodarstvu, Dolenjskemu muzeju, Gobarski družini Novo mesto, Aeroklubu Novo mesto, Franciju Bačarju, Anici Gazvoda in vsem drugim, ki so mi kakorkoli pomagali.

ZIDANIŠKO-VINOGRADNIŠKI TURIZEM

Slovenija bo ekonomsko uspešna država le tedaj, če bo svetu znala prikazati svoje posebnosti in jih tudi izkoristiti. V tem smislu je čutiti vse preveč prilagajanja in posnemanja obstoječega. Kar preveč poudarjamo našo majhnost in nezmožnost ponuditi mednarodnemu tržišču nekaj svojega in izvirnega.

Pa vendarle imamo marsikaj, kar bi bilo zanimivo za sedanje in prihodnje hitro se razvijajoče mednarodne tokove. Opisal bom inovativen primer iz turističnega gospodarstva.

V mislih imam ogromen mrtev kapital, ki se skriva v že zgrajenih zidanicah, in vse tisto, kar je povezano z njimi. Samo na Dolenjskem in v Beli krajini se ocenjuje, da je zgrajenih in, ekonomsko gledano, zelo slabo izkoriščenih približno 6.000 zidanic. Kakšna bi bila šele številka, če bi k temu dodali zidanice še v ostalih slovenskih pokrajinah.

Izhajam s stališča, da mora Slovenija na turističnem tržišču iskati tržne niše, ki bodo povezane z bolj petičnimi tujimi gosti. To pa je po mojem mnenju zidaniško - vinogradniški turizem. V njem vsekakor ne moremo iskati množičnega turizma, kljub temu pa je lahko ta vrsta turizma generator, multiplikator in akcelerator dodatne ekonomske rasti in vsestranskega napredka Slovenije.

Realno je možno pričakovati naslednje koristi od tega novega koncepta turizma:

Porast deviznega priliva in s tem možnost ojačitve našega ekonomskega položaja ter še večja uveljavitev našega tolarja.

Dodatna možnost vsestranske promocije Slovenije kot inovativne, zanimive in privlačne države.

Prav enkratnost slovenske pokrajine in njene kulture naj bi bila osnova za vse tisto, kar bi gostu ponudili poleg osnovne nastanitve, hrane in pijače.

Izjemnost zidaniško - vinogradniškega turizma naj bi se kazala v prijaznosti in sploh v slovenskem vzorcu gostoljubnosti.

Pri stikih s tujci bi tudi naši ljudje dobili priložnost seznaniti se z drugimi običaji in kulturami ter tako tudi obogatili svoje znanje in kakovost življenja.

Svoje turistične zmogljivosti v tem turizmu bi lahko prodajali praktično vse leto.

Z zidanicami bi tujim in domačim turistom ponudili ekonomsko še precej pasivne kraje, kar bi bilo za čim bolj uravnotežen razvoj naše države velikega pomena.

S to ponudbo bi lahko pokrili zelo širok spekter posamičnih specifičnosti in značilnosti slovenskih pokrajin, saj se zidanice v večji ali manjši koncentraciji pojavljajo prav v vsej Sloveniji, razen na Koroškem, Zasavju in Gorenjskem.

Slovenija je že zdaj poznana v svetu po odličnih vinih in po enem izmed največjih vinskih sejmov na svetu, v Ljubljani. Predlagane rešitve bi bile uspešna nadgradnja dosedanjih dosežkov.

Prepričani sem, da Slovenija premalo trži svoje čudovite hribčke, hribe in gorice. Naša vizija je, da lahko mi, podobno kot Avstrija ali Švica ponujata in dobro prodajata svoja jezera, tržimo svoje enkratno lepe in zanimive gorice.

Ugotavljam, da zidaniško - vinogradniškega turizma v taki obliki, kot smo ga opisali, pravzaprav v svetu še ni. Prav iz tega ra-

zloga se nam zdi potrebno, da bi to pionirsko zvrst turizma čim prej udeležili in od nje tudi čim prej začeli črpati ekonomske rezultate.

Predvidevam, da tudi investicije za uveljavljanje te zvrsti turizma ne bi bile velike. Po grobi raziskavi je pri slovenskih vinogradnikih - le-ti pa praktično vsi posedujejo zidanice - velika pripravljenost, da revitalizirajo svoje zamrznjene ali mrtve kapitale. Njihove želje so torej take, da bi se radi čim prej vključili v sistematično in dolgoročno zastavljeno akcijo, s katero bi čim bolj celovito uporabili njihove kapacitete.

Menim, da bi lahko s prvim paketom, približno petdesetih do sto zidanic, startali že v sezoni 1996. Pri tem predvidevam, da bi bilo potrebno opraviti naslednje aktivnosti:

Pridobiti zainteresirano podjetje ali drugo institucijo, ki bi prevzela organizacijo tega novega, vendar razvojno zanimivega področja. Krka je za ta projekt že pokazala interes.

Narediti poglobljeno študijo o vseh elementih, perspektivah in relacijah tega novega segmenta slovenske gospodarske ponudbe. Tu bi se lahko koristno uporabile dosedanje ideje in zamisli.

Seznanimi s to pobudo zainteresirana ministrstva in druge institucije.

Pričeti s popisom prvih petdeset do sto gospodarstev oziroma lastnikov, ki bodo organizirani v sistematično in dolgoročno zidaniško - vinogradniško ponudbo.

Pripraviti je potrebno standarde, ki jih morajo imeti zidanice, da se lahko vključijo v trženje.

Naše ljudi, ki se bodo vključili v ta projekt, je potrebno ustrezno izobraziti in vzgojiti.

Že v začetku naj bi bile v ponudbo vključene vse slovenske pokrajine, ki posedujejo zidaniško - vinogradniške kapacitete.

Projekt je nacionalnega značaja, zato bi moral dobiti visoko prioriteto v nacionalni strategiji razvoja.

Po vsestranski zagotovitvi vseh pogojev, ki morajo biti izpolnjeni za odlično ponudbo, naj bi se pričelo z omejenim domačim in tudi mednarodnim trženjem.

Dolenjska vinska gorica, pridih starožitnosti. (Foto: Milan Markelj)





Zadnja leta medicina na novo odkriva in potrjuje zdravljenja in preprečevanja bolezni s pomočjo čebeljih pridelkov. Izoblikovali so se novi pojmi apipreventiva (preprečevanje) in apiterapija (zdravljenje bolezni) s pomočjo čebeljih pridelkov, torej s pomočjo medu, peloda, matičnega mlečka, propolisa, voska in čebeljega strupa. Vse pogosteje k posameznim čebeljim pridelkom dodajajo tudi učinkovine iz zdravilnih rastlin.

Čebela (*medarica*) - *apis mellifica* - kožokrilec iz rodu čebel (*Apidae*). Ustni aparat ji je prilagojen za srkanje. Na vhodu v žrelo se odpirajo kanali treh parov pljuvalnih žlez, ki so 1,5-krat daljše od telesa. Sekrete teh žlez uporabljajo delavke za pripravo hranljive kaše, bogate z beljakovinskim materialom, s katero hranijo samo matico. Čebele se hranijo z nektarjem in s cvetnim prahom, ličinke pa z mlečkom, ki ga izločajo delavke, ter z medom in cvetnim prahom. V obrambi čebela uporablja strupeno prozorno tekočino z ugodnim vonjem, ki pri vходу izteče iz žela. V medicini uporabljajo to tekočino za zdravljenje revmatskih bolezni. Delavke so dolge 12-15 mm in imajo več funkcij: gradijo satje, zbirajo hrano, predelujejo nektar v med (v medonosnem želodcu), vzgajajo potomstvo, čuvajo gnezdo, regulirajo temperaturo in vlago gnezda. Delavke imajo na stopalu zadnjih nog krtačko in jamico za nabiranje cvetnega prahu, pa na sprednji strani trebuha imajo voščena "ogledalca", depoje voska (proizvod izločanja kožnih žlez), ki ga uporabljajo za izgradnjo satja.

Satje je sestavljeno iz vertikalne voščene lošče ali sata, ki visi s stropa, iz celic, ki so razporejene na satu v dveh slojih. Celice imajo obliko šesterostranične prizme. Razvoj čebele traja 17-25 dni.

Trot je dolg 15-17 mm. Troti tudi urejujejo pravilno temperaturo legla in vzdržujejo fiziološki optimum v družini.

Čebelarstvo je kmetijska panoga, ki goji čebele zaradi pridobivanja medu, voska, mlečka in peloda ter zaradi oploditve sadja.

Med

Človek uporablja med kot zdravilo že od davnih časov in tudi med našim ljudstvom živi izročilo o široki uporabnosti medu pri raznih boleznih in nevšečnostih. Navedbe o njegovi zdravilnosti so razdrobljene v marsikaterem zdravstvenem priročniku in v številnih spisih.

Slej ko prej je človek še pred kameno dobo odkril, da mu je čebela navzlic bolečemu piku lahko tudi prijateljica, saj mu je njen pik pregnal bolečino iz "prehlajenih udov". Čudodelnost tega učinka je potlej prenesel tudi na med, ki ga je čebelam uplenil. Tisočletja je uporaba medu temeljila na izkušnjah. Z razvojem kemije in fiziologije pa pomen medu v zdravstvu ni prav nič popustil, narobe, navzlic poplavi farmacevtskih umetnih izdelkov je veljavo kvečjemu še pridobil. Znanosti se je posrečilo ločiti zrno od pleve in tako je danes povsem jasno, da nam pridelki čebel lahko prinesejo veliko koristi, in hkrati je znano, v katerih primerih in oblikah lahko zanesljivo nanjo računamo.

Najprej je bila čebela, potlej je prišel šele človek. V Tandecker Maaru na planini Rauhe Alb so našli okamenele čebele, ki so umrle nekako pred šest milijoni let. Na obrežjih Jutlanda in Samlada naletimo na okamenelo drevesno smolo, ki jo imenujemo

jantar. Cenimo ga na starost 30 - 35 milijonov let. Tudi v njem najdemo praoblike današnje čebele.

Papirus Heart iz časov srednjega egipčanskega kraljestva nava-ja, da so za zdravilne namene uporabljali med, ki so ga prej posvetili z magičnimi molitvami. Tudi v Babilonu so pri zdravljenju molili "boga medu". Med je bil obredna jed v številnih svetiščih. Kraljica Hačepsut je imela v svojem grbu čebelo. Faraon Setos I. je ukazal, da mora svetišče boginje Oziris v Abidosu redno prejemati med. Pod vladavino Ramzesa II. so visoki uradniki preje-mali del plače v obliki medu. V drugi Mojzesovi knjigi obljublja Bog svojemu ljudstvu, da ga bo rešil iz egiptovskih rok in ga pope-ljal iz te dežele v prijazne kraje, kjer se cedita mleko in med. V Mojzesovi hvalnici pomagljivemu Bogu je rečeno: "Storil je, da so med dobili iz skale." Sveto pismo govori na 60 mestih o medu.

Stari Židje so poznali med tudi z zdravilne strani. O tem priča Talmud, kjer sta veljala med in mleko za izvrstno zaščitno kremo majhnih otrok. Ponudili so jo tudi svojim gostom. Uporabljali so jo za srčne bolnike, protin, vnetje v grlu in pri gnojnem prisadu pri človeku in pri živalih. Upali so, da bo Mesija v nebesih svoje ljudstvo hranil z medom. Ta je bil nekaj posebnega, od Boga po-darjena in blagoslovljena jed.

Pri Indijcih je med še danes v časteh in mimo posode z medom se sme iti samo na njeni levi strani. Medu gre častno mesto na desni. Pred častne goste postavljajo madnuparko, ki je pripravlje-na iz sladkega ali kislega mleka in medu. Madnu je opojna pijača iz prevretega, z vodo razredčenega meda - torej današnja naša medica. Veren Indijec sme vzeti jed samo od določenih oseb in po natančno določenih predpisih, le med sme vzeti od vsakogar.

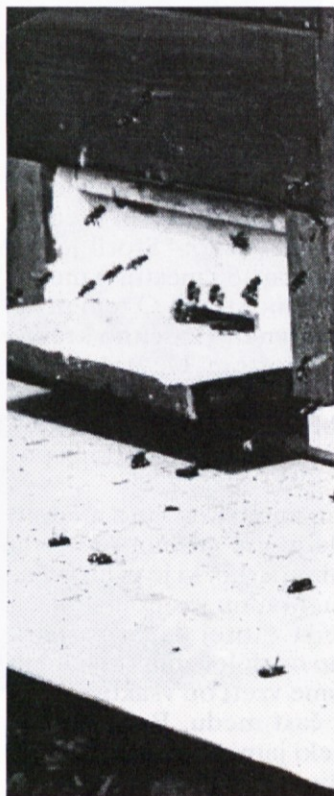
Pri starih Grkih najdemo posebno čast medu. Boga Zevsa, Kronosovega sina, so vzgojile nimfe v neki jami s kozjim mlekom in medom. V čast Melikerta, boga medicine, so v Korintu prirejali igre. Medico so Grki poznali prej kakor vino. Homer omenja di-vji med in njegove nabiralce. Spravljali so ga v amfore. O slo-vitem Pindaru (518-442 pr. n. št.) pripovedujejo, da so odposlanke bogov obletavale njegovo zibelko in mu za prvo hrano dajale duha oplajajoči med. V njem so stari Grki gledali vir modrosti in pesniškega zanosa. Hipokratovo najljubše zdravilo je bil med. Z njim je zdravil zagnojene rane, delal mazila in ga uporabljal tudi pri vročici. Učil je, da med hladi kri in jo redči. Veliko je dal na okisani med: mešanico vode, medu in kisa. Poznal je več kot 300 receptov, ki so vsebovali med.

Tudi pri Rimljanih zasledimo čaščenje medu. Rimljani so se naučili čebelariti od ljudstev, ki so jih podjarmili. Zdravnik Ask-lepiades (1. stol. pr. n. št.), ki je prišel v Rim iz Male Azije, je razlagal, da med bistri razum in podaljšuje življenje. Plinij (23-79 n. št.) je zahteval, da mora biti pri vsakem poljedelskem gospo-darstvu tudi čebelnjak, za katerega je skrbel za to določen suženj. Ko so stoletnega modroslovca Demokrita vprašali, kako je mogoče biti pri tolikšni starosti zdrav, je odgovoril: "Uporabljal olje zu-naj, med pa znotraj."

Sestavine medu

SLADKORJI V MEDU (po Whiteju 1962)

fruktoza	- 38,19 %	sadni sladkor ali levuloza
glukoza	- 31,28 %	grozdni sladkor ali dekstroza
saharoza	- 1,31 %	



maltoza idr. - 7,31 %
disaharidi
visokomolekularni - 1,50 % (npr. dekstrin)
sladkorji

Nas zanimata v zvezi z medom najbolj fruktoza in glukoza, ki ju označujemo s skupnim imenom "invertni sladkor". Fruktoza (sadni sladkor) močnejše suče polarizirano svetlobo na levo kakor glukoza (grozdni sladkor), na desno; zato je levosučen tudi med oz. invertni sladkor in še zato, ker je v medu več fruktoze kot glukoze. To dokazuje, da ti dve sestavini v medu (pravem!) nista nastali iz razcepa saharoze (disaharida - navadnega sladkorja). Že v nektarju so količine fruktoze in glukoze različne. Pod vplivom encimov lahko prehajata oba sladkorja drug v drugega. Fruktoza zelo težko kristalizira; glukoza pa veliko lažje. V kristaliziranem medu so kristali grozdnega sladkorja (glukoze) obdani s tekočo fruktozo. Le-ta je slajša od glukoze, ki ima približno le četrtno sladkosti saharoze (navadnega sladkorja - disaharida).

Za diabetike (sladkorne bolnike) je pomembno, da se fruktoza obnaša v organizmu drugače kakor glukoza. Fruktoza je od inzulina (hormona, ki ga izloča trebušna slinavka in pomaga pri pravilnem ravnotežju glukoze v telesu) neodvisna. Organizem ne izkorišča fruktoze direktno, pač pa jo uporablja za sestavljanje jetrnega glikogena (polisaharida), ki je nekakšen živalski škrob. Šele iz glikogena nastane sladkor, ki se ustrezno trenutni potrebi izteka iz jeter v žile; vendar ne več kot fruktoza, iz katere je nastal, ampak kot glukoza. Ta je edina oblika sladkorja, ki mišicam omogoča delovanje. Samo jetra lahko izkoriščajo fruktozo v energetske namene. Odvečna fruktoza se spremeni v glukozo pod vplivom encima fruktokinaze. Jetra lahko nakopičijo do 300 g glikogena, srce in mišice pa od 0,5 do 2 odstotka svoje teže.

MINERALNE SNOVI V MEDU

Sestavine so različne glede na poreklo medu.

Tabela po Lendrichu in Nottbohm (mg/100 g medu):

Kalij	30,50	50,78
Natrij	5,54	10,03
Kalcij	2,12	8,00
Magnezij	1,50	2,17
Fosforna kislina	1,65	12,50
Klor	19,00	16,70
Kremenčkova kislina:		
netopna	1,20	6,10
topna	3,20	12,90
Železov oksid	0,60	
Mangan	0,40	1,90
Bakrov oksid	8,70	14,90

Kalij - dnevna potreba za človeka je približno 2 g. Dobimo ga v glavnem iz rastlinskih hranil in je pretežno večcelični element.

Najdemo ga tudi v telesnih tekočinah. Je tudi katalizator pri gradnji in razgradnji fosfornih spojin, ki so potrebne pri izkoriščanju ogljikovih hidratov. Do pomanjkanja kalija pride pri nepravilni prehrani in pri prevelikem izločanju (bruhanje, driska) in če skorja nadledvične žleze izloča preveč hormona. Pri izgubi kalija se povišuje natrij in pride do oslabelosti srčne mišice. V medu je veliko kalija, zato med ugodno vpliva na nekatere srčne bolezni (npr. oslabelost srčne mišice).

Natrijev klorid - kuhinjska sol. Človek ga porabi približno 1g na dan. Uravnava ozmotsko stanje telesnih tekočin. Telo ga potrebuje tudi za tvorbo solne kisline v želodčnih žlezah. Izloča se v seču in znoju. Pri pomanjkanju soli se pojavijo krči mišic in poveča razdražljivost.

Kalcij - dnevna poraba je približno 1 g. Telo ga potrebuje za gradnjo kosti, zob, pri strjevanju krvi, pri zatesnitvi kapilarnih žil za vzdrževanje mišične krčljivosti.

Magnezij - dnevna poraba je približno 0,3 g. Telo ga potrebuje kot katalizator pri spodbujanju številnih encimov. Pomanjkanje magnezija nastane pri nepravilni prehrani, prevelikem izločanju telesnih tekočin, pomanjkanju vitamina D in pri raznih zastrupitvah. Posledice pomanjkanja magnezija so hujša vzdražljivost mišic in živcev, krči in premočni odzivi. V medu ga je od 1,5 do 2,17 mg na 100 g.

Fosfati - dnevna poraba je približno 1,2 g. V organizmu so povsod navzoči v organski in anorganski obliki. Nujno ga potrebujemo za sestavo življenjsko važnih spojin.

Povprečne vrednosti za gozdni med so od 6,05 do 12,44 g; v cvetličnem medu so našli v 100 g 2,75 do 19,28 g fosforja oz. fosfatov.

V medu so tudi elementi v sledovih: **železo, baker, mangan.**

ENCIMI V MEDU: invertaza (saharoza ali invertin), diastaza (amilaza), fosfataza, glukoza oksidaza.

HORMONI V MEDU: Acetilholin.

RASTNE SNOVI V MEDU

INHIBINI (antibakterijske snovi ali baktericidi).

KISLINE V MEDU: solna, fosforna in organska kislina, kot npr. očetna, jabolčna, citronska, mlečna, maslena, jantarna, piroglutaminska in glukonska.

AROMATICNE SNOVI: (vonjavne snovi, npr. hlapna olja). V medu je okrog 50 raznih vonjavnih spojin, kot npr. alifatični alkoholi, aldehidi, ketoni.

VITAMINI V MEDU so prisotni v manjših količinah. Zato pa jih je več v matičnem mlečku in v pelodu (cvetnem prahu).

AMINOKISLINE - med vsebuje vseh 20 aminokislin, seveda tudi esencialnih (življenjsko nujnih).

Med in zdravje

Gravidnost (nosečnost)

Nevšečnosti, ki se pogosto pojavljajo med nosečnostjo: bruhanje in eklampsija (tonični in klonični krči). Približno ena od 20 nosečnic ima zvišan krvni pritisk in edeme (otekline). V nosečnosti placenta (posteljica) izloča velike količine steroidnih hormonov v krvi matere - nosečnice. Ti hormoni povzročajo, da ledvice zadržujejo natrij in vodo.

Dodatna prehrana, ki jo nosečnica potrebuje, mora biti zlasti bogata z minerali, vitamini in beljakovinami. Če v nosečnosti ni pravilne prehrane, pride do zmanjšanja teže ploda, asifikacija (za-



kostenitev) se upočasni; razvije se anemija (slabokrvnost), hipoprotrombinemija (zmanjšanje sposobnosti strjevanja krvi) in lahko se zmanjšajo posamezni organi ploda (fetusa). Pri nosečnici, ki se nepravilno ali premalo prehranjuje, pride do pomanjkanja kalcija, fosfatov, železa in vitaminov.

Vzrok "nevšečnostim v nosečnosti" je zastrupitev, ki jo jetra ne morejo obvladati. Poleg normalne medicinske pomoči praktični zdravniki pogosto svetujejo uporabo 40-odstotnega medu. Raztopina medu varuje jetrno tkivo v času nosečnostne zastrupitve. Raztopina medu koristi tudi pri izčrpanosti, popuščanju porodnih krčev in pri samem porodu. Med vsebuje hormone, ki pomagajo organizmu najhitreje izkoristiti kemično energijo sladkorja.

Med za dojenčke in otroke

Raztopina medu v mleku ("nektar mleko") je sestavljena iz 14,5 % maščobe, 15,4 % beljakovin, 30,2 % medu, 12,1 % višjih ogljikovih hidratov, 18,9 % mlečnega sladkorja, 3,9 % mineralnih snovi in 0,5 % mlečne kisline. Za dojenčke mešamo to "raztopino" tako, da dobimo "dvetretjinsko mleko". To uporabljamo zlasti pri prehrani nedonošenčkov, kot dietetično hrano dojenčkov pri prebavnih motnjah in pri nedohranjenčkih, kot dodatno hrano, če je materinega mleka premalo, in kot trajno hrano pri šibkih zdravih dojenčkih, če ni materinega mleka. Philipp je ugotovil, da žlička medu na stekleničko mleka pripelje do boljšega razvoja, zgodnejših zob in manjšega nagnjenja k obolenjem. Bunge in Michaelis poročata, da navadni sladkor pogosteje povzroča prebavne motnje, medtem ko med spodbuja otrokova prebavila in jih varuje. Zaiss domneva, da učinkovitost medu temelji na invertnem sladkorju in mineralnih snoveh (npr. kalij, fosfor, železo, kremenčeva kislina, kobalt itd.). Med ugodno deluje tudi na presnovo apnenca in zadržuje kalcij in magnezij v organizmu in pospešuje rast zob.

Med za operirance

Po vsaki operaciji, zlasti pa pri velikih posegih v trebušno votlino, nastanejo motnje v režimu vode in soli. Vsa beljakovinska presnova je motena. Z infuzijami glukoze skušamo preskrbeti organizem z vodo in jetrnim glikogenom. Vendar so nekateri zdravniki ugotovili, da glukoza ni najboljša za jetra. Zato so dajali fruktozo, kjer dobijo jetra za 18 odstotkov več glikogena kot z glukozo. Še boljša pa je raztopina medu, ker z njo dosežemo 68 odstotkov več glikogena v jetrih kot z glukozo. Ta učinek pripisujejo "holinergičnemu glukilnemu faktorju", ki ga med vsebuje in s tem sprosti povečano izkoriščanje sladkorja. Med izboljša tudi krvni obtok, prekrvavitev, uravnava krvni pritisk in motnje srčnega ritma; srcu prinaša zalogo energije.

Med in jetrne bolezni

Funkcije jeter so tako številne in raznovrstne, da jih ne moremo deliti od funkcij drugih organskih sistemov v telesu. Osnovne funkcije jeter delimo na: vaskularne (žilne) funkcije deponiranja in filtracije krvi, sekrecijske funkcije izločanja žolča v gastro-intestinalni trakt in metabolične (presnovne) funkcije, ki jih je ogromno (npr. presnova ogljikovih hidratov, masti, beljakovin, skladiščenje in presnova vitaminov; vloga jeter pri strjevanju krvi; shramba za železo).

Med pomaga pri motnjah jeter najmanj na tri načine: pri ses-

tavljanju glikogena, pri razstrupljanju in pri boleznih jetrnih celic.

Pri sestavljanju glikogena pomaga najbolj sestavina medu - fruktoza. Čeprav je kalorična vrednost glukoze enaka fruktozi, ta zgora v organizmu v manjši meri, ker je v glavnem uporabijo jetra za tvorbo glikogena, in ga šele pozneje, po potrebi izločijo v obliki glukoze. Glikogen ni samo energetska rezerva, ampak ga uporabljajo sama jetra za odpornost celic.

Že Hipokrat je dajal jetrnim bolnikom kozje mleko z dodatkom tretjine medu. Med pomaga pri kopičenju glikogena pri alkoholno okvarjenih jetrih (ciroza).

Jetra aktivirajo veliko število endogenih (notranjih) in eksogenih (zunanjih) substanc, vključujoč tudi hormone, ki jih proizvajajo druge žleze, bakterijske toksine (strupi) in škodljive agense, ki se absorbirajo (vsrkajo) iz gastro-intestinalnega (želodčno-črevesnega) trakta. Strupi se vežejo na presnovne produkte glukoze (npr. glukuronska kislina, dioksiaceton idr.) in s tem izgubijo svojo strupenost. Pomembna pri tem je zadostna količina glikogena.

Zlatenica se pojavi, kadar zbolijo jetrno tkivo ali se zamaši odliv žolča. Iz hemoglobina (krvnega barvila), ki ga imajo rdeče krvničke, nastane žolčno barvilo bilirubin. To se dogaja v jetrnih celicah normalno. Bilirubin in druge snovi gredo kot žolč v črevo (dvanajstnik). V pretežni meri veže barvilo in strupe v jetrih glukuronska kislina, ki nastane iz glukoze. Manjša količina bilirubina je vezana na krvne beljakovine. Če pride v kri več tega barvila, se pojavi zlatenica (icterus).

Zlatenica lahko nastane tudi mehanično. Žolčevod se zamaši (npr. zaradi kamnov, vnetja, tumorja) in žolč ne more odtekat v dvanajstnik ter pride v kri.

Med ima rahel odvajajoči učinek. Pomaga pri odpiranju žolčnega izhoda v dvanajstnik. Vsebuje hormon acetilholin, ki pomaga pri izpraznjevanju žolčnika. Zlatenica nastane tudi po okvari jetrnih celic (parenhimski ikterus). Te se poškodujejo npr. z gobjimi strupi, alkoholom in z drugimi številnimi strupi. Poškodovana jetrna celica ne more več izločati bilirubina (žolčnega barvila) in premočno presnavlja glikogen v glukozo. Jetra skušajo s povečano razgradnjo glikogena v glukozo odplaviti bilirubin v krvi skozi ledvice v seč. Glukoza se poveča z razgradnjo glikogena, razbremenitev bilirubina pa jetrnim celicam olajša obnovev okrnjene biosinteze glikogena. Za zdravljenje uporabimo glukozo, boljši pa je med. Ta da več kot samo glukozo; holinergični učinek (acetilholin) deluje kot parasimpatični dražljaj. Nasprotno delujoči dražljaj z izločanjem adrenalina (hormona, ki ga izloča sredica nadledvične žleze), se zato poveča. Adrenalin pospeši razgradnjo glikogena v jetrih in sprosti očiščevalni tok glukoze, ki izplavlja strupeni (odvečni) bilirubin iz jetrnih celic. Med lahko primerjamo z avtomatom, ki nalaga premog, hkrati pa piha v ogenj, da lažje zgoreva.

Med in bolezn srca

Poskusi z dializatom medu so pokazali, da vsebuje med glukotilni faktor, ki omogoča srčni mišici boljše izkoristiti sladkorje. Znanstveniki so dokazali specifični holinergični učinek (parasimpatični učinek z acetilholinom) na srce, ki ga vsebuje samo med in noben drug sladkor. Ta učinek je na tisti del srca, odkoder prihajajo spodbude za utrip (sinusni voz, pace maker). Acetil-



holin deluje podobno kot inzulin. Sladkor gre iz krvi in se kopiči v srcu kot glikogen. Pod učinkom nasprotno delujočega adrenalina pa izgublja srčna mišica (miokard) glikogen in s tem energijo. Na podlagi teh izsledkov sklepamo, da vsebuje med "določeno snov", ki poveča izkoriščanje sladkorja. To "določeno snov" imenujemo glukotilni faktor ali faktor za izkoriščanje sladkorja.

Znanstveniki tudi navajajo, da tega holinergičnega učinka medu ne opazimo samo pri srcu, ampak se ta učinek kaže tudi pri povečanem gibanju želodca in črevesja.

R. Kramer je dokazal, da je učinek na koronarne žile znatno močnejši in boljša je prekrvavljenost po uporabi medu. Učinek navadnega sladkorja na koronarke traja od 8 do 10 minut, medu pa od 30 minut do eno uro.

Drugi raziskovalci so dokazali, da povzroča med boljšo prekrvavitev koronark, umiritev čezmerno vzdraženega krvnega obtoka, normalizacijo vegetativne motnje obtoka, močnejši utripni volumen srca z upočasnjanim ritmom srca; (podobno učinkom) digitalisa, zdravila, ki ga dobimo iz rastline naprstec, in uravnavanje nerednega utripanja. Raziskovalci to utemeljujejo z boljšo prekrvavitvijo poškodovanega srca, z boljšim izkoriščanjem sladkorja in z boljšo prehrano srčne mišice.

Med torej svetujemo pri naslednjih boleznih srca:

- pri ishemični bolezni srca, t.j. pomanjkljiva prekrvavitev srčne mišice,
- pri vnetju srčne mišice (miocardis),
- pri motnji srčnega ritma,
- pri vseh oblikah visokega krvnega pritiska.

Seveda dajemo med samo kot dobro pomoč zdravilom, ki jih predpiše zdravnik. Raziskovalci so tudi dokazali, da acetilholin v medu ni v prostem stanju, ampak je kompleksno vezan na sladkor.

Že Hipokrat, Galen in Paracelsus so opisovali zdravilnost medu. Znan je izrek: "Med je oves srca."

Pri uživanju medu ga nikoli ne moremo polomiti, čeprav moramo prilagoditi uporabo glede na vrsto bolezni, na bolnikovo starost itd., o čemer se je potrebno posvetovati z zdravnikom. Med ni nadomestilo za zdravila, ampak le koristno dopolnilo.

Bolezni krvi in med

Med uničuje strupe; deluje ugodno na storilnost jeter. V jetrih se tvorijo beljakovine, ki so v krvi. Če vsak dan zaužijemo žličko medu, se organizem lahko hiposenzibilizira (zmanjšana preobčutljivost) na nekatere snovi, ki povzročajo alergije.

Zato svetujemo bolnikom z alergijo, npr. astmatikom, naj uživajo med iz tistega kraja, kjer živijo.

Pri slabokrvnosti pomaga med tako, da spodbuja rdeči kostni mozeg k povečani tvorbi rdečih krvničk (eritrocitov). V medu je nekaj železa in bakra, ki sta nujno potrebna za tvorbo krvnega barvila (hemoglobina), na katerega se veže kisik.

Med pomaga pri delu belim krvničkam, ki "požirajo bakterije" in odmrle celice, ter pomaga pri zdravljenju ran in deluje antialergično.

Med spodbuja tkivno trombokinazo, ki skrbi za strjevanje krvi. Pri tem pomagajo sestavine medu, kot so kalcij, aminokisline in vitamin C.



Med in bolezní sečil

Že Hipokrat (460-359 pr. n. št.) je poznal diuretično moč medu, zato je vodeničnim bolnikom priporočal kozje mleko in med. Raziskovalec Madaus je leta 1838 ugotovil, da zlasti ajdov med žene na vodo, in je to njegovo lastnost pripisoval njegovim kislinam, eteričnim oljem in flavonskim derivatom. Že majhne količine eteričnih olj razširjajo ledvične žilice. Flavonski derivati so v rastlinah in zato v medu. V poprečni dnevni hrani zahodnega Evropejca jih je dober gram. Pred leti smo imenovali flavonoid vitamin P, ki je varuh kapilar. V živalskih celicah ne nastajajo flavonoidi. Ti so antioksidanti in odstranjevalci prostih radikalov (borba proti aterosklerozi!). Nekateri flavonoidi delujejo tudi protivnetno. Quercetin se veže na estrogenske receptorje in tako zavira rast tumorskih celic v dojkah, črevesju in pri levkemijah.

Med in prebavila

Usta: Cvetlični med pomaga pri vnetjih v ustni votlini. Med deluje proti bakterijam. Encim amilaza, ki je v medu, se združi z encimom ptialinom, ki je v slini, in skupaj pospešita presnovo škroba v sladkor. Ozmotična moč kristaliziranega medu v ustih in žrelu iz vnetih mandljev izloča ne samo tekočino, ampak tudi bakterije in jih nato uniči. Zdravnik Dold je z medom zdravil tudi bacilonošce davičnih bakterij (1949).

Želodec: Med pomaga pri prebavi. Amilaza in invertaza cepita sladkor v grozdnega in sadnega. Koloidi medu varujejo encime pred učinkom želodčne kisline. Kompleks ferment - čreslovine razpade šele v neakidni sredini tankega črevesa. Čreslovino so našli tudi v medu (Spottel 1950). Noel in Wiessinger domnevata, da sladkor nevtralizira solno kislino v želodcu. Aldor je opravil poskuse z raznimi sladkorji. Pokazalo se je, da vpliva mlečni sladkor močneje kakor grozdni in trstni, najmočneje pa deluje sadni sladkor. Torej lahko domnevamo, da vpliva med najmanj enako dobro.

Reickard in Zeiss sta ugotovila, da učinkuje med s svojimi grenkimi sestavinami tudi na dvig kisline pri pomanjkanju le-te v želodcu. Ozmotična lastnost medu (veže vodo) pospeši obtok krvi in mezge.

Levenson (Moskva) je dajal 29 pacientom v starosti med 30. in 50. letom, ki so imeli čir na želodcu ali dvanajstniku, v presledkih dve uri na dan po 500 g medu. Po desetih dnevih 20 pacientov ni imelo več težav z ulkusno boleznijo, rentgenski pregled ni več pokazal čira.

Črevesje: Že od nekdaj je znana rahla odvajalna lastnost medu, ki krepí gibljivost črevesja s svojimi kislinami, eteričnimi olji in s hormoni. Redno uživanje medu pomeni imeti urejeno stolicó.

Peristaltiko (valovito gibanje črevesja) pospešuje zlasti fruktoza, čeprav ne pri vseh bolnikih enako. Eterična olja v medu omilijo krče in pomagajo pri zoprnih črevesnih plinih.

Spohel je dokazal, da so aromatične snovi v medu, antracenski glukozidi, ki se v črevesju hidrolitično in oksidativno spremenijo v snovi, ki delujejo odvajajoče (oksimetilantirakinoni).

Med in dihalni organi

Hipokrat, oče zdravstva, je dajal pri vnetju bronhijev mleko s tretjino medu, pri pljučnici trikrat na dan sluzasto razkuhano juho z medom in pri angini bob z medom.

Ljudsko zdravstvo pozna dober učinek vročega mleka in medu

pri kašlju in hripavosti. Nekateri pa k temu dodajo še materino dušico, janež, žajbelj in ozkolistni tropotec.

Franke je dokazal, da se pri uživanju medu poveča resorpcijska zmogljivost sluznice v bronhijih. Iz sluznice gre voda in s tem se količina sluzi zmanjša. Moggi je enake učinke dosegel z vbrizgavanjem 5 kubičnih centimetrov 40 - odstotne raztopine grozdnega, mlečnega in sadnega sladkorja.

Eterična olja v medu dražijo migetalčni epitel, katerega naloga je, da izriva sluz iz sapnic. Sluz se omehča, se lažje odtrga in potuje naprej proti ustom. Eteričnim oljem pripisujejo tudi razkuževalno moč. V medu so tudi druge baktericidne snovi, kot npr. inhibin, penicilin in vodikov peroksid.

Posebno nadležni bolezní sta senski nahod in bronhialna astma. Pogosto ju povzroča alergija na razne snovi (npr. pelod - cvetni prah). Med iz kraja, kjer bolnik živi, vsebuje v vsakem primeru cvetni prah. Ameriški zdravniki so uspeli dokazati na velikem številu bolnikov z bronhialno astmo in senskim nahodom, da vsakodnevno uživanje žličke naravnega medu bolnike hiposenzibilira (zmanjšana alergijska reakcija). Bolniki niso več tako močno reagirali na alergene.

Med in sladkorna bolezen

Med je skoraj za polovico manj nevaren kot grozdni sladkor, saj skoraj polovica odpade na sadni sladkor (fruktozo). Ta se pa drugače presnavlja v telesu kot glukoza. Fruktoza je od insulina (hormona trebušne slinavke, ki je osnovni dejavnik pri zniževanju sladkorja v krvi) direktno neodvisna. Zato priporočamo diabetikom, da nekaj energetske količine ogljikovih hidratov lahko delno nadomestijo z medom. Seveda pod strogim nadzorstvom zdravnika! Kakor se s pomočjo insulina zniža sladkor v krvi, se zniža tudi z glukotilnim faktorjem, ki je v medu.

Nemški zdravniki so s poskusom dokazali: če uvedemo v organizem enake količine sladkorja v obliki medu, kakor če vzamemo glukozo, se krvni sladkor pri diabetikih zniža. Dokazali so tudi, da je učinek uporabe medu pri diabetikih drugačen - sladkor v krvi zniža - kot če med uživajo zdravi ljudje, pri katerih se sladkor v krvi nekoliko zviša. Kljub temu pa danes svetujemo diabetikom, da med uživajo le tedaj, ko se posvetujejo z zdravnikom.

Propolis (zadelavina) in zdravje

Čebele nabirajo snov na popkih in skorji raznih iglavcev, ki jo imenujemo propolis. Že stari Grki so to snov poimenovali za nekaj, kar je "pred mestnim obzidjem" - (propolis - pred mestom). Za čebele predstavlja propolis cement, lek in balzam obenem, za človeka pa uporabno zdravilno sredstvo.

Čebele ga nabirajo povsod tam, kjer je kaj smole, in zalepijo z njim hrapavosti in razpoke nenatančno se stikajočih delov v panju.

Propolis je sestavljen iz:

- | | |
|---|------|
| - smole in balzama | 55 % |
| - voska | 30 % |
| - hlapnih olj | 10 % |
| - peloda | 5 % |
| - pepela, v katerem najdemo železo, kalcij, aluminij, vanadij, stroncij, mangan, silicij in druge elemente. | |

kot to velja za med. Poznali so ga že stari Egipčani. O njem so pisali tudi antični pisci (Aristotel, Virgil, Plinij, Galen in Avicenna).

Učinek propolisa na bakterije je različen. Ruski raziskovalci so zdravili rane pri živalih z mazilom, ki je bilo sestavljeno iz enega dela propolisa, enega dela vazelinskega olja, enega dela zobnika in enega in pol dela sončničnega olja, ne da bi rane prej očistili. Ugotovili so, da vzbuja to mazilo "dražljaj", ki pospešuje prekrvavitev, in s tem učinkuje zdravilno. Zobozdravniki ugotavljajo, da s 25 - odstotno raztopino propolisa dosežejo omrtvičenje zoba. Ta učinek pripisujemo eteričnim oljem. Z njimi si tudi razlagamo pomirjevalni učinek pri srbenju. Propolis je močan lokalni anestetik. V njem so snovi, ki delujejo baktericidno (uničujejo bakterije) in bakteriostatično (preprečijo razmnoževanje bakterij) na številne klice, predvsem pa na kolibakterije (črevesne bakterije), proteus, subtilis, stafilokoke in salmonele. Dokazano je njegovo močno antivirusno in tudi antifungicidno (protiglivično) delovanje. Te lastnosti pripisujemo benzoični in ferulični kislini, galangiru, pinocembrinu, pinobanksinu in drugim aromatičnim spojinam, ki so v naravnih smolah. Nekatere lastnosti propolisa, kot antirevmatični učinek, stimulacija obrambnega sistema in fagocitoza ter tvorba protiteles, pa do sedaj še niso dovolj raziskane. Neraziskano je tudi njegovo delovanje kot antioksidant (proti aterosklerozi), izvlečki propolisa lahko podaljšajo uporabnost zamrznjenih rib za 2 do 3 - krat. Propolis je tudi fitoinhibitor, ker preprečuje rast nekaterih rastlin, kot npr. konoplje, solate in krompirja.

Zavedati se moramo, da propolis ni panacea, zdravilo za vse, kot so trdili nekateri proizvajalci v reklamah.

Matični mleček in zdravje

Matični mleček je belkasta, mleku podobna tekočina, ki jo izločajo čebele delavke v času, ko opravljajo še dolžnosti "dojilj". Nastaja v posebnih žlezah, ki so vidne kot dva mešička ob glavi, a pozneje zakrniijo.

Matični mleček je gosta tekočina, ki se sčasoma začne vse bolj strjevati. Izvirna barva je bela, v stiku z zrakom pa se lahko spremeni. Ima značilen vonj. V vodi je delno topljiv, pH (kislost) je blizu 4 (rahlo kisel).

Matični mleček vsebuje:

- približno 2/3 vode,
- dobro desetino dušičnih snovi (aminokislina, tudi esencialne),
- slabo desetino sladkorjev,
- zelo malo maščob,
- veliko vitaminov (B kompleks, A, C, D, E),
- nekaj mineralov in oligoelementov,
- neko antibiotično snov, drugačno od tiste v cvetnem prahu,
- še nekatere (še ne do kraja raziskane) snovi.

Matični mleček ni le živilo, ki zagotavlja obstoj čebeljega rodu, ampak je v njem posebna moč, zaradi katere se iz enakih ličink namesto navadnih delavk razvijajo matice. Odrasla, oplojena matica, hranjena s to "kraljevsko" hrano, lahko zato izleže 2000 jajčec na dan. Matica živi pet do šest let, delavke pa le dobrih sedem tednov.

Ob opazovanju učinka mlečka na izjemno hitro rast čebeljih ličink se je porodila tudi misel, da bi kaj podobnega lahko dosegli tudi pri človeku. Taka pričakovanja so nesmiselna. Vendar pa je

LITERATURA:

- M. de Buman - Klinika Laussann, 1951
- H. Lempp - Der Chirurg, 1952, sept.
- A.C. Guyton - Text book of medical physiology, 1965
- W.A. Sodeman - Pathologic physiology
- E. Herold - Čebele in zdravje; Založba Obzorja, Maribor 1974
- Apiterapija; Posebna izdaja Zdravja 1982
- J. Kramar, J. Senegačnik - Med in čebelji pridelki v zdravilstvu; Ljubljana 1984
- C. O'Toole, A. Raw - Bees of the World Haydock, st. Helens, 1991
- M. Vošnjak - Propolis; MK, Ljubljana 1978
- Čebelja lekarna, Sarajevo, Medex Ljubljana, 1990
- R. Willfort. Zdravilne rastline in njih uporaba; Založba Obzorja, Maribor 1971
- D.R. Laurence - P. N. Bennet. Klinička farmakologija; Jumena, Zagreb 1984
- J. W. Hurst. The heart, 1986
- Harrison's Principles of int. med., 1988

dejstvo, da je to živilo izrednega pomena za ljudi, kar so potrdila tudi raziskovanja. Njegove lastnosti so v glavnem:

- za človeka je neškodljiv
- ima številne prehranske prednosti
- pri mlečku so ugotovili tudi baktericidno, antibiotično in antivirno delovanje.

Matični mleček vsebuje vse, kar organizem potrebuje za svojo rast in uravnovešeno delovanje. Vendar ni zdravilo za vse! Zdrav človek ga jemlje, da bi si povečal telesno in duševno zmogljivost.

Pri boleznih lahko služi kot dodatek k dietni hrani in k drugim zdravilom. Posebno v starosti je primeren za ublažitev impotence in uhanja vode. Včasih je z njim mogoče odpraviti menstruacijske motnje. V času epidemij gripe se je pokazal kot dovolj dobro profilaktično sredstvo.

Stranskih pojavov ali kakih nevšečnosti, ki bi jih lahko povezali z jemanjem matičnega mlečka, doslej še niso opisovali.

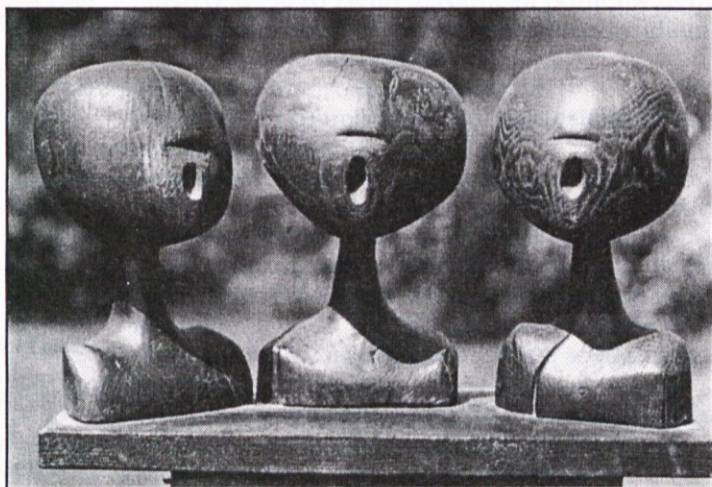
Sklep

Čebelji pridelki ne morejo nadomestiti zdravnika. Zato moramo, če smo bolni, na posvet k zdravniku, ki bo svetoval, glede na stanje ali bolezen, kako in kdaj lahko s pridom uporabimo med, propolis, matični mleček, pelod in druge čebelje pridelke.



Avtor fotografij: Milan Markelj





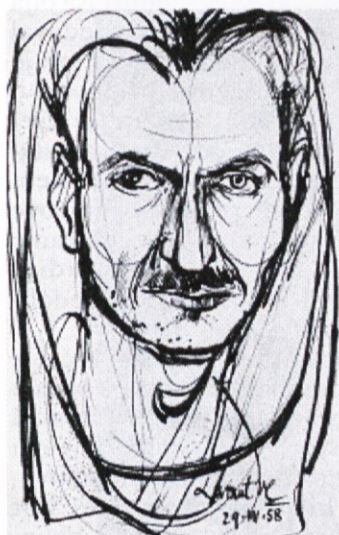
Stane Jarm: TRIO, patiniran hrast, 1978

VI IN IVI

ODMEVI IN ODZIVI

Bogdan Osolnik

OB OTVORITVI LAMUTOVE RAZSTAVE V NOVEM MESTU



Vladimir Lamut: AVTOPORTRET,
tuš, 1958

Moji spomini na dragega prijatelja Vladimirja Lamuta, kateremu je posvečen današnji večer, segajo daleč nazaj v najina gimnazijska leta, v obdobje pred drugo svetovno vojno.

Lamutovi starši so si - tako kot moji - zgradili v Novem mestu skromen dom v t. i. Koloniji, na sedanji Cankarjevi cesti. Tako sem se kot dijak novomeške gimnazije srečeval s svojima vrstnikoma, Brankom in Ladom Lamutom, ne le na poti v šolo in domov, ampak tudi v prostem času. Zlasti prijetne ure smo preživel skupaj v poletnih počitnicah, največkrat ob Krki, v bližini doma, na Seidlovi žagi, kjer smo se kopali v takrat še čisti reki.

Ceprav sta bila brata nekoliko starejša od mene, Lado je bil v gimnaziji tri leta, Branko pa leto dni pred menoj, se je med nami spletlo globoko prijateljstvo. Živelimo v skromnih, utesnjenih razmerah - vendar smo imeli lepo mladost, izpolnjeno z raznovrstnimi dejavnostmi ter zavzetim mladostniškim iskanjem življenjskih idealov.

Lado se je že kmalu odločil, da se bo posvetil slikarstvu. Že pred maturo je večino svojega prostega časa porabil za risanje in druge priprave na sprejemni izpit, ki je bil potreben za vstop na zagrebško slikarsko akademijo. Zelo mi je še v spominu, kako vztrajno je z na hitro izdelanimi risbami polnil svojo skicirko, ki ga je spremljala povsod. Poleti, v največji vročini, ko smo se vsi drugi hladili v vodi in sončili na žagi ali na jezu, je Lado s kapo na glavi prenašal svoje slikarske rekvizite in izbiral prizorišča, kjer je lahko upodabljal kopalke in kopalce ali prizore s stare, za-

puščene žage in njene slikovite okolice. Rad se mi je pridružil, kadar sem s čolnom zaveslal po mirni, tihi reki. Pogosto sva se ustavila in uživala v igri barv in oblik na vodni gladini ali v hladu košatih vrb, ki so z brega stegovale nad vodo svoje zveržene veje in razglodana debla. Lado je hlastno polnil strani svoje zapisnice ter si nabiral motive, h katerim se je kasneje v svojih slikah in grafikah tako rad vračal.

Študiju na zagrebški akademiji se je posvetil z vso silovitostjo svojega značaja. Ko je prihajal domov, je bil poln novih spoznanj o smislu in izraznih možnostih slikarstva, ki so mu jih navdihnili njegovi izvrstni profesorji, in preučevanja tujih, zlasti francoskih slikarjev. Med študijem je resno zbolel, ne le zaradi pomanjkanja, v katerem je takrat živelo mnogo študentov, ampak tudi zaradi svoje garaške, naravnost samouničevalne ustvarjalne ihte.

Potem je prišla druga svetovna vojna. Konec je bilo novomeške idile. Mladost naše družine se je v naslednjih letih iztekala v boju za osvoboditev. Lada, ki je bil že diplomiral in je postal za nekaj časa učitelj risanja na novomeški gimnaziji, so Italijani poslali v internacijo, kjer je ostal do jeseni leta 1943, ko je Italija položila orožje. Fizično zelo izčrpan se je vrnil v Ljubljano, kjer se je moral zdraviti v bolnišnici, hkrati pa tudi skrivati pred nacistično policijo in domačimi ovaduhi. Po osvoboditvi je prišel domov, v Novo mesto, in postal profesor risanja na gimnaziji. Ko sva se spet srečala, se mu je poznalo trpljenje, prestano v letih vojne, potožil pa mi je predvsem zaradi težav pri svojem delu. V

splošnem poveljnem pomanjkanju je bilo skoraj nemogoče priti do barv in papirja ter drugih slikarskih potrebščin, ki jih je rabil za sebe in svoje učence. Svoja olja je npr. ustvarjal na nemški vrečevini iz vojnega plena, ki jo je dobil za nagrado, ko je med poletnimi počitnicami v kulturni skupini Četrte armade sodeloval pri slikanju partizanskih bolnišnic in sorodnih motivov. Nova oblast je bila zaposlena z drugimi problemi, zlasti s težavami obnove, nekateri pa so si zamišljali vlogo slikarja le kot izdelovalca propagandnih plakatov, diplom, dekoracij in podobnih praktičnih oblikovanj.

Po koncu druge svetovne vojne skoraj nihče iz naše mladostne družine ni ostal v Novem mestu. Tudi jaz sem več kot dvajset let živel in delal izven Slovenije in celo zunaj Jugoslavije. Kadar mi je uspelo obiskati starše, sem se skoraj vedno oglasil tudi pri Ladu. Razkazoval mi je bogastvo, ki se je nabiralo v njegovih slikarskih mapah, in pripovedoval o svojih težavah. Izvirno notranjo potrebo po umetniškem iskanju in ustvarjanju je zelo težko združeval z obveznostmi, ki jih je imel na šoli, a se jim je predajal z vso nesebičnostjo in odgovornostjo vzgojitelja. Zlasti ga je bolelo, da ga njegovi slikarski kolegi v Ljubljani, ki so živeli in delovali v ugodnejših razmerah, niso razumeli in priznali kot enakovrednega ustvarjalca.

Novih spodbud je v Ladov umetniški razvoj prineslo prvo bivanje v Parizu, svetovni prestolnici modernega slikarstva, kasneje pa tudi enoletno izpopolnjevanje v Belgiji in Franciji s štipendijo belgijske vlade. Bivanje v tujini je izkoristil za poglobljeno soočanje z belgijskim, flamskim in francoskim slikarstvom. V delih iz tega razdobja se je še močneje uveljavila njegova tenkočutna not-

ranjost, v kateri se je stvarnost prepletala z domišljijo, milina s strogostjo, lepota s trpkostjo in bolečino.

Ko mi je po vrnitvi iz tujine razkazoval svoja najnovejša olja in litografije, sem jih ogledoval z občudovanjem. Hkrati me je pretresla njegova pripoved o tem, v kakšnih razmerah je živel in delal na tujem. Pretirani napor in odrekanja v osebnem življenju so prekašali njegove človeške moči. Znaki notranje stiske so se odražali tudi v njegovih slikah iz tega obdobja, zlasti v avtoportretu.

Zadnjikrat sem se srečal z Ladom na začetku usodne spomladi leta 1962. Obiskal sem svoje starše, nato pa sem se oglasil v njegovem stanovanju, ki je bilo vse prej kot primerno za ustvarjalno življenje umetnika z družino. Razkazal mi je svoje najnovejše slike, potem pa sva se skupaj odpeljala v Belo krajino, da bi uživala v spomladanski lepoti narave ter da bi se v miru pogovorila. Med potjo mi je razodel marsikaj, kar mu je grenilo življenje, toda bil je še vedno poln zamisli in načrtov za svoje delo. S svojim značilnim trpkim humorjem in samokritično ironijo je premagoval osebno bolečino. Zato me je, samo dva tedna kasneje, še toliko bolj prese-netila in prizadela novica o njegovi nenadni smrti.

Velikanska tragika tega umetnika se nam razkriva ob dejstvu, da se je odpovedal življenju prav takrat, ko je bil na vrhuncu svoje ustvarjalnosti in ko je bil kot slikar na pragu uresničenja svojih mladostnih sanj. Nikdar ne bomo izvedeli, kaj se je dogajalo v njegovi razboleli notranjosti v trenutku, ko je svoj odrešilni mir poiskal v hladni Krki, v zavetju košatih vrb, ki so vse življenje vznemirjale njegovo domišljijo.

Ob 80. obletnici njegovega rojstva je umetniško delo Vla-

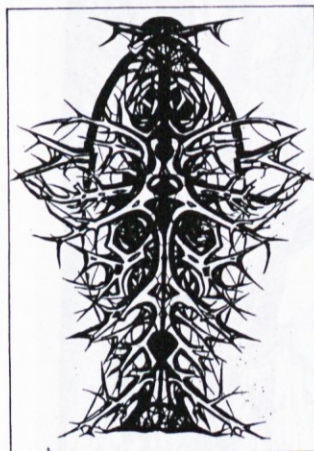
Bogdan Osolnik
OB ODKRITJU LAMUTOVE
RAZSTAVE V NOVEM MESTU

dimirja Lamuta doživelo visoko
priznanje strokovne kritike in
obiskovalcev že na razstavi v
Galeriji Krka v Ljubljani. Pre-

pričan sem, da bo z odprtim
srcem sprejeto tudi tukaj, v
njegovem in našem Novem
mestu.



Vladimir Lamut: ZAGOZDENE HIŠE, litografija, 1957



Vladimir Lamut: MASKA - STRAŠILO (gledano v ležečih legah: POKRAJINA OB KRKI), litografija, 1959

Zven tolmunasto skrivnostnega priimka Lamut sem prvič slišal v letih šolanja na novomeški gimnaziji v drugi polovici šestdesetih let. Skrivnostnost zvočnega vtisa je poglobljalo še dejstvo, da je njegov nosilec, slikar Vladimir Lamut, končal svoje življenje v valovih Krke s svojo voljo. Bilo je le golo dejstvo, zavito v meglo, a nekje v podzavesti je brstel občutek, da je moralo biti takó končano življenje velikih valov in velikih amplitud. Izraze teh amplitud, izrisane z njegovo roko, sem nekako istočasno prvič zaznaval s poštnih kartic, na katerih so bila reproducirana njegova vidjenja dolenskih in gorjanskih pejsažev (če se prav spominjam). Toda zanesljivo se spominjam, da so me ta vidjenja privlačevala z nekim posebnim magnetizmom, ki je sijal s sicer mehkega sveta, vendar obrobjenega z izrazitimi in ostrimi obrobami. Te so odtisnile v moj spomin neizbrisen lamutovski pečat.

S "svetom ostrih robov" sem se pozneje srečal v nekaterih pesmih zbirke Poker Tomaža Šalamuna. Toda njegov "svet ostrih robov" je bil povsem drugačen: bolj eksplicitno izražen, obenem pa čvrst, celo jeklen, izvirajoč iz moči in osvobojenosti. Šalamunov "svet ostrih robov" je učinkoval zafrkljivo ofenzivno, Lamutov defenzivno in pogosto kar grozljivo in skrivnostno. Šalamunov je sugeriral izselitev, polet in preureditev, Lamut je sugeriral občutja ujetosti, ki vlečejo k tlom.

Ta občutja so pozneje dobila zgostitev v simbolno razumljivem sporočilu ekspresivnega Lamutovega lesoreza iz leta 1960 z naslovom Ptica. Ptica razširjenih ostro suličastih kril seva svojo svetlobo, tako da se zažira njena močna aura v temno okolico, a njena krila se zdi-

jo tako težka, da je ne bodo mogla dvigniti iz vodnega kolobarja, v katerega se zdi kar vraščena s svojimi težkimi in koreninasto žilavimi nogami. Ptica se zdi ujeta v lastnem kolobarju, v lastnem krogu ukleta v tragično iskanje. Bo našla vsaj eno zrno, ki ga išče, ali pa bo ostal edini "rezultat" iskanja plameneča aura? Bo ta aura, pojena iz plamenov notranjega ognja (iskanja), pregrizla in prežarila gosto temo, ki pritiska z vseh strani, ali pa bo notranji ogenj použil samega sebe?

V konkretni življenjski zgodbi slikarja Vladimira Lamuta se je žal zgodilo drugo.

Se je zgodilo to tudi zaradi zunanjih okoliščin? Verjetno oziroma skoraj gotovo. Fizično je dokončno utonil v (ljubljeni) Krki, dejansko pa se je prej utapljaj v mrtvem rokavu neodzivnosti središča (Ljubljane) za njegovo umetnost. Središče ga ni znalo ali hotelo potegniti v svetlobo javnega priznanja, ki je potrebno za utrditev samozavesti, tako nujne za suvereno umetniško snovanje in ustvarjanje vedno dvomečega pravega ustvarjalca; na drugi strani pa mu okolje ni zmoglo ali hotelo preskrbeti niti osnovnih prostorskih pogojev za delo. Vse to, kar se ni zgodilo, pa bi se najbrž moralo, se verjetno ni tudi zato, ker Lamut za sabo ni imel kritiškega botra oz. propagandista, ki bi ga kot nosilna raketa ponesel in središčne kroge javne orbite.

Zdi se, da se je po Lamutovi smrti, zlasti ob okroglih obletnicah, kar pogosto diskretno poskušalo - gotovo iz zavesti o vrednosti prezrtega dela, pa morda tudi iz občutka slabe vesti - potegniti njegovo ime in delo iz sence province v luč središča.

V to vrsto prizadevanj sodi

Ivan Gregorčič
LAMUT V SENCI PROVINCE?

najbrž tudi razstava ob slikarjevi 80-letnici v galeriji Krka v Ljubljani (in kasneje še v galeriji Krka v Novem mestu), ki je bila pospremljena s priložnostnim katalogom s strokovno tenkočutno in lirično prefinjeno analizo Lamutovega dela izpod peresa Milčka Komelja. V toplo liričnem vzdušju je potekala tudi otvoritev razstave: ob zvokih samospevov, človeško topli spominski besedi Bogdana Osolnika in Bogdana Borčiča in valovanju poezije iz ust zanosnega mladega pesnika Miklavža Komelja.

Četudi po tem poizkusu umetnosti Vladimirja Lamuta ne bo uspelo pregristi prostorskih (akademskih?) meja, za primarno umetniškost njegovega slikarstva ne bo prav nobene škode: še naprej bo s trpko otožnostjo zamolklih barv in z eruptivno ostrino črt izrisovala brsteče labirinte v duhovne tolmane najbrž ne tako maloštevilnih ljubiteljev in občudovalcev. Tò pa je v času in svetu zunanje fascinacije, reklame in samoreklame lahko veliko; morda celo največ.



Vladimir Lamut: AVTOPORTRET S KRKO, flomaster, 1957

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 7 - 8 / 1995



Vladimir Lamut: PTICA

Rudi Stopar

KIPAR STANE JARM V DOLENJSKIH BENETKAH

Od konca septembra pa vse do konca januarja v prihodnjem letu bo v kostanjeviški grajski cerkvi na ogled retrospektivna razstava preko sto skulptur kiparja Staneta Jarma iz Kočevja, "garaškega kiparja, ki mu ni enakega", kot pravi prvi mož Galerije Božidar Jakac Lado Smrekar. Ob tej priložnosti je izšel bogat katalog (kar mala monografija) kiparjevih del z uvodno mislijo dr. Ivana Sedeja.

Mala in monumentalna kiparjeva dela polnijo prostor celotne cerkve - galerije in ji dajejo izraz liturgične svečanosti človekoslužja.

Štiriinšestdesetletni mojster Jarm se je rodil v Osilnici pri Kočevju, v čudovitem, neokrnjenem obkolpskem koščku

naše domovine. V tej deželi Petra Klepca je odraščal, požil dušo in srce. Tej deželi se je po končanih študijih v Ljubljani v petdesetih letih, kot mogočni Peter Klepec, tudi vrnil. Dal ji je svojo ustvarjalnost - posvetil svoje delo in življenje; ona pa mu je odgrnila nedrja svojih lepot, dala energijo spoznanj življenja. Njeni gozdovi so mu dali snov, v katero je vklesal njun duhovni dialog.

Pokrajina, kjer živi gozd daleč od ponorelega sveta, je zanj neizčrpen studenec snovanja, njegova umetnost pa ohranja žlahtno spoštljivost do vsega bitja le-te.

	Kmetica	Trpeči
Misel	Mati	Križani
Gozd	Vdova	Očenaš
Pesem	Kmet	Drvar

Stane Jarm



Obrazi

Ta ducat besed, prebran s kiparjevih del v tišini pod oboki veličastne galerije, je tisto jedro celotnega kompleksa idej in občutij človeka v njegovi bivanjski samoti in lepoti, ki prinaša lesket materialnosti in globi duhovnost. V miru stoletnih stebrov se Jarmovi lesenjaki sprehodijo v mimohodu pred obiskovalcem kot dobri sosedi življenja v vsej svoji nostalgčnosti po ohranjanju kmečke krutosti časa, ki odteka.

Vsebinska preprostost stesanih likov postaja gledalcu zaradi svoje sugestivnosti samoposebi razložljiva in domača. Avtor kleše iz lesa (kot bi koval železo), ga brazda, seka, žaga in dolbe v izčiščenem dialogu s predmetnostjo, v bogati preproščini, ki je njegov temeljni motiv izraza. Njegova klepčevska ozadja, njegova skrita intima, ki svojsko žari, prinašajo pred nas (v nas) figure človeka, ki je odraz življenja. Izmozgana bitja notranje jokajo, obrazi so zaviti v tančico otožnosti. "Obrazi so polni brazd, v katere je moč takoj sejati" - če si sposodim citat Pavleta Zidarja, ko je opisoval obraz dolenjske žene.

Kipi niso le gola umetniška konkretnost, marveč metafora neke svetosti. S človeško energijo prepojene skulpture nosijo nezastirna in nedvoumna spoznanja bolečine in ljubezni. Obrazi so čvrsti prizmatični kristali ali velike solzaste forme, ki skozi stanje v njih dojamemo kiparjevo osebno izpoved in hkrati tudi univerzalno vsečloveško.

Kiparstvo Staneta Jarma je avtentična, vitalna s(i)la in torej avtohton proces, ki ga umetnik postavlja realnemu vsakdanu. Njegova svojska prednost na parnaškem nebu slovenskega kiparstva je sposobnost vračanja k lastnemu izhodišču, specifičnosti in identiteti. Celota njegovega kiparstva nima stranpota, je umetnost zlitja podob v sprotnem dialogu kiparja s sretnjo, v kateri živi in ji polnokrvno pripada.

Veličasten opus. Veličasten pregled. Desetletja nepretrganega garaškega dela in izpolnitve ustvarjalnih hotenj. Stotine zgodb, vgrajenih v dušo lesa, sto in sto obtesancev, prekrvavljenih z neponovljivim žarom, se neizbrisno zapisuje v našo zgodovinsko (umetniško) bit.

Stane Jarm: iz cikla OBRAZI



ODMEVI IN ODZIVI
Rast 7 - 8 / 1995

Jožef Matijević

K ILUSTRACIJAM PETEGA POGLAVJA JURČIČEVEGA DESETEGA BRATA



Lucijan Reščič: KRJAVELJ S KO-
ZO DIMKO, perorisba, 1995

Na začetku letošnje jeseni je bila v Jurčičevi rojstni Muljavi razstava izvirnih knjižnih ilustracij Jurčičevega junaka Krjavlja, ki mu je pisec našega prvega domačega romana posvetil celotno peto poglavje pri nas tako priljubljenega in popularnega literarnega dela. Na razstavi predstavljene ilustracije so rezultat uspešnega sodelovanja med danes že uveljavljenim likovnim ustvarjalcem in predvsem ilustratorjem Lucijanom Reščičem in založbo Mladika iz Ljubljane, ki se je lotila domiselnega izdajateljskega projekta z izdajo samostojne knjige Krjavljevih zgodb. Deseti brat je kot eno najprivlačnejših del iz zakladnice izvirne domače literature navdihnil glasbene in dramske ustvarjalce, nedvomno pa pomeni roman izziv tudi za likovne umetnike, ki so v Jurčičevi literarni

predlogi videli vir motivov tudi za lastno ustvarjalnost. Že leta 1911 je eno izmed številnih izdaj Desetega brata ilustriral Ivan Vavpotič, ki je prvo znano ilustracijo Jurčičevega romana uresničil v duhu meščanskega realizma, ko je dokaj verno sledil pisateljevi pripovedi. V začetni črki uvoda v peto poglavje je narisal podobo Krjavlja, v nadaljevanju pa je v celostranski ilustraciji predstavil Jurčičevega junaka, kako prisotnim v Obrščakovi gostilni, ki se mu porogljivo muzajo, pripoveduje zgodbo o hudičevem neslavnem koncu. Poglavje se zaključuje s posrečenim prikazom kozice Dimke, ki gospodarja vleče iz Obrščakove gostilne. Maksim Gaspari se je dela lotil leta 1947 v zanj značilnem slogu Vesnov in je v vinjeti, ki napoveduje peto poglavje romana upodobil Kravlja, kako se s palico lote-

va Bučarjevega konja, ki ni hotel vleči brane, kot je Krjavelj pričakoval, in ga je z nekaj krepkimi udarci po rebrih odvadil trme ali, kot je zapisal Jurčič, "poštatljivosti". Celostransko ilustracijo je posvetil najprivlačnejši Krjavljevi zgodbi o hudiču. Gvidon Birolla se je ilustracije Desetega brata lotil leta 1956 in je zgodbo o hudiču postavil v uvod poglavja, kot celostransko ilustracijo pa je prikazal Krjavlja v ponošeni vojaški suknji, kako pelje kozo na pašo. Milan Bizovičar je Krjavljevemu poglavju pri ilustraciji romana posvetil eno celostransko podobo, ki sicer obravnava zgodbo o hudiču, se pa od ostalih razlikuje po tem, da je Krjavlja upodobil kot ponosnega mušketirja, ki je razpolovil hudiča po trupu, pri tem nepričadeto gleda, kako peklenšček v dveh kosih pada v razpenjene valove. Predzadnjo znano ilustracijo Desetega brata je prispeval slikar Boris Kobe, ki je s tridesetimi celostranskimi slikami v barvotisku predstavil svoje videnje in doživljanje Jurčičevega romana in je Krjavlju posvetil, pogojno rečeno, portret in prizor, kako naš junak na svoj način zdravi kozo Dimko.

Kratka predstavitev do sedaj ustvarjenih ilustracij Jurčičevega romana je bila potrebna zato, da lahko posebnost, ki nam jo predstavljata založnik, Založba Mladika, in avtor ilustracij Lucijan Rešič toliko bolj očitna. Ena od teh je prav gotovo ta, da so osebe, ki jih je ilustrator vključil v svojo likovno pripoved Krjavljevih zgodb portretne, torej fizično prepoznavne. Osem celostranskih ilustracij je slikar postavil v ovale s povsem svojo izvirno interpretacijo dogodkov, povezanih s Krjavljem, in jih je od vinjet ločil z močnim presledkom. S prikazom notranjosti in zunanjosti Krjavljeve bajte in Obrščakove gostilne je hotel zajeti

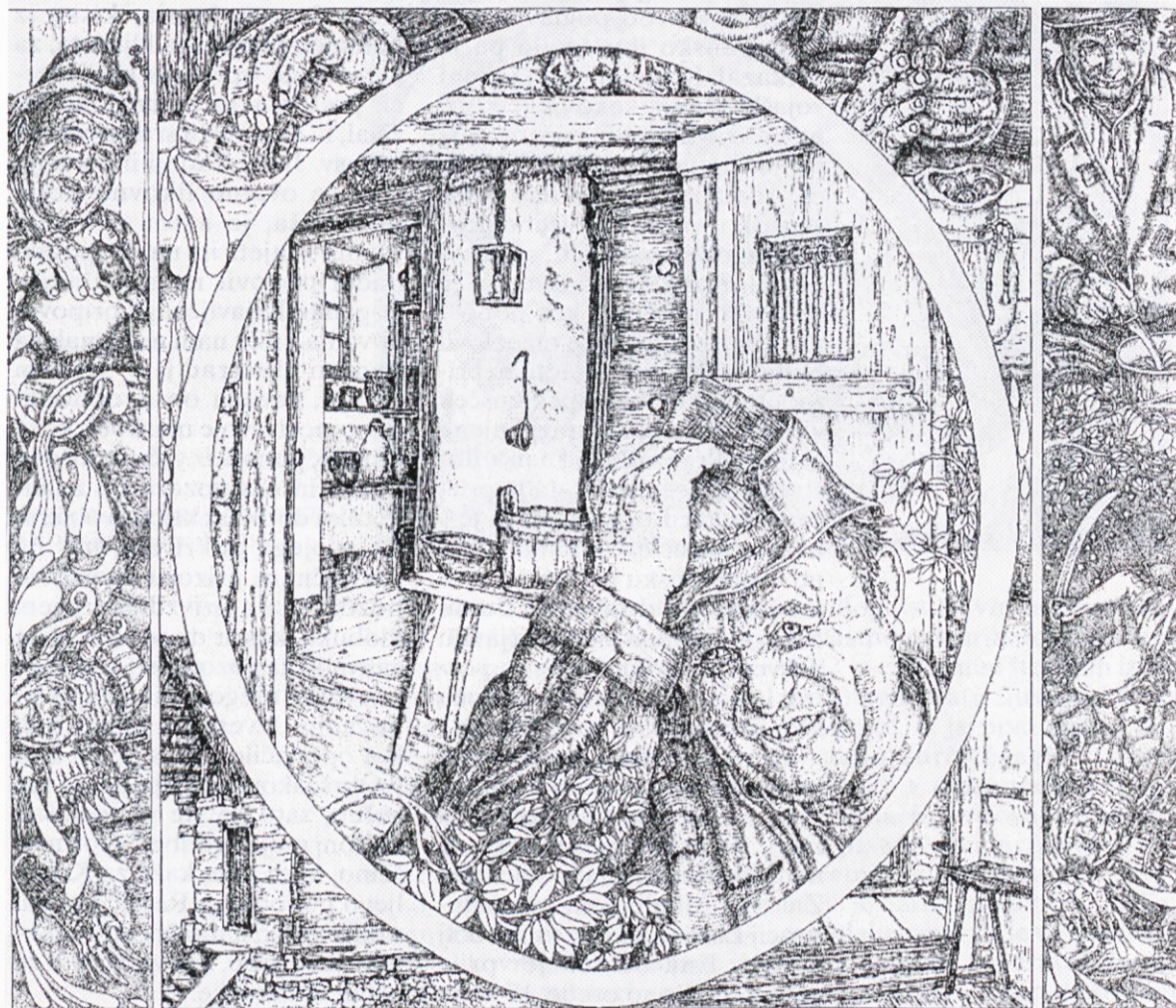
čas, v katerega je romanopisec postavil zgodbo svojega pripovedovanja. Dvojnost, ki ločuje oval na dve polji dogajanja, poudarja Krjavljeva palica, ki se pri napovedi zgodbe o hudiču preobrazi v sabljo, pri sami Krjavljevi akciji, ko se loti hudiča, pa postane ladijski jambor. Čarobno moč ima Krjavljeva palica tudi v primeru ozdravitve Bučarjevega konja, ki se iz komajda plazečega kljuseta, za katerim že oprezajo konjederoci, prelevi v iskro in ponosno žival, ki se je ne bi sramoval niti sam sv. Jurij. Zadnji ilustraciji, kjer se ovalno likovno polje pomanjša, je avtor dve vertikalni vinjeti in na stripovski način ponovil najznačilnejše dogodke Krjavljevega pripovedovanja. In če nam naš junak na uvodni ilustraciji v svojem okolju, seveda ob neobhodni prisotnosti svoje maskote, koze Dimke, ponuja iz vrča natočeno pijačo in nas pozdravlja z lahkotnim dotikom kazalca ob krajec svojega pokrivala, nas na zaključnem prizoru spoštljivo pozdravlja s privzdigovanjem klobuka, kakor da se nam hoče zahvaliti za pozornost, ki smo jo posvetili njegovemu pripovedovanju. Izveni pa lahko tudi kot opravičilo: "Res je, da sem v Obrščakovi gostilni pil na vaš račun, zato pa ste vi poslušali zastonj moje zgodbe." Notranjščino, ki se nam kaže za Krjavljevo podobo, je Rešič narisal s filigransko natančnostjo v tehniki perorisbe, kar velja tudi za ostale ilustracije.

Na prej omenjeni razstavi pa je Rešič predstavil še en ciklus iz niza svoje bogate ilustratorske bere. V izjemno natančni akvarelni tehniki nam je predstavil otroške pesmi našega rojaka, pesnika Severina Šalija z naslovom V Deveto deželo, ki jih je dolenski literat posvetil svoji vnučki. Rešič je s temi ilustracijami dokazal, da zna prisluhniti subtilnemu pesnikove-

Jožef Matijević
K ILUSTRACIJAM PETEGA
POGLAVJA JURČIČEVEGA
DESETEGA BRATA

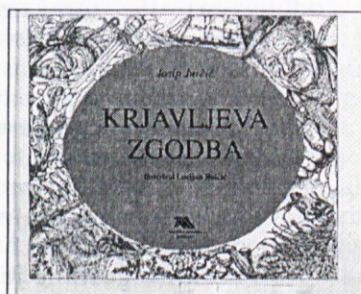
mu dojemanju otroške duše, ko njegovi plišasti junaki iz skladovnice otroških igrac pred nami zaživijo v posebnem svetu zvezdnih utrinkov. Tudi ta knjiga je izšla v programu Založbe Mladika, ki v projektu za letošnje leto načrtuje izdajo še dveh knjig z ilustracijami Lucijana Reščiča.

Našemu ilustratorju nameravamo jeseni leta 1997 prirediti v Dolenjskem muzeju v Novem mestu pregledno razstavo, da bo tudi širša slovenska javnost izvedela, da imamo v naši sredini izvrstnega ilustratorja, ki smo ga vse predolgo pustili čakati ob strani.



Lucijan Reščič: SLOVO, perorisba (ilustracija h Krjavljevi zgodbi), 1995

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 7 - 8 / 1995



Naslovnica

O LIKOVNIH DOGODKIH V BELI KRAJINI

Misli o likovnih dogodkih v Beli krajini lahko strnemo v tri sklope, in sicer:

- kaj smo si v letošnjem letu pri nas ogledali,
- kaj od tega je bilo belokranjsko obarvano ter
- kje in kako so se Belokranjci uveljavljali v širšem prostoru.

Bela krajina si je v preteklih letih izoblikovala nekaj likovnih prireditev, ki so postale že tradicionalne. Najstarejša med njimi je prav gotovo slikarska kolonija v Semiču, in ta je letošnjo jesen doživela že deveto ponovitev. Od leta 1987 se namreč vsako leto v času trgatve zbere v Semiču pisana družba slikarjev iz Slovenije in tujine, ki tu ustvarjajo. Rezultati njihovega dela so bili do letos na ogled v semiškem hotelu, od prihodnjega leta dalje pa naj bi kolonija pridobila svoj stalni razstaveni prostor. Na letošnjem slikarskem srečanju je sodelovalo sedemnajst avtorjev.

Druga prireditev, ki se je tudi že "prijela", je bienale belokranjskih likovnikov, ki je bil letošnje poletje na ogled že četrtilič. V Špeličevi hiši v Črnomlju, ki je v tem mestu na voljo za občasne razstave, smo si lahko ogledali dela štirinajstih belokranjskih likovnih ustvarjalcev (Janko Butala, Franci Fortun, Dirk Heij, Bogomir Jakša, Janja Jakša, Alenka Mušič, Sašo Pavlovič, Janez Rajmer, Martin Skoliber, Boris Udovč, Konstantin Virant, Neva Virant, Jože Vrščaj, Mladen Vukšinič), med katerimi so tudi že znana in uveljavljena imena. Sploh je za ta bienale značilno, da na njem nastopajo tako ljubitelji kot visokošolsko in višješolsko izobraženi likovniki, skratka vsi, ki jih zanima

tovrstno izražanje. Prireditelj razstave je bilo kulturno društvo Artoteka Bela krajina, ki deluje v Črnomlju in povezuje likovne ustvarjalce z ljudmi, naklonjenimi umetnosti. Njihov skupni cilj je, da zagotovijo čim boljše pogoje za ustvarjanje in prezentacijo. Člani Artoteke so v Špeličevi hiši pripravili še nekaj razstav, med njimi samostojni razstavi Janka Butale iz Črnomlja in Alenke Mušič iz Semiča ter skupinsko razstavo mladih belokranjskih likovnikov Simone Biličič, Polone Pavlin, Uroša Strugarja in Jureta Šuštarica.

Poleg Artoteke prireja likovne razstave v črnomaljski občini tudi turistična domačija Raztresen v Jankovičih pri Adlešičih, ki je v svoji galeriji letos prikazala dela akademskega slikarja Roberta Lozarja in oblikovalca mednarodnega slovesa Oskarja Kogoja. Njegova kolekcija "Bela krajina" družine Filak s Talčjega Vrha pri Črnomlju je prejela že številna priznanja. V Raztresenovi galeriji je bil jeseni na ogled tudi izbor likovnih del slikarskih kolonij v Semiču.

V občini Metlika poteka likovna razstavna dejavnost pretežno v Ganglovem razstavišču v metliškem gradu. Tu se letno zvrsti kakih pet občasnih likovnih razstav, ki jih v glavnem priredita Belokranjski muzej in Ljudska knjižnica Metlika. Belokranjski muzej ima tudi svojo lastno likovno zbirko, katere del je v sklopu stalne muzejske postavitve na ogled skozi vse leto. V Ganglovem razstavišču pa so si obiskovalci letos lahko ogledali precej odmevno razstavo stripa in risanega filma Mikija Mustra, ki jo je Belokranjske-

mu muzeju posređoval Dolenjski muzej iz Novega mesta. V Metliki je gostoval tudi črnomaljski četrti bienale belokranjskih likovnikov, poleti pa smo si lahko ogledali še razstavo barvnih risb z naslovom Oko avtorice Dašenke Frece iz Ljubljane.

Da se likovni ustvarjalci v zadnjih letih radi vse bolj srečujejo tudi v odročnih vaseh, dokazuje likovna kolonija, ki jo je Galerija Otočec pripravila v gostilni Kapušin na Krasincu. Udeležence je navdihovala jesen v Beli krajini, zasebna zbirka "osveščenega" gostilničarja pa se je prav gotovo povečala za nekaj del.

Z več kot desetletnim nepretrganim delovanjem se lahko pohvali tudi ex tempore mladih likovnikov Bele krajine, na katerem ustvarjajo belokranjski osnovnošolci in srednješolci. Letos so se zbrali v krajinskem parku Lahinja, nastala dela pa bodo na ogled v večini sodelujočih šol. Poleg tega poteka po šolah in v otroških vrtcih še druga likovna dejavnost, katere naštevanje in opisovanje pa bi na tem mestu presešlo meje načrtanega.

Pač pa je potrebno omeniti, kako in kje so se belokranjski likovniki uveljavljali širše, izven naše pokrajine. Priznati moram, da vseh tovrstnih aktivnosti najbrž ne poznam v celoti, zato se morebitnim prizadetim že v naprej opravičujem. Kolikor je možno, spremljam delo akademskega kiparja Jožeta Vrščaja iz Črnomlja, ki je letos prejel tudi najvišje priznanje za kulturne dosežke v črnomaljski občini - Župančičevo nagrado.

Z razstavo skulptur Vrnitev v prihodnost se je Jože Vrščaj letos aprila po treh letih premora predstavil v idrijski galeriji in nam pokazal najnovejša dela, ki jih še nismo poznali. Ostal je zvest svojemu materialu, pleksi steklu, lahko bi rekli, da tudi

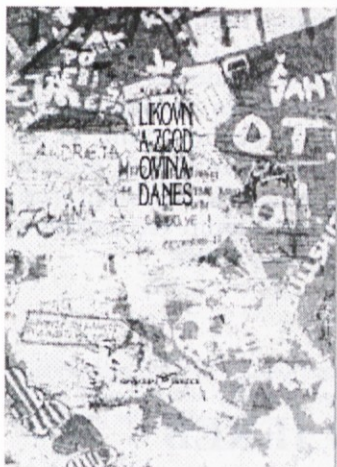
svoji prostorski formi - kocki, po kateri smo ga prepoznavali v preteklih letih. Nov element v Vrščajevih delih pa predstavlja živo srebro, ki ga avtor stiska in zapira v plastične forme in mu hkrati omogoča gibanje. Vrščajevo ime se v Idriji pojavlja še na dveh krajih. Za stalno zbirko Mestnega muzeja je oblikoval kocko velikih dimenzij, v kateri je ujet živo srebro, in tako simbolično spominja na veliki idrijski "zaklad". Pri vходу v Antonijev rov pa si s pomočjo Vrščajeve pomanjšane izvedbe rudnika lahko predstavljamo vse njegove razsežnosti.

Jože Vrščaj je bil letos tudi med štirimi izbranimi avtorji, ki so zastopali Slovenijo na dvanajstem mednarodnem bienalu male plastike v Murski Soboti. Tu je sodeloval že večkrat, trikrat pa je do sedaj dobil odkupno nagrado.

Dela četrtega belokranjskega likovnega bienala so bila na ogled tudi v Zavarovalnici Tilia v Novem mestu in v Jožefovi galeriji v Ljubljani. Lastnik slednje je prav Jože Vrščaj, ki želi na ta način predstaviti v slovenski prestolnici svoje rojake - likovne ustvarjalce.

Kakšen naj bi bil torej povzetek? Likovnih dogodkov je v Beli krajini iz leta v leto več, več je tudi prirediteljev razstav in razstavnih prostorov. Res pa je, da imamo na račun množičnosti premalo razstav, ki bi naše obiskovalce seznanjale z najboljšimi dosežki na področju likovne umetnosti. Te razstave si moramo, žal, še vedno ogledovati v galerijah večjih slovenskih mest. Zato mora biti naš cilj, da bi nam občasno uspelo pripraviti tudi kak bolj odmeven likovni dogodek. Da se otepamo s pičlo odmerjenimi sredstvi v te namene, je znano. Mogoče pa bodo počasi tudi pri nas posamezniki in podjetja začutili, da jim reklama skozi kulturo lahko prinese še kaj več.

Rudi Stopar LIKOVNA ZGODOVINA DANES



Naslovnica knjige Likovna zgodovina danes

Posavski muzej Brežice je skupaj z Gimnazijo in ekonomsko srednjo šolo Brežice ob petdesetletnici šole oktobra odprl didaktično razstavo brežiških gimnazijcev. Splet srečnega naključja je bil, da je otvoritev sovpadala z dnevom učiteljev in mednarodnim tednom otroka. Tako je razstava in izdana publikacija neposreden poklon tem dogodkom - s hvaležnostjo do vseh vrednot učiteljevega dela in zrno v mozaik poročila teh vrednot prihajajočim rodovom.

Avtor zanimive in edinstvene razstave Likovna zgodovina danes je bil prof. Alojz Konec, akademski slikar. Razstavo je pospremil s knjigo, ki je po svojevrstni izvirnosti mnogo več kot katalog, je učna knjiga dijakom in opomnik vsem, ki so se umetnosti (likovnosti) tako ali drugače zavezali.

Sprehod skozi zgodovino spremljajo dela njegovih učencev, ki s svojimi slikarskimi deli izvirno ali reprodukcijsko utemeljujejo obdobja (stile), avtor pa za vsako obdobje izdelal (patentira) barvno karto - didaktično paletu po reprodukcijah slikarskih del kot identifikacijsko kartico določenega stila.

Nihče ne bi mogel bolje opredeliti pomembnosti in poti ustvarjanja kot avtor v uvodnem predgovoru v knjigi:

“Izdelki so prave umetnine, njihovo mnoštvo in bogastvo, kakovost, postajajo nekako presenetljivo ogledalo ljubiteljstvu in stroki odraslih - gledamo suverene umetnine na visokem nivoju, z velikim nabojem in dovršenostjo, prave “biseri” na komaj verjetni in doumljivi meji možnega in pričakovanega te starostne stopnje.”

Umetnostna zgodovina je nerazdružljiv del splošne zgodovine človeštva, tudi zanjo velja načelo pomembnosti zgo-

dovinskih spoznanj preteklosti, ki nosijo čvrsto oporo na poteh sedanjosti in nas peljejo v prihodnost.

Avtor pravi: “Skozi razkritja slogov in prijemov iz zgodovine smo poskušali izpostavljati menjavanje vrednot in likovno-teoretičnih pojmov in jih namesto verne projekcije podoživete preteklosti presaditi v današnji čas. Ta sedanjost bo vedno vsakomur drugačna in specifična, človek s svojo gnetljivo osebnostjo pa bo rad porazumel svoje in tuje početje. Temu je namenjen takšen analitični prijem, zgoščen, skoncentriran “napitek” stoletij, vsebinski koncentrat, nazorni ekstrakt, izvleček - vsakemu posamezniku, humanistična “očala” za vodnik po razumevanju sedanjosti in sebe - rastoče osebnosti, za pomensko razvozlanje časovno nakopičene zavozlanosti.”

Pred nas je bil postavljen in obelodanjen plod večletnega dela z dijaki, ki je vzajemno bogatil vse, ki so v tem delu (projektu) sodelovali. Zato bi bilo normalno, da bi to delo kronala ob uspešni prvi predstavitvi še širša predstavitev in vsedržavna uporabnost.

“Na našem knjižnem trgu ni zgoščenih, preglednih, poljudno obarvanih, slovarsko jasnih likovno-umetniških knjig od samega začetka do neposredne sodobnosti - do fines je izdelana zgodovinska klasika in polemično je v meglo zavita bližnja sodobnost, prav za sam danes pa se je potrebno spustiti na bojišče novinarske časopisne kritike in “tekmujočih” ustvarjalcev. Svežih prevodov iz tuje strokovne literature ni. Kot pedagog sem se z vsem tem izrazilo srečal in soočil še zlasti, če sem želel razložiti, pojasniti in demistificirati umetnost na eksakten način večine ostal-

ih naravoslovnih in družboslovnih predmetov.

Zato sem dodobra prevetрил del svojih vsebinskih učnih priprav, izbral petdeset tem in prav toliko vrhunskih izdelkov."

Tako pravi avtor!

Mi pa upamo, da bo njegovo delo in delo brežiških dijakov odprlo lažjo pot razumevanja umetnosti prihajajočim generacijam, jim pomagalo bogatiti

duha za čvrste motive dela in osebnostno rast. Vse premnogokrat smo priče klečeplazniškemu posnemanju razpihovanjih tujih dosežkov, ki jih v prevodih vsiljujemo mlademu rodu, namesto da bi se zavedli svojih doseženih del in znanj, ki so enakovredna in dovolj močna sila za lasten razvoj, s katerim lahko odstranimo vse zavesse z našega okna v svet.

Milan Markelj 50 LET ZBORA DUŠAN JEREB

Letos smo praznovali več petdesetletnic, saj se je pred pol stoletja začrtala pomembna zgodovinska prelomnica s koncem enega najbolj krvavih obdobj 20. stoletja in z rastjo novega sveta iz vojnih ruševin in uničenja. K petdesetletnici konca druge svetovne vojne se pritikajo številne druge bolj ali manj pomembne obletnice, ki so kakor koli že povezane z njo. Mednje lahko uvrstimo tudi lokalno obletnico, pomembno za kulturno zgodovino Novega mesta, in sicer petdesetletnico nastanka moškega pevskega zbora Dušan Jereb. Slavnostni koncert v počastitev tega jubileja je bil 10. novembra v avli Kulturnega centra Janeza Trdine v Novem mestu, na njem pa sta nastopila sedanji pevski zbor Dušan Jereb pod vodstvom Majde Nemanič in Dolenjski oktet pod vodstvom Petra Ciglerja.

Zbor je bil zasnovan v dneh tik pred koncem vojne, ko je bilo treba pripraviti miting v novomeškem Prosvetnem domu. Učitelj glasbe in kapiteljski organist Tone Markelj je dobil nalogo, da pripravi pevski zbor. V nekaj dneh se je sestalo osem pevcev, ki so na mitingu 14.

maja že peli partizanske in ljudske pesmi. Iz okteta, v katerem so pod Markljevim vodstvom peli: Dominik Bratož, Polde Cigler, Vladimir Drenovec, Ferdo Gernedelj, Vili Skok, Slavko Strajnar in Drago Šproc, je kmalu nastal pevski zbor, ki je nekoliko kasneje dobil ime po narodnem heroju, dolenjskem rojaku Dušanu Jerebu.

Zbor je hitro postal znan v Novem mestu in njegovi širši okolici, saj ni bilo večjega dogodka ali slovesnosti, da ga ne bi jerebovci pospremili s svojo pesmijo. Ob skladbah, primernih za prireditve, so navadili tudi zahtevnejše priredbe ljudskih pesmi in umetne pesmi, s katerimi so na koncertih, pevskih revijah in drugih zahtevnejših nastopih dokazovali, kaj zmorejo in znajo. Gostovali so v številnih krajih Slovenije, imeli tudi nekaj nastopov v drugih jugoslovanskih republikah ter pri naših rojakihi na avstrijskem Koroškem. Ko je bil zbor v šestdesetih letih na svojem kakovostnem vrhu, so skladatelji, kot so bili Pavel Kernjak, Lovro Hafner in Matija Tömc, posebej zanj napisali nekaj skladb, zbor pa je večkrat snemal tudi za Radio Ljubljana.

Z jubilejnega koncerta v Kulturnem centru Janeza Trdine v Novem mestu. (Foto: Milan Markelj)



Za Markljem je zbor prevzel Franc Milek in ga vodil do leta 1975. Nato so jerebovci do leta 1984 peli pod vodstvom prof. Čorbiča, potem pa je za kratek čas obstoj zbora ohranjal pevec Vili Skok, dokler ni leta 1985 vodenje za pet let prevzel prof. Janez Klobučar, ki je poskrbel za ponoven kakovostni dvig. Za njim je zbor vodila najprej zbo-

rovodkinja Sonja Pirc in nato Majda Nemanič, ki vodi zbor še zdaj.

Pomen moškega pevskega zbora Dušan Jereb ni bil samo v posredovanju zborovskega petja in pevske kulture, ampak je bil zbor s svojim uspešnim delovanjem tudi zgled za delo in nastanek drugih pevskih zborov.

Milan Markelj

PERNAMBUŠKE NOČI IN IZGUBLJENI KALIFORNIJCI

V pravi poplavi kompaktnih plošč, ki jih bruha industrija zabavne glasbe, se je letos poleti pojavil tudi cede, ki ga - vsaj tu pri nas - ne smemo spregledati, saj gre za plod domačih talentov in ustvarjalcev ter za uresničitev glasbenega projekta, v katerega je bilo v desetih letih vloženih nemalo ustvarjalnih moči, volje, truda, delovnih ur in ne nazadnje tudi denarja. Za zabavno glasbo je sicer značilno, da nastaja hitro in se tudi hitro poslavlja, vendar so v nji tudi zvrsti, ki so trajnejšega značaja in niso povsem komercialno naravnane. Mednje lahko

uvrstimo glasbo s kompaktne plošče (zgoščenke), o kateri teče beseda. Gre za Pernambuco nights novomeške skupine Lost Californians, se pravi Pernambuške noči skupine Izgubljeni Kalifornijci, kot bi se nič manj "cool" slišalo v slovenščini.

Oče in osrednji ustvarjalec projekta je glasbenik Josep D. Erbezoa (alias Jože Dobovšek ml.) iz Prečne pri Novem mestu, pomagali pa so mu njegov brat Tine Dobovšek in drugi glasbeniki in ustvarjalci: Blaž Simič, Aleš Bartelj, Klavdija Kotar, Tomaž Maras, Dušan

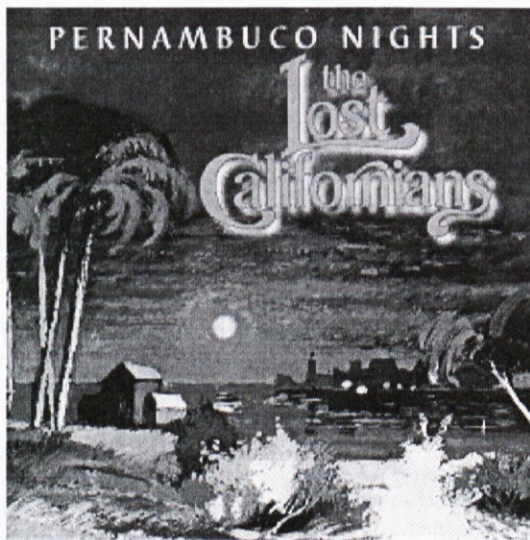
Obradinovič in drugi, ki so občasno ali stalno sodelovali v skupini Lost Californians. Sprva so igrali rockovsko glasbo, vendar se je njihovo zanimanje prav kmalu začelo preusmerjati proti jazzu, latinskemu rocku in soulu. Več ko je bilo v igranju improvizacije, latino rocka in soula, bolj je do izraza prihajala ustvarjalnost Josepa in Tineta. Ob vzornikih, kot so Santana, Airto Moreira, Tania Maria, bratje Allman in Brecker, Tito Puente pa Bluesbusters in drugi, je nastajala glasba, ki so se ji Izgubljeni Kalifornijci predali kot najbolj pristnemu izrazu svojih glasbenih hotenj. To je zahtevna zvrst glasbe, združuje veliko raznovrstnih zvokov, bogato harmonijo in pester ritem, zato seveda zvečine ne nastaja v živo in se ne igra na koncertih, njeno pravo okolje je snemalni studio. Tu posamezne skladbe nastajajo postopoma, se dograjujejo, spreminjajo, presnemujejo, možnost je, da en glasbenik igra na več instrumentov in tako pač lahko dodela do popolnosti to, kar si je zamislil.

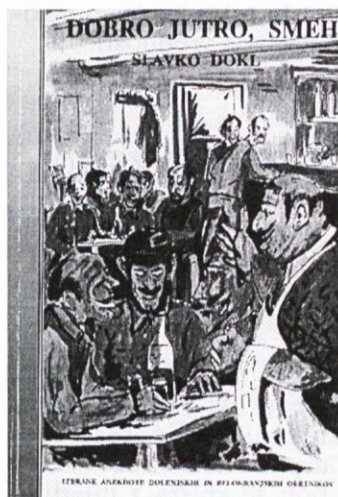
Na plošči je 12 skladb, katerih avtorja sta Josep D. Erbezoa in Tine Dobovšek. Večidel sta vse skladbe tudi sama odi-

grala; Josep poje in igra klavijature, sintesajzer, bobne in razna tolkala, Tine igra bas, sintesajzer in tolkala, kot studijski glasbeniki pa so zapisani še Aleš Bartelj (električna in akustična kitara), Klavdija Kotar (glas in tolkala), Tomaž Maras (bobni v dveh skladbah) ter Dušan Obradinovič (bobni v eni skladbi). Naslovnico za ploščo je izdelal novomeški slikar Jože Kotar.

Vsaka glasba ima svoj krog poslušalcev in tudi Pernambuške noči ga gotovo imajo. Menim, da ga tudi zaslužijo, saj gre za resna prizadevanja naših mladih glasbenikov. Če me že kaj moti pri vsem skupaj, potem je to le popolna odsotnost okolja, v katerem ustvarjalci živijo in delajo. Vse skladbe na plošči Izgubljeni Kalifornijci pojejo v angleščini, svoj izraz iščejo v drugačni glasbeni tradiciji in kulturi, slovenskega ni videti in slišati nič. Pri opremljanju ovitka plošče so šli celo tako daleč, da so nekatera slovenska imena potujčili (Jože je Jozef, Klavdija je Claudia, Marjana je Marianne)...

Ali pač? Morda je prav to tako zelo slovensko – to prizadevanje biti del širšega, večjega kulturnega prostora, pri tem pa pozabiti na svoje korenine?





Upokojeni novinar in publicist Slavko Dokl je izdal že nekaj publikacij in knjig, v katerih je uporabil najrazličnejše gradivo, zbrano neposredno pri ljudeh ali pa pobrano iz ostaline posameznikov, ki so si zapisovali zanimivosti in drugo iz svojega okolja. Letos je tem svojim delom pridlal še dve knjižici anekdot, ki sta izšli pri zasebni založbi Erro, in sicer že spomladi zbirko 134 izbranih anekdot dolenjskih in belokranjskih obrtnikov z naslovom *Dobro jutro, smeh*, jeseni pa še knjižico 150 izbranih anekdot in prigod dolenjskih ljudi z naslovom *Dober dan, smeh*. Kot je avtor napovedal na predstavitvi obeh knjig na Vovkovi domačiji v Razborah, je s tem opravil šele prvo polovico načrtovanega dela, saj naj bi v celoti izšle štiri knjižice anekdot in prigod, ki jih ima zbranih in zapisanih okrog 500.

Vsekakor gre za knjigi, ki smo ju lahko veseli, dobesedno in v prenesenem pomenu. Vesele, ker nam pač prinašata zbir pristnega domačega humora in se ob branju lahko večkrat od srca nasmejemo, pa tudi zato, ker se na ta način trajneje ohranja del lokalnega izročila, ki bi sicer počasi bolj ali manj utonilo v pozabo, kar pa bi bilo škoda. Anekdote in drobne prigode so namreč drobci, ki kljub skromnemu obsegu lahko veliko povedo tako o posameznih ljudeh kot o duhu časa, v katerem so nastali, in so tako več kot šala, ob kateri se nasmejemo. Za razliko od anekdot, ki jih pogosto slišimo ali prebiramo v najrazličnejših tovrstnih knjigah, junaki Doklovih anekdot niso velike in pomembne osebnosti. Med njimi bomo našli v svojem okolju sicer znane ljudi, vendar zvečine niso širše po-

membni, še posebej v drugi knjižici anekdot je med njimi precej tako imenovanih posebnžev, ljudi z roba družbe. Junakom iz prve knjižice, kjer nastopajo znani in manj znani dolenjski in belokranjski obrtniki, se v drugi pridružujejo še posamezniki iz Novega mesta in njegove širše okolice, iz Trebnjega, Kostanjevice in iz drugih dolenjskih in belokranjskih krajev, od znanega novomeškega posebnžarja Matasanovega Korla, gostilničarja Štemburja, kostanjeviškega gostilničarja Bučarja in muzikanta Bohinčka do trebanjskega Gabrijelovega Naceta, Hudoklinovega Nacka z Gorjancev, gozdarja Radeta Kalinoviča in drugih. Skratka, opraviti imamo s tako imenovanimi malimi ljudmi, ali drugače povedano, z življenjem v njegovi vsakdanji podobi, kot je utripalo v tem delu naše domovine v obdobju med vojnama ter po vojni. Mislim, da je prav to posebnost in vrednost Doklovih knjižic.

Vendar ji ta posebnost zapisuje tudi nekatere dolžnosti, ki žal v obeh knjigah niso izpolnjene. Predvsem bi bilo treba gradivo temeljiteje uredniško predihati in ga bolj smotrno urediti bodisi časovno, dosledneje po osebah ali, denimo, po tematiki. Skoraj obvezen je pri takih knjigah seznam imen v anekdotah nastopajočih osebosti s kratko naznačbo, kdo so bili, kje in kdaj so živeli. Podobno tudi ilustriranje (obe knjigi je ilustriral Bogdan Breznik) ne more biti prepuščeno povsem ilustratorjevi domišljiji, saj gre vendar za anekdote, resnične prigode resničnih ljudi, in v takem primeru je pred ilustratorjem pač nekoliko drugačna naloga, kot ga čaka, ko ilustrira literarno delo. In ne nazadnje,

bi se po imenu naštetih vsaj tiste, ki so avtorju posredovali največ gradiva.

Vse to je zapisano dobro-namerno in v upanju, da še ni

prepozno za nekoliko bolj kritičen pretres gradiva, saj sta napovedani še dve knjigi in se še da kaj narediti. Doklove knjige anekdot bi tako kvečjemu pridobile na svoji vrednosti.

Franci Šali **NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE**

Jasna Levačič **GRENKOST NJENEGA ŽIVLJENJA** Siga, 24. knjiga



Jasna Levačič je rojena 1974. leta v Novem mestu. V osnovno šolo je hodila v Birčni vasi in Šmihelu pri Novem mestu. V Novem mestu je končala srednjo administrativno šolo. Zdaj je študentka 3. letnika Filozofske fakultete v Ljubljani, smer slovenski jezik-bibliotekarstvo.

Priložnostno je objavljala literarne prispevke v Dolenjskem listu in reviji Zdravje. Ta zgodba je nastajala v srednješolskih letih in je njeno prvo izdano delo.

“Kaj sem storila narobe? sem se vprašala.” Pretresljivo samizpraševanje junakinje ter pripovedi ali zgodbe o grenkosti življenja, če te, recimo, to že v zgodnjem otroštvu opehari, ukrade toplino, varnost, ljubečo starševsko dlan, v prvošolskih letih pa odrine na rob in pahne čezenj, da se mu želiš odpovedati; raje za vselej oditi, kakor pa prenašati stiske, občutje odvečnosti in socialnega ponižanja... Pa ji ni uspelo. Rešili so jo. Zbudi se v bolnišnici. Smrt jo tako ni popeljala v nebesa, kjer naj bi živela, rešena vsega hudega, pač pa se ji odpove. Vnovič se mora soočiti s kruto stvarnostjo.

Zdaj sprejme njen izziv. V mladem, doraščajočem dekletu bolj in bolj rasteta silna želja in neomajno hotenje, da se s pridnostjo, učenjem in poštenostjo

pretolče skozi vse težave in pomanjkanja ter doseže svoj cilj - "uspeti v življenju".

Se bolj se zbliža z mladim, resnim fantom iz boljše in urejene družine, kateremu je všeč in ga privlači. On je tisti, ki mu sedaj razkriva srce in svoje velike želje. A usoda ju iz njej neznanih razlogov kar čez noč loči za nekaj let, ki so za oba velika preizkušnja in boj. Fant je namreč moral s starši odpotovati v tujino na zdravljenje raka, kar ji ne pove, da je ne bi še tako mlade obremenjeval s tragično resnico ali z varljivim upanjem navezoval nase. Tako ostane sama, prizadeta, a dovolj močna in verujoča, da se bo vendarle vrnil. Po vsem tem, kar sta že skupaj doživela, si sploh ne more predstavljati, da bi jo prevarantsko izigral, čeprav jo je njegovo izginotje bolelo in čustveno burilo sem ter tja.

V uteho in oporo ji je zdaj le sorodnica - teta, kamor se je čez čas kar preselila. Še bolj se za-grize v delo, vsakdanja opravila, učenje. Konča srednjo šolo in se odloči za igralsko akademijo. Ima prijateljico, prijatelje, toda fanta ne, saj tistega, ki ga je izbralo njeno srce, še vedno nosi v sebi, čeprav ga na nek način obsoja, skoraj sovraži, ker jo je s svojim izginotjem močno, premočno prizadel.

On pa v tujini ves ta čas bije

bitko s smrtjo. Uspe. Ozdravi, a hkrati prav tako kot ona obiskuje igralsko akademijo. Napočil je torej trenutek njegove vrnitve. Usoda ju spet sooči. Srečata se kot izbrana glavna igralca v nekem novem filmu. Snidenje je zanjo šok, ki ga čustveno ne prenese. Iz nje plane skeleča prizadetost. Ne dovoli mu, da bi se ji zopet približal. Šele ko je zvedela pravi razlog za njegov takratni odhod brez pojasnila in slovesa in motive takšnega ravnanja, ko je torej zvedela vso resnico, se pomiri in po končanem snemanju filma dovoli svojim zadrževanim čustvom prosto pot in preliv v fantovo srce.

Sanje so tako skoraj izpolnjene. Uspela je. Obema se zdaj

nasmiha radost življenja. Delo, dom, družina - vse to v zaupanju, spoštovanju in ljubezni.

Pa vendar, ko se jima sreča mavrično smehlja, pride iznena-da kot blisk kruta usoda in oba ugasne v temo.

Kaj sta storila narobe, sem se vprašal. Je bila njuna smrt kazena za njen poskus samomora? Ne jemlji si življenja, da ti ne bo vzeto? Prekruto, da bi moglo biti res!

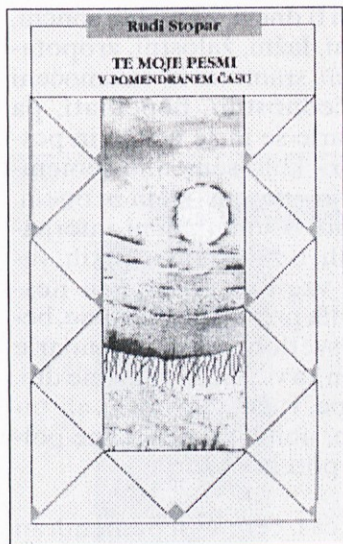
Žal je večkrat tako, da pride tista ura, ko je je najmanj treba. V zakulisje tega ne moremo. Bodisi zato, ker ni v človekovi moči, videti ga, ali pa zato, ker človek nanj ne pristane...

Jasna Levačič to že ve in talentirano literarno ubeseduje, takrat pri sedemnajstih letih.

Rudi Stopar

TE MOJE PESMI v pomendranem času

Siga, 25. knjiga



V treh pesniških ciklih, V izbi mojega srca, Kašča razuma, Danes je tak dan...siva pesem, z ilustracijami Romana Stoparja, Rudi Stopar ostaja zvest svoji že dosednji pesniški ujetosti v čas, v njegove silnice in tokove, le da v njih oziroma v tej svoji zbirki še pretresljiveje misli in čuti z njim - zre v njegovo pritlehnost in sesutost. Beroč te njegove pesmi, sem si naposled rekel tole, ko sem kramljal in premišljeval z dušo pesnikovo.

Čas, o, čas, kakšen si in kakšen moreš biti! Kako ti uspe človeka nositi in zanesti pod krošnje pomladnih češnjevih cvetov, kako ga znaš omamljati, ves breskav, kako ga zbližati z daljnimi zvezdami upanja in hrepenenja, radosti in stremjenja, kako ga vsedaš na zeleno-rožno bilkovje in z zlatimi vesli zveslaš na vesoljno morje blage, sanjave modrine, kako ga

zliješ in prežemeš s sočlovekom, z njegovimi stopinjami, potkami do gajev makavih smehljajev, kako ves blag, lep, življenja poln znaš in moreš biti, kako si lahko včasih naklonjen in darovit ljudem.

O, čas, kako si lahko tudi krut, hudičevo-pošasten, krvosեսno poblaznel, svinčeno strupen, ogabno neprijazen - zmečkan in pomendran.

In kadar si tak, pride in zjoka resnica. Joka iz bolečine srca, iz njegovih ran takrat polzijo in kapljajo grenke biserne rose, kot prazni upi, bosope-to bežeč po trnjavah in rožah, gnane od prahotenja, da bi še podihale sonce, ga še enkrat vsrkale vase, ko to ugaša v daljah, zabodeno, davljeno od brezčutij.

O, prepozno je, prepozno, ni več moči, da bi se strlo jezike lažem, prevaram, lopovščinam,

ledenosrčju. Resnica se je že tako najokala in izjokala, da plava oblita v lastnih solzah, čas pa še kar in kar bruha strupeno, žveplasto magmo nečloveškosti in zapareva kužno zrak. Le še v domači izbi je mogoče živeti, le še v domačnosti hiše, doma - o blagor, kdor ga ima, komur ni vzet, kdor ni pregnan in razseljen - se je mogoče pogreti, le tu in v kamrici svojega srca ni mrzle trpečnosti, bestijalne zlaganosti, mučnih in izmučenih stopinj, klecljive hoje v krogu in groze brezpotij.

Kje so zdaj kašče razuma, ki bi jih še pregrinjala modrost, zakaj so njih koti beraško prazni, zakaj iz tako izropanih prazno, nično zrkli ledeni narek nove povesti, zapisujoč jo veter novega časa; in to zdaj, ko bo pesnik kmalu dihal mrak, čeprav ga še tako neizprosno, a odrešujoče ožarja in mami lepota, in s katero odhaja, jezdi v nove svetove, hodi daleč vase, a hkrati tudi stran od življenjske bivanjskosti, v kateri gnezdi in gospodari drugačna resnica, in kjer lega na njive težka odeja, kjer so zvezde zrinjene na rob obzorja, kjer potočki pošepujejo, šantajo, kjer se pesniku hoče leči v naročje prejokanih dni, dni, ki so praznili in izpraznili kaščo razuma do golote, da je zdaj povsod dihati nerazumnost, slepo, uničujoče zlo, ko ni več slišati plati zvona, kjer je že vse tako daleč narazen, tako vse naglušno, slepo, zaslepljeno, oglušelo, zaradi vpitja podivjanega, zmaličenega jaza, jaza, ki tak, kakršen je, razoseblja vse, goni in peha vse v brezmejno in brezdušno trgovanje, misleč celo, oholo, da je mogoče kupiti tudi srce.

Pa vendar, čeprav noč laja strah, čeprav čas človeka peha v tesnobo, v grozo brezpotja, čeprav je ta mendral in pomen-dral že premnoge upe in osre-

čujoče rastje, je vendarle še in še treba iskati semena za nove kali, za znovične plodove srca in razuma, vere in modrosti. Pa čeprav je, recimo, dandanes tako, da se že pod kopiti trklja-jo uspehi, zmage, ko moreš le praznino ljudi srkati vase, ko bi bil lahko dan popolnoma zlagan, če ne bi dojeli in hoteli sprejeti joka ptic, če ne bi videli ogolelih krošenj ali se zgrozili in zamislili nad revo potoka, ki ihteč se toči skozi smetišča, oropan čistosti, če bi torej živeli v utvari, kako je pač vse lepo in prav. Ne bežati in ubežati, čuti-ti in dojeti je treba te žalostne dni, te črne dni - razčrepinjene pod okni sveta, ko je človeku lahko tako pri duši, da bi se najraje splazil osramočen v morje, šel daleč daleč nazaj po Darwinovi poti, šel v čas, ko ga še ni bilo v božanski spermi, v Zemljini zasnovi, ko še ni bilo to tragično homo sapiens bitje rojeno, na noge postavljeno, in se še ni šlo svoje krvave sebične zgodbe.

Vsi ti dnevi, zahvalni, sončni, prazni, lažni, žalostni, zropotani, črni, sramotni in osramočeni z nečednostmi, pepelnati, pa vendarle še in še nosijo in pestujejo - klijosemenijo-semenijo-klijosemenijo - pesem o tem in onem, recimo, o umolknjeni internacionali, o žalostnih ovinkih, veselih vzgibih zelenja in neskončnih prevlekah modrine, beline, svetlobe. Torej, vendarle pesem za vesele in žalostne dni, za lepe, radostne vriske ali turbobne, ubite, pomendrane poljane, poti in obzorja.

O, čas, čeprav si pomendran in čeprav še kar mendraš, pusti vendar vetru nositi, prinašati, sejati, biljkati, vejati, cvitati, razcvitati, cveteti in uživati srcu plodove lepote, dobre, modrosti, ljubezni, da nam zares ne bo zares treba začeti znovič - nekje v praglobinah pramorja in prasketlobe.

Janez Švajncer BOG JE ODŠEL Utva, 18. knjiga

“Besedilo sem napisal v spomin na pesnika in urednika Hermana Vogla, z njegovimi verzi pa sem naslovil posamezna poglavja,” je zapisal avtor uredniku Dolenjske založbe, ko mu ga je pošiljal.

Naposled je knjiga natisnjena in v spomin utelešen. Kdor bi v njej iskal zemeljsko resnico o tem Korošču, slovenskem pesniku, in o njegovih najbližjih, je ne bo dosti našel, saj je med romanom in življenjsko resničnostjo Voglevih nad Mežico oziroma Voglom - pesnikom, ko je ta že bil s svojo družinico v Mariboru, večkrat takšna drugačnost, da bi ga ne smeli ali mogli uvrstiti kar med biografsko literaturo.

Avtorju krajevno, socialno in rodovno ozadje služi zgolj za orodje ali kot pomagalo pri nameri, da ubesedi svoj duhovni videz o tem pesniku, drage mu, nepozabnemu prijatelju in literarnemu kolegu. Pri tem je uporabil iz njegove poezije nekaj verzov za naslove posameznih poglavij in med nje umestil svojo zgodbo, iz katere se pesnik razkriva bralcu zgolj na simbolni ravni, na ravni lite-

rarne izmislice.

Ta Švajncerjev Vogel raste v dokaj trdih življenjskih razmerah v samosvojo, samoniklo, vase potegnjeno osebnost - prijaznega, tihega smehljaja - ki mu je pesem vse bolj duhovno sidrišče, smisel in način življenja. Avtor ga tako izrisuje kot koroškega pobča mežiških grap in strmin, ljubljanskega študenta po lastni študijski izbiri in občutljivega intelektualca, ki se kot človek nikakor ne more razvezati in odtrgati od svojih korenin in navez na dom, očeta, mater in življenje ljudi pod Peco, niti ne sprijazniti s sivino in ubitostjo vsakdanjika, in kot pesnika, kateremu vsa ta v njem pričujoča in neumirjena nekdanjost ter neprijazna bivačnost, s katero se je kot urednik, humanist razbolelo soočal, neusahljivo kljujeta in votkata dneve, ves njegov čas, ki ga je usoda daleč daleč prezgodaj, nepredvidljivo in bogvedi zakaj tako tragično sklenila; pesniku vzela besedo in jo dala človeku.

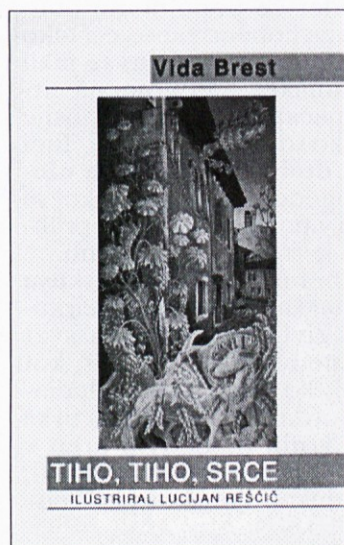
Naslovnico knjige je prispeval akademski slikar Stojan Brezočnik iz Raven na Koroškem.

Vida Brest TIHO, TIHO, SRCE Utva, 19. knjiga

Mar je še kaj grenkejšega in bolj skelečega v človekovem življenju, kot neuslišano srce. Mar more kaj še bolj boleti, kot boli ljubezen, ki se ne more dati, in ujeta v srcu kot ptica v kletki zaman hrepeni, a hrepeneti mora, saj si ne more pomagati z razumom, z njegovimi svarili in ukazi, in zakrkniti ali ponikniti v nezavedno. In če boleti, trpečnosti, teh najtenkočutnejših, najkrhkejših vzgibov

duše, ki tragično ljubi, že ubesedene v lepoti verza še čas ne prenese, in pesmi leže kot Trnuljka v krsti, potem si prisiljen živeti ne za enimi, ampak za dvojnimi rešetkami, kakor je bilo to usojeno pesnici Vidi Brest.

Več kot štiri desetletja je teh triindvajset lepih liričnih pesmi ležalo in čakalo na objavo. Razodevajo pesnico globlje, skoraj do dna njene grenkosti in osebne boleti. Ni o njej govorila, ni



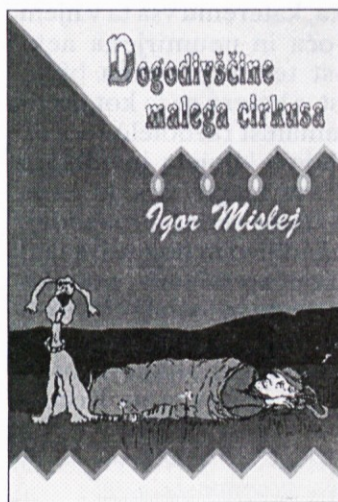
zaradi nje burkala javnosti, ni vznemirjala nikogar z njo. V sebi jo je neizprosno in trdo držala, a ne tajila, zatajevala, vedoč, da srce se ne bo urazumilo in jenjalo neuslišano ljubiti in hrepeneti. Zato smo doslej, razen redkih, Brestovo poznali zgolj kot partizansko pesnico in po njeni otroški poeziji.

A zdaj se je nam odkrila njena tiha, občutljiva, ranljiva lirična nprav, ki je zmogla s preprostimi podobami in prispodobami dotipati utrip svojega srca in časa, s katerim je bila bolj in bolj v opreki, saj ji je sesuval in

sesul mladostne dekliške upe partizanke - borke za dobroti, pravični, ljubeznivi, prijazni, skratka človečni svet.

Hrepenenje se ji ni izpolnilo, vsaj ne tako, kakor ga je sanjala in si ga neizmerno želela, ujela in užila je le njegove drobne, bežne osrečujoče trenutke, stremljenje tudi ne. Če bi še bilo njeno neutišano srce, bi dočakalo vsaj eno izpolnitev, izpolnitev svoje duhovne lirične nesmrtnosti, kiji je dal Lucijan Reščič s simbolnimi ilustracijami trajno likovno podobo.

Igor Mislej DOGODIVŠČINE MALEGA CIRKUSA Gorjanski škrat, 6. knjiga



Ali je to prva Mislejeva napisana zgodba, bi si ne upal trditi. Gotovo pa so Dogodivščine malega cirkusa njegovo prvo objavljeno delo, in še to ne v celoti, saj se je urednik odločil natisniti le prvi del zanimive in privlačne pripovedi o malem potujočem cirkusu in prigodah, zgodah in nezgodah, ki jih je ta doživljal na svojih cirkuških potovanjih, pa so se kljub neprijaznim, žalostnim, napetim, srhljivim, dramatičnim trenutkom, zapletom, vzlom tako razpletle in razvozlale, da se bralčevo otroško srce lahko potolaži, umiri, razveseli in odahne od vsega hudega, grozljivega, nevarnega, hudobnega, prekanjenega, ko knjigo prebere. Saj zmagujejo in zmagajo poštenje, dobrota, ljubezen. Se celo grešni se pokesajo in boljšajo.

Avtor spretno krmari zgodbo in ji kljub raznim prigodam oziroma številnim osebam poteguje nit v zamišljeni pripovedni smeri s pomočjo glavnih junakov tako razločno in jasno, da le-ta vseskozi ohrani svojo notranjo povezanost in celovitost. Osrednji osebeci sta seveda klovn Bobo in njegov psiček Toto. Veže ju nerazdružljivo prijateljstvo. Ta mali bevsk

doživi marsikaj in naredi velika dejanja. Reši deklico Haniko pred cirkuško strupenjačo, ki je zaradi zmikavtov, ki so pohlepno iskali denar, na prostem, ne da bi to v cirkusu prav vedeli in razumeli. Tò drago plača, skoraj s svojim življenjem. Že ga pokopljejo, a usoda je hotela drugače, strup je psička samo omrtvil, a ne usmrtil, in po raznih pripetljajih, ko je bil njegov gospodar že popolnoma obupan in za nobeno rabo več, tako ga je izguba prizadela, se mali pasji junakec spet vrne, na cirkus Špacapana pa spet posije cirkuško sonce. In še nekaj. Tudi miška, drobna miška lahko užene in ugonobi razbojnike, kot se izkaže v tej zgodbi. Samo prebrati jo je treba, da to zvemo.

Če bi bili v življenja cirkusu ljudje takšni kot v pravem cirkusu, bi življenje oziroma svet sploh ne bil takšen cirkus, kot je zdaj, ko je že skoraj gladiator. Morda bi bil še čas, da bi se ljudje vrnili iz krvavih aren v veseli, vznemirljivi, nasmejani, dobrodušni, ljubezni poln cirkus.

Mislejeva knjiga je tudi obogatena z vznemirljivimi ilustracijami Jurija Kastelica, z lepo, barvito likovno čisto naslovnico Irene Tršar.

**REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA**

VIII

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

LEKSIKON

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (41)



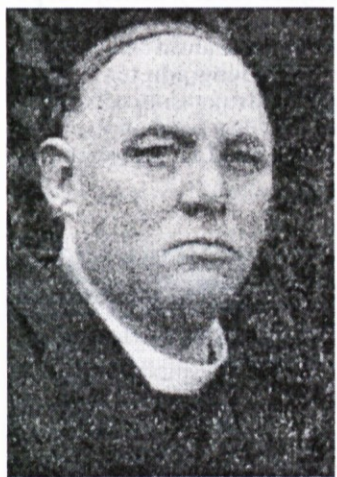
Franc Rozman - Stane
(Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 697)

ROVŠEK ANDREJ ml., podobar in kipar

R. 12. okt. 1864 v Gabrjah pri Moravčah, u. 3. marca 1907 v Ljubljani. Podobarstva se je izučil pri očetu, stopil v ljubljansko umetno obrtno šolo in odprl svojo delavnico v Ljubljani. Napravil je tudi več oltarjev in kipov za cerkve na Dolenjskem (Krško, Litija, Ajdovec itd.). - SBL III, str. 144.

ROZMAN FRANC - STANE narodni heroj

R. 27. marca 1912 v Sp. Pirničah na Gorenjskem, u. 7. nov. 1944 v Črnomlju, pok. od 1.1949 v grobnici herojev v Ljubljani. Izučil se je za peka in se kmalu pridružil delavskemu gibanju. L. 1936 je bil prostovoljec v Španiji in postal komandant bataljona. Po porazu republikanske stranke je bil v francoskih in nemških taboriščih, se l. 1941 vrnil v domovino, pomagal organizirati partizanski boj, se boril na Štajerskem in Dolenjskem, postal komandant bataljona, komandant IV. operativne cone, l. 1943 komandant Glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter dosegel čin generallajtnanta. Bil je član SNOS in AVNOJ. Umrli je za posledicami ran, ki jih je dobil pri preizkušanju angleškega minometala. Po smrti je bil proglašen za narodnega heroja. Tudi v Novem mestu nosi ena izmed ulic ime po tem legendarnem junaku. - SBL III, str. 145.



Jožef Rozman Trebanjski
(Koledar Mohorjeve družbe 1947, str. 141)

ROZMAN JANEZ karitativni delavec

R. 4. apr. 1832 v Godoviču na Notranjskem, u. 20. avg. 1909 v Ljubljani. Osnovno šolo je obiskoval v Idriji, gimnazijo in bogoslovje pa v Ljubljani, bil 1857-61 kaplan, katehet in šolski vodja v Kočevju, nato v Ljubljani ter postal župnik, častni kanonik in apostolski protonotar. Z dr. J. Ev. Krekom je ustanovil Katoliško društvo za delavke. - SBL III, str. 148.

ROZMAN JOŽEF TREBANJSKI nabožni pisatelj

R. 11. febr. 1801 v Ljubnem na Gorenjskem, u. 10. jul. 1871 v Trebnjem. V domačem kraju je napravil osnovno šolo, v Ljubljani pa gimnazijo, filozofske in bogoslovne študije (l. 1823), bil eno leto adjunkt v bogoslovju ter l. 1824 ordiniran v Gradcu od svojega nekdanjega ljubljanskega škofa Avgušтина Gruberja, ki je bil sicer že 1823 imenovan za graškega škofa, a je upravljal ljubljansko škofijo še do 15. jan. 1924 (SBL I, str. 266). Rozman je med drugim kaplanoval v Šentjerneju, Semiču, Šmartnem pri Litiji in bil od 1848 do smrti župnik in dekan v Trebnjem. Napisal je tri nabožne knjige, sodeloval v Bleiweisovih Novicah, s cerkvenimi govori pa v Slovenskem prijatelju. V njegovi zapuščini se je našel prepis Prešernove Romarske (v bohoričici), ki je verjetno prvotni osnutek te pesmi. - SBL III, str. 150. Rast IV/1993, str. 476.

ROZMAN KARL narodni delavec

R. 1824 v Novem mestu, u. jun. 1879 prav tam. Bil je sin znanega novomeškega čevljarskega mojstra Janeza Rozmana. V 70. letih prejšnjega stoletja je bil požrtvovalen narodni delavec v Novem mestu, uspešen politični agitator za narodno stranko, ob volitvah l. 1876, ko je pri volitvah v mestni odbor zmagala nemška stranka, pa je odpovedal. Tudi pisatelj Trdina, ki ga večkrat omenja, mu je to zameril in ga imel za bahača, opravljevca in lažnivca (povest Pod hruško). Rozman je imel v Novem mestu gostilno na Vratih, l. 1871 je bil predsednik novomeške čitalnice, nekaj časa tudi župan. - Trdina, ZD VII, str. 304; X, str. 433.

ROŽANC MIHAEL skladatelj in glasbeni pedagog

R. 25. nov. 1885 v Trstu, u. 23. avg. 1971 v Ljubljani. Nižjo gimnazijo je napravil v Novem mestu, učiteljske pa v Ljubljani (1907). Služboval je pri železnici, med drugim tudi v Novem mestu in Črnomlju. V Novem

estu je pel v pevske zboru, ki ga je vodil Ignacij Hladnik. Tudi sam se je glasbeno udeleževal, vodil pevske zборе in orkestre, poučeval glasbo, pisal zborovske in instrumentalne skladbe ter samospeve in sodeloval s kompozicijami v Novih akordih, veliko skladb pa ni bilo objavljenih. - SBL III, str. 150. Novi zbori 1956 št. 6, str. 29 - slika.

ROŽANEC MIHAEL tiskar in urednik

O njegovem življenju so nam znani le skromni podatki. Leta 1897 je bil oblikovalec v tiskarni Otmarja Bamberg v Ljubljani, okoli l. 1908 pa je bil že v službi v Blasnikovi tiskarni in je v časopisih Belokranjec in Notranjec naveden kot njun odgovorni urednik, vendar le v času, ko sta se tiskala pri Blasniku. Od leta 1921 do 1930 je bil ravnatelj Blasnikove tiskarne, nato pa družbenik podjetja Mercina in drug, trgovina s papirjem na debelo. Bil je tudi delničar Blasnikove tiskarne v času, ko je prišla v roke Blasnikovih naslednikov. - A. Štrekelj, Organizacija grafičnega delavstva v Sloveniji, str. 32 - s sliko (skupinsko). J. Logar, 130 let Blasnikove tiskarne, str. 24. M. Jakopec, Časnikarstvo na Dolenjskem, str. 106, 208, 99.

ROŽENCVET JANEZ gl. VDOVIČ STANISLAV!

ROŽIČ EMIL gl. ROT(H) SCHÜTZ EMIL!

ROŽMAN MAKŠ strokovni pisatelj in publicist

R. 12. febr. 1898 na Fužinah pri Ljubljani, u. 10. sept. 1970 v Ljubljani. V rojstnem kraju je končal osnovno šolo in učiteljske (1919), učiteljeval po raznih krajih na Dolenjskem, končal višjo pedagoško šolo v Zagrebu in kot profesor zgodovine in zemljepisa poučeval na meščanski šoli v Ribnici, bil referent za meščanske šole na ministrstvu v Beogradu ter se 1941 vrnil v Slovenijo. Napisal je več knjig o strojepisju in strojepisnih učbenikov in izdelal strojepisno terminologijo, ki se je uveljavila v šolah in v splošni rabi. Ukvarjal se je tudi s čebelarstvom. - SBL III, str. 152. Sodobna pisarna XIII/1970-71, št. 3, str. 67 - slika.

ROŽNIK FRANC p. HUGO pesnik

R. 7. nov. 1891 v Horjulu, u. 27. marca 1970 v Pletterjah. Po prvi svetovni vojni je odšel v Ameriko, se preživljal kot šofer in fotograf, študiral pravo in opravljal sodno službo. Po povratku v domovino je stopil l. 1941 v pleterski samostan in bil po štirih letih posvečen v duhovnika. Nameral je v štirih knjigah opisati svoje življenje in čas, v katerem je živel, a je objavil le prvo knjigo (Skozi življenje, samozaložba, Ljubljana 1969). Prav tako je v samozaložbi izdal pesniški zbirki (Srčni utrinki, 1963, in Vesoljski svet, 1964). - Družina XIX/1970 26. apr. št. 8, str. 7. F. Rožnik, Skozi življenje, str. 6 - slika. Slovenska književnost 1945 - 1965 I, str. 32.

RUDEŽ ANTON preroditelj

R. 8. apr. 1757 v Kobji Glavi na Krasu, u. 14. nov. 1829 v Ribnici. Kot dijak na ljubljanski gimnaziji je sprejemal prerodne ideje Kumerdeja in Pohlina, prijateljaval z Vodnikom in zahajal v Zoisovo hišo. Od grofov Kobenceljev je kupil ribniško gospodstvo in Tolsti Vrh. Ko je bil Vodnik v Ribnici, je zahajal na Rudežev grad, kjer je od izobraženega graščaka prejemal nasvete tudi v zamotanih jezikovnih vprašanjih in si zapisal nekaj najlepših ljudskih balad. - SBL III, str. 155.

RUDEŽ JOŽEF etnograf in mecen

R. 30. avg. 1793 (sin Antona), u. 29. marca 1846 prav tam. V Ljubljani je dovršil 6 razredov gimnazije in dva letnika filozofije ter prebil pod Kopitarjevim vodstvom eno leto na Dunaju. Od očeta je 1827 kupil Tolsti Vrh in podedoval gospodstvo Ribnica in nekaj posesti pri Mokronogu. Prve pobude za prerodno delo je dobil v domači hiši in pri Kopitarju. Med njegovimi znanci so bili Zois, Vraz, Prešeren in le-tega prijatelj Smole. V Ribnici je imel bogato zbirko slovanskih knjig. Zapisoval je tudi ljudske pesmi in po njegovem zapisu je Prešeren ustvaril balado o Lepi Vidi. -



Jožef Rudež
(Ribnica skozi stoletja, str. 47)



Dragotin Rudež
(Slovan 1885, str. 33)

SBL III, str. 156. Ribnica skozi stoletja, str. 47 - slika.

RUDEŽ KAREL - DRAGOTIN politik

R. 2. jul. 1833 (sin Jožefa) v Ribnici, u. 21. jan. 1885 na Gracarjevem Turnu. Osnovno šolo in nižjo gimnazijo je študiral privatno, napravil 5. - 7. razred v Ljubljani, nato pa višjo kmetijsko šolo na Ogrskem. L. 1865 je prevzel gospodarstvo na Gracarjevem Turnu in bil solastnik ribniške graščine. Bil je član deželne zbornice, kamor so ga izvolile dolenjske občine, in dunajskega državnega zbora. Veliko je potoval, imel bogato knjižnico in bil v stikih s slovenskimi književniki, posebno s Trdinom, ki je bil pri njem pogosten gost. - SBL III, str. 157.

RUDOLF BRANKO književnik, časnikar in prevajalec

R. 31. okt. 1904 v Slovenskih Konjicah, u. 22. aprila 1987 v Mariboru. Po maturi je študiral biologijo v Zagrebu in Ljubljani. Kot profesor je poučeval tudi na novomeški gimnaziji (1934 - 37). Med vojno je bil zaradi sodelovanja z NOB zaprt, po vojni pa profesor v Mariboru, direktor Drame in Slovenskega narodnega gledališča, urednik Založbe Obzorja in upravitelj Umetniške galerije. Pisal je pesmi, prozo, eseje in kritike ter sodeloval v mladinskih listih. Pisal je pesmi tudi v štajerskem narečju in prevajal iz angleščine in srbohrvaščine. - Slovenska književnost, str. 305. Delo 23.4.1987

RUDOLF JANKO narodni heroj

R. 23. jul. 1914 v Križu pri Komendi. Osnovno šolo je obiskoval v Begunjah pri Cerknici, se izučil za mehanika in že pred vojno sodeloval v delavskem gibanju. Leta 1942 je odšel v partizane in bil nazadnje komisar XVIII. in XXX. divizije. Je rezervni polkovnik, spomeničar in narodni heroj - SBL III, str. 162.

RUGELJ JANEZ psihiater

R. leta 1929 v Brezovici pri Mirni. Leta 1942 je sodeloval v NOV in bil od 1944 partizan. Po vojni je ostal v JLA, študiral medicino in se specializiral iz psihiatrije. Demobiliziran je bil leta 1976 kot podpolkovnik. Naslednje leto je začel delati v Centru za zdravljenje in preprečevanje alkoholizma na Škofljici. Je glavni zastopnik alternativne psihiatrije na Slovenskem. Dela: Kaj je alkoholizem (soavtor), Dolga pot, Alkoholizem in združeno delo, Dramatična pot idr. - Naši razgledi XXII/1973 31. avg. št. 16, str. 420 - s sliko.

RUNKO ZVONIMIR - PAVLE narodni heroj

R. 4. jan. 1920 v Ljubljani, ubit 16. jun. 1942 pri Novem mestu. Gimnazijo je študiral v Ljubljani in bil kot član SKOJ leta 1937 izključen. Kot član Varnostne obveščevalne službe je bil zaprt, ušel iz zaporov in bil poslan v Novo mesto. Od tam je odšel v partizane. Pri Sv. Roku je padel v zasedo Štajerskega bataljona in bil ubit. Po smrti je bil imenovan za narodnega heroja (1953). - SBL III, str. 165.

RUPENA - OSOLNIK MARA družbenopolitična delavka in urednica

R. 1. sept. 1918 v Mirni peči. Meščansko šolo je napravila v Novem mestu in 1938 maturirala na gospodinjskem učiteljskem v Starem Futogu pri Novem Sadu. Kot dijakinja je sodelovala v Društvu kmečkih fantov in deklet, bila 1940 zaradi političnega delovanja zaprta, v začetku okupacije organizirala osvobodilno gibanje v mirnopoški občini, urejala glasilo Našim ženam, bila članica CO AFŽ Jugoslavije, urejala Našo ženo in bila članica SNOS in AVNOJ, po vojni je politično delala v Trstu, Slovenskem Primorju, Novem mestu, Ljubljani in Beogradu. - SBL III, str. 167. Dolenjski list 2. sept. 1993 št. 35, str. 15 - slika.

RUPENA ZORA - KATJA politična delavka, narodna herojka

R. 22. jan. 1920 (sestra Mare) v Mirni Peči, padla 27. febr. 1945 pri Sv. Antonu. Meščansko šolo je dovršila v Novem mestu, maturirala pa na gospodinjskem učiteljskem v Prokuplju. L. 1942 je odšla v partizane, bila



Mara Rupena - Osolnik
(Borec XXV/1973 št. 10, str. 525)

politična delavka v podokrožju Trebelno, sekretarka Slovenske protifašistične zveze za Primorsko in članica pokrajinskega odbora OF. L. 1943 je bila v Kočevju izvoljena za članico SNOS. Od 1944 do smrti je bila sekretarka oblastnega komiteja SKOJ in članica KPS za Štajersko - SBL III, str. 168.

RUPNIK IVAN - MOŽE ljudski pesnik in godec

R. 25. dec. 1813 na Malem Kalu pri Mirni Peči, u. 23. maja 1882 v Mali Bučni vasi. Kot sin hmeljniškega lovca se je verjetno na gradu naučil igrati na klarinet in pisati note. Leta 1842 je bil v Novem mestu krčmar. Kasneje je večkrat menjal stanovališče in se preživiljal kot godec pri novomeški meščanski godbi, z igranjem na ohceti in sejmi ter s pisanjem priložnostnih pesmi ob smrti bogatih ljudi ali ob vznemirljivih dogodkih. V svojih pesmih ostro graja napake družbe in socialne razmere ter beleži pomembnejše dogodke svojega časa. Spada v isto vrsto ljudskih pesnikov kakor Kračman, Kančnik, Vodovnik in drugi, čeprav je manj znan. - K. Bačar: Iz dolenske preteklosti, str. 23-64.

RUPNIK IVAN (IVO) pevovodja in skladatelj

R. 29. avg. 1911 v Dol. Logatcu. Osnovno šolo je obiskoval na Raki, 6 razr. gimnazije pa v Kranju in Šentvidu nad Ljubljano. Obiskoval je v Ljubljani orglarsko šolo in Državni konservatorij, nastopal kot igralec ter pevovodja raznih društev in kot honorarni uslužbenec Folklornega instituta urejal in prepisoval zapise ljudskih pesmi. Po letu 1939 je služboval v Skopju in Beogradu. Napisal je veliko klavirskih, orkestralnih in vokalnih skladb. SBL III, str. 169.

RUPPE MIHAEL kipar in slikar

R. 24. marca 1863 v Ovčjaku na Kočevskem, u. 10. marca 1951 v Salzburgu. V Kočevju je obiskoval lesno obrtno šolo, živel v Salzburgu kot rezbar in se izpopolnjeval na Tirolskem, stopil na Dunaju v šolo za umetnost in obrt in odprl podobarsko in kiparsko delavnico v Salzburgu. Pri nas je naredil za Deželni muzej v Ljubljani 3 alegorične kipe, za Kranjsko hranilnico 14 akvarelov s pogledi na Ljubljano, za župno cerkev v Koprivniku na Kočevskem pa je izdelal oltar in sliko sv. Jakoba, ki pa sta 1951 s cerkvijo vred pogorela. - SBL III, str. 169. Gottscheer Kalender 1925, str. 70/71 - slika.

RUS FRAN pevec

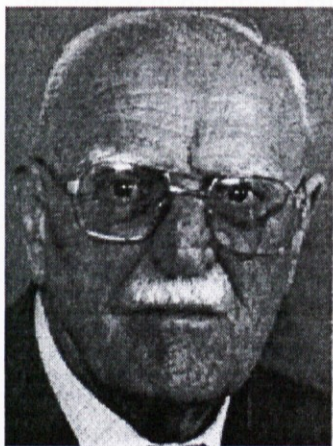
R. 1. avg. 1870 v Šmartnem pri Litiji. L. 1888 se je učil peti pri Antonu Foersterju v Ljubljani in prišel dve leti kasneje v Opero kot zborist in pevec manjših vlog, odšel v Djakovo za 7 let in pel ponovno v ljubljanski Operi do sezone 1931/32. - SGL III, str. 604.

RUS JOSIP - ANDREJ politični in telesnovzgojni delavec, spomeničar

R. 15. marca 1893 na Bledu, u. 15. sept. 1985 v Ljubljani. Osnovno šolo je obiskoval na Bledu, gimnazijo pa v Kranju ter na Dunaju študiral pravo, vendar je zaradi vojne diplomiral v Ljubljani šele leta 1921. Kot sodnik je služboval med drugim v Višnji Gori. Poleg službenega dela je povsod deloval v sokolskih društvih. Leta 1941 je z Lubejem in Poličem v imenu demokratičnih sokolov sklenil s predstavniki KPS sporazum o sodelovanju, se udeležil ustanovnega sestanka OF in bil 1943 v Kočevju izvoljen za podpredsednika IO OF in še isto leto za podpredsednika AVNOJ. Po vojni je bil poslanec v Svetu narodov, podpredsednik prezidija Ljudske in skupščine FLRJ in prejel številna visoka odlikovanja ter partizansko spomenico. - SBL III, str. 170. Delo 16. sept. 1985, str. 1.

RUS JOŽE geograf in zgodovinar

R. 20. marca 1888 v Ribnici, umrl 25. marca 1945 v taborišču Buchenwald. Gimnazijo je dovršil v Novem mestu in študiral zemljepis in zgodovino na Dunaju ter promoviral leta 1918. Kot profesor je služboval v Kranju in Celju, nato pa je bil bibliotekar Licejske knjižnice v Ljubljani. Leta 1944 so ga Nemci odgnali v taborišče Dachau, nato v Buchenwald,



Josip Rus - Andrej
(M. Rutar: Sodelovati in zmagati,
str. 213)

kjer je po eni verziji umrl od izčrpanosti, po drugi pa je bil na begu ustreljen. Napisal je vrsto knjig in razprav zemljepisne, gospodarskogeografske in zgodovinske vsebine. Kot etnograf je raziskoval lesno domačo obrt, zlasti suhorobarstvo. Veliko je pisal o Dolenjski in Kočevarjih. - SBL III, str. 171.

RUS(S) LUKA pravnik

R. oktobra 1767 v Mirni Peči, u. 5. jul. 1836 v Ljubljani. Tu je postal leta 1796 odvetnik. Po njegovih predlogih je v dobi francoske okupacije intendant de Moussaye izvedel preosnovno zemljiškega davka. - SBL III, str. 172. A. Pust: Mirna Peč z okolico nekoč in danes, str. 235.

RUS MARIJA altistka

R. 16. jun. 1902 v Svibnem pri Radečah. Klavir in petje je študirala v Osijeku in bila od 1925 do upokojitve 1952 članica zbora ljubljanske Opere. Nastopala je tudi v manjših vlogah in operetah, nekaj časa pa tudi v baletu. - Slovenski gledališki leksikon III, str. 604.

RUS STANISLAVA medicinska pisateljica

R. 27. sept. 1916 na Hribu v Loškem potoku, u. 18. feb. 1963 v Ljubljani. Leta 1944 je promovirala na zagrebški medicini in postala asistentka v splošni bolnici v Ljubljani. Opravila je specialistični izpit iz nalezljivih bolezni, se izpopolnjevala v Zagrebu in Beogradu, pisala v strokovne časopise in se še posebej bavila s problemom klopovega meningitisa. - Univerza II, str. 514. J. Debeljak: Plenkača pesmi poje, str. 148 - slika.

RUS VELJKO družboslovec, akademik

R. 8. dec. 1929 (sin Josipa) v Višnji Gori. Obiskoval je klasično gimnazijo v Ljubljani. Ob kapitulaciji Italije odšel v partizane in po vojni maturiral na I. drž. gimn. Filozofijo je študiral v Beogradu in diplomiral (1953) ter promoviral v Beogradu iz sociologije na podlagi disertacije Komunikacije, moč in odgovornost v delovnih organizacijah. Na Zavodu za organizacijo dela v Kranju je prvi v Jugoslaviji uvedel predmet sociologija dela. Je znanstvenik širokega formata in deluje na več delovnih področjih na Fakulteti za družbene vede. Gostoval je na številnih tujih in skoraj na vseh jugoslovanskih univerzah. Leta 1991 je bil izvoljen za dopisnega člana SAZU v Ljubljani. - Letopis SAZU 42/1991, str. 70 - s sliko.

RUSTJA DRAGO novinar in odgovorni urednik

R. 3. okt. 1949 v Lazah pri Novem mestu. Obiskoval je novomeško gimnazijo in maturiral 1969. Študiral je primerjalno književnost na univerzi v Ljubljani in leta 1975 nastopil novinarsko službo pri Dolenjskem listu, bil član uredništva in glavni urednik, zdaj pa je direktor D.o.o. Dolenjski list - Dol. list 22. februarja 1990 št. 8, str. 9 - slika. Osební podatki v uredništvu Dol. lista.

RUTAR MILOŠ športni organizator in publicist

R. 12. nov. 1921 v Ribnici. Mlada leta je preživel v Kranju in tam tudi maturiral. Jeseni 1943 je stopil v Gorenjski odred. Po vojni je delal kot športni strokovnjak v JLA. Upokojen je bil kot podpolkovnik, nato se je posvetil organizaciji mnogih smučarskih tekmovanj. Napisal je knjigo Sodelovati in zmagati, v kateri je obravnaval zgodovino športa v dobi NOB s posebnim ozirom na padle športnike. Leta 1981 je prejel Bloudkovo nagrado za zasluge pri razvijanju športa na Slovenskem. - M. Rutar: Sodelovati in zmagati (knjižni ovitek) - podatki in slika.

SADAR IVAN pesnik

R. 4. jun. 1890 v Cerovici pri Litiji, u. 3. jun. 1926 v Ljubljani, pok. na Koprivniku v Bohinju. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, višjo v Ljubljani in tam maturiral 1911. Po dovršenem bogoslovju je bil kaplan v Mirni Peči (1915-17), nato prefekt v Zavodu sv. Stanislava in kaplan v Dolenjskih Toplicah. Pisal je pesmi v Domu in svetu, pesmi in prozo pa v dijaškem listu Mentor. J. Jalen ga je upodobil v župniku v svoji povesti



Miloš Rutar
(M. Rutar: Sodelovati in zmagati)

Cvetkova Cilka. - SBL III, str. 180.

SADAR VINKO agronom

R. 28. jan. 1897 v Budanjah pri Vipavi, umrl 9. jan. 1970 v Ljubljani. Gimnazijo je končal v Ljubljani, agronomsko fakulteto pa v Zagrebu. Poučeval je na kmetijski šoli v Mariboru in Bukovu pri Negotinu, se izpopolnjeval v Pragi in Parizu in bil v letih 1935-43 kmetijski referent v Kočevju. Po vojni je bil od l. 1947 redni profesor na Fakulteti za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo v Ljubljani. Objavil je vrsto knjig in člankov o hmeljarstvu, travništvu, stročnicah, žitu itd. Sodeloval je tudi pri zbiranju in oblikovanju slovenskega strokovnega izrazja. - SBL III, str. 181.

SAGAR MIHAEL - gl. ŽAGAR!

SAJE FRANC gradbeni projektant

R. 9. maja 1941 na Vel. Kalu pri Mirni Peči. Končal je gimnazijo v Stični in 1969 diplomiral na GAFF Univerze v Ljubljani. Po diplomi je služboval v Nemčiji in tam realiziral več projektov, prav tako v Novi Gorici, Borovju, poslovni objekt Inštituta Jožef Štefan v Ljubljani idr. - Univerza III/1, str. 567.

SAJE FRANČEK zgodovinar in publicist, spomeničar

R. 28. jun. 1921 v Podgori pri Novem mestu. Študiral je na novomeški gimnaziji in se po maturi 1941 vpisal na slavistiko v Ljubljani. Zaradi vojne je študij prekinil in se predal delu za OF, ki jo je organiziral v Prečni in okolici. Leta 1942 je odšel v partizane. Po vojni je bil urednik pri Ljudski pravici in sodeloval v Zgodovinskem odseku arhiva CK ZKS. Poleg številnih člankov o NOB je napisal knjigo Belogardizem, sodeloval pri Enciklopediji Slovenije itd. - SBL III, str. 183. Dolenjski list 25. avg. 1977 št. 33, str. 10- slika.

SAJE JANEZ šolnik

R. 23. avg. 1835 v Hruševcu pri Novem mestu, u. 23. nov. 1917 v Šentjerneju. Dopršil je učiteljsko pripravnico v Idriji in učiteljeval med drugimi na Planini pri Črnomlju in v Šentjerneju ter postal nadučitelj. Po njegovem prizadevanju se je enorazrednica razvila v 4-razrednico. Razvijal je sadjarstvo in kletarstvo ter dopisoval v Učiteljskega tovariša, Novice in Dolenjske novice. - SBL III, str. 183.

SAJE JANKO publicist in urednik

R. 22. dec. 1937 v Kostanjevici na Krki. Dopršil srednjo ekonomsko šolo v Novem mestu in študiral pravo. Služboval je pri Socialnem zavarovanju v Novem mestu, pri Dolenjskem listu in bil urednik pri Dolenjski založbi. Živi v Novem mestu kot samostojni kulturni delavec. Napisal je več turističnih vodnikov (Kostanjevica, Novo mesto) in skupaj z založbo TEO izdaja turistične vodnike, ki naj bi obsegali 150 knjig v različnih jezikih. - Dolenjski list 5. jan. 1995 št. 1, str. 8 - slika. Osební podatki.

IX

KRONIKA

KRONIKA

September - november 1995

SEPTEMBER

NOVO MESTO, 1. septembra - V avli grmske osnovne šole je bil koncert Pihalnega orkestra Krka Zdravilišča iz Straže pod vodstvom dirigenta Mira Sajeta. S to prireditvijo so se končali Novomeški poletni večeri, ki jih je že četrtri zapored pripravila Zveza kulturnih organizacij Novo mesto.

NOVO MESTO, 1. septembra - Dolenjski muzej je v sodelovanju z Mestno galerijo Ljubljana pripravil razstavo slik akademskega slikarja Dušana Kirbiša. Avtorja je predstavil Aleksander Bassin, direktor Mestne galerije Ljubljana.

METLIKA, 2. septembra - Metliko sta obiskali delegaciji prijateljskih mest Ronchi del Legionari (Italija) in Wagna (Avstrija). Ob tej priložnosti so proslavili tudi 25-letnico sodelovanja z avstrijskim mestom. Gostje so poslušali orgelski koncert v cerkvi pri Treh farah, zvečer so se srečali na družabnem srečanju, naslednji dan pa obiskali turistično kmetijo Raztresen in čebelarja Antona Adlešiča.

SEVNICA, 2. septembra - V atriju sevniškega gradu je nastopilo ptujsko gledališče Zato s komedijo Petra Turrinija Krčmarica. Gostovanje ptujskih gledališčnikov, ki spada med prireditve Grajsko poletje, je organizirala Zveza kulturnih organizacij Sevnica.

TREBELNO, 2. septembra - Pri spomeniku na Trebelnem, kjer je bila 4. septembra 1942 ustanovljena Gubčeva brigada, je bila slovesnost ob 53-letnosti ustanovitve te brigade.

NOVO MESTO, 3. septembra - Planinsko društvo iz Novega mesta je že petič organiziralo srečanje pri Planinskem domu Vinka Paderšiča pri Gosposdični. Prireditve, ki je bila posvečena 90-letnici smrti pisatelja Janeza Trdine, so se udeležili planinci z Dolenjske, Bele krajine, Posavja in ljubljanske kotline.

RIBNICA, 3. septembra - V Galeriji Miklova hiša so odprli razstavo fotografij glasbenika in fotografa Franceta Modica (1914 - 1981). Razstavo z naslovom Obrazi je pripravil Aleš Debeljak, o avtorju fotografij pa je spregovoril prof. Janez Debeljak.

NOVO MESTO, 5. septembra - V Galeriji Krka je bila na ogled razstava z naslovom Ustvarjalnost v vrtcu avtorice Milene Novak, ki je bila devet let vzgojiteljica v novomeškem vrtcu (vodila je likovni oddelek).

NOVO MESTO, 8. septembra - V prostorih Zavarovalnice Tilia je bila otvoritev razstave 4. belokranjski likovni bienale. Na ogled so bila dela štirinajstih belokranjskih likovnikov. Razstavo je pripravilo KUD Artoteka Bela krajina iz Črnomlja. Otvoritvena razstava je bila junija v prostorih Artoteke v Špeličevi hiši v Črnomlju.

ŽUŽEMBERK, 8. septembra - Konec prejšnjega meseca je potekal ekološko-raziskovalni tabor pod naslovom Vzoredna Krka. Teden dni je trinajst učencev 7. in 8. razreda žužemberške osnovne šole raziskovalo Krko in njeno okolico pri Dvoru. Ob koncu pa so v osnovni šoli pripravili okroglo mizo na to temo.

RIBNICA, 9. septembra - V Miklovi hiši je skupina Šukar izvedla koncert romske glasbe.

PRILOZJE, 10. septembra - Na tem belokranjskem letališču je bilo srečanje partizanskih enot, ki imajo domicil v Beli krajini. Slavnostni govornik je bil podpredsednik državnega zbora dr. Lev Kreft.

ŠENTRUPERT, 10. septembra - Tu je bila spominska slovesnost ob spominskem obeležju žrtvam nasilja v bratomorni vojni v tem kraju. Pred tem je bila maša zadušnica, ki jo je vodil škof Jože Kvas. Ob tej priložnosti so izdali zbornik pod naslovom Če je dežela izročena v brezbožniške roke,



Otvoritev razstave 4. belokranjskega bienala v Tilii.



Angleška pevka Shirly Roden na otvoritvi razstave del slikarja Janeza Kovačiča v Galeriji Krka v Novem mestu.



Uvodne besede na otvoritvi razstave del slikarja Borisa Zajca sta povedala dr. Tone Starc in kustos Jožef Matijević.

KRONIKA
Rast 7 - 8 / 1995

ki govori o teh žrtvah v letih 1941 - 1949 v Šentrupertu in okolici.

NOVO MESTO, 12. septembra - V knjižnici frančiškanskega samostana so odprli razstavo grafik, akvarelov in olj likovnega pedagoga Arpada Šalamona iz Slovenskih Konjic. Umetnika je predstavil Jožef Matijević, višji kustos iz Dolenjskega muzeja. V kulturnem programu sta nastopila oktet Adoramus in Frančiškanski komorni zbor pod vodstvom Marjana Cvitka.

NOVO MESTO, 14. septembra - V Galeriji Krka so odprli razstavo del akademskega slikarja Janeza Kovačiča. O slikarju in njegovem delu je govoril Pavle Gregorc, v kulturnem programu pa je nastopila angleška pevka Shirly Roden.

SEVNICA, 14. septembra - V okviru Grajskega poletja 1995 je tukajšnja Zveza kulturnih organizacij pripravila v grajski galeriji razstavo naravoslovnih umetniških fotografij pod naslovom V zelenem avtorja Hrvoja Oršaniča iz Brežic.

BREŽICE, 16. septembra - V brežiškem gradu je imel koncert mešani pevski zbor Viva iz Brežic.

PIŠECE, 16. septembra - Odbor Maksa Pleteršnika in tukajšnja osnovna šola sta v sodelovanju s Slavističnim društvom Slovenije pripravila okroglo mizo Vprašanja slovaropisja.

RIBNICA, 16. septembra - V tukajšnjem župnišču je bila skupščina Društva katoliških pedagogov Slovenije.

BRESTANICA, 17. septembra - Kakih 6.000 ljudi, izgnancev iz vse Slovenije ter borcev in aktivistov s Kozjanskega, se je zbralo na gradu Rajhenburg na zborovanju v počastitev 50-letnice vrnitve iz izgnanstva in zmage nad fašizmom in nacizmom. Med udeleženci so bili tudi predsednik državnega sveta dr. Ivan Kristan, ministrica za delo, družino in socialne zadeve Rina Klinar ter slavnostni govornik, predsednik državnega zbora Jožef Školjč, ki je odkril še spominsko ploščo na grajskem dvorišču. Govoril je tudi predsednik Društva izgnancev Slovenije. V brestaniški cerkvi pa je bila zahvalna maša.

STRAŽA PRI NOVEM MESTU, 18. septembra - Tu so odprli prvi materinski dom na Dolenjskem. Objekt sta slovesno odprla Rina Klinar, ministrica za delo, družino in socialne zadeve, in Franci Koncilija, župan Mestne občine Novo mesto.

NOVO MESTO, 20. septembra - V Dolenjskem muzeju so pripravili razstavo del hrvaške umetnice Dragice Cvek - Jordan. V glasbenem delu otvoritvenega programa je nastopil čelist Martin Jordan, član Zagrebškega godalnega kvarteta. Slikarko je predstavil višji kustos Jožef Matijević.

NOVO MESTO - 21. septembra - V jedilnici Splošne bolnišnice so odprli razstavo del slikarja Borisa Zajca iz Birčne vasi. Avtorja in njegovo delo je predstavil višji kustos Dolenjskega muzeja Jožef Matijević.

SEVNICA, 23. septembra - Tukajšnja Zveza kulturnih organizacij je pripravila zaključno prireditev letošnjega Grajskega poletja, in sicer koncert mešanega pevskega zbora Viva iz Brežic, ki ga vodi Simona Rožman.

SLOVENSKA VAS, 23. septembra - V Galeriji Hamer so odprli razstavo del Iztoka Švaba in Staneta Kajtna. O pomenu razstave je govoril Ivan Jarrod.

PIRAN, 24. septembra - Tu je potekal 30. mednarodni piranski ekstempore, ki se ga je udeležilo 285 slikarjev iz številnih držav. Novomeški slikar Jože Kotar je prejel nagrado za svojo sliko Soline. To je že enajsta njegova nagrada s piranskih ekstemporov.

OTOČEC - Galerija Otočec je organizirala dve slikarski koloniji. Od 25. do 27. septembra so v Šentjerneju in okolici ustvarjali slikarji Nikolaj Beer, Zdenko Huzjan, Marjan Skumavec, Rado Jerič in Jože Kotar na temo Pod Gorjanci. Od 28. do 30. septembra pa so slikali v Krasincu na temo Jesen v Beli krajini.

KRŠKO, 25. septembra - V Valvasorjevi knjižnici so odprli razstavo o Svetem pismu. Gradivo je pripravila Wilma Stolz, misijonarka slovenskega rodu, ob pomoči strokovne sodelavke Dragice Kisilak. O pomenu razstave so govorili ravnateljica knjižnice Ida Merhar, novomeški pastor Daniel Brkič in pastor Mihael Kuzmič. Na otvoritvi je zapel nonet evangelijske cerkve iz Novega mesta.

Sveto pismo v sliki in besedi v Valvasorjevi knjižnici v Krškem.



NOVO MESTO, 26. septembra - Tovarno zdravil Krka je obiskal ruski veleposlanik v Sloveniji Aleksej Nikiforov.

26. septembra 1895 je bil v Zagorici v Dobropolju rojen kipar, slikar in ilustrator France Kralj.

KRŠKO - Valvasorjeva knjižnica je bogatejša za faksimile Deželopisne karte vojvodine Kranjske iz leta 1744 avtorja Dizme Florjančiča pl. Grienfielda, prvega ustvarjalca po Janezu Vajkardu Valvasorju na področju kartografije v deželi Kranjski. Faksimile je knjižnici podarila Zavarovalnica Triglav, območna enota Krško.

BREŽICE, 27. septembra - Do 1. oktobra je potekala slikarska kolonija v organizaciji Galerije Meke, ki so se je udeležili Cvetka Miloš, Milan Todič, Savo Sovre, Jože Marinč, Jože Tisnikar, Jože Kotar, Marjeta Godler in Ismail Mujezinović. Nastala dela so razstavili 27. oktobra v Brežicah.

FARA, 27. septembra - V prostorih Ljubljanske banke so odprli razstavo Misel in korenine 93. Na ogled so bila likovna dela, ki so jih ustvarili Wang Huiqin in France Peršin iz Ljubljane, Janez Knez iz Trbovelj, Polde Oblak iz Sežane in Jože Tisnikar iz Slovenj Gradca na predlanski likovni koloniji na Kočevskem.

Otvoritev razstave ilustracij Lucijana Rešiča v Jurčičevi galeriji na Muljavi (avtor drugi z desne).



MULJAVA, 27. septembra - V Jurčičevi galeriji so odprli razstavo ilustracij, ki jih je slikar Lucijan Rešič pripravil za knjigi Josipa Jurčiča Krjavljeva zgodba in Severina Šalija V deveto deželo. Obe knjigi sta izšli pri založbi Mladika. V kulturnem programu je Tone Tekavec nastopil kot Krjavelj, glasbeniki Viktor Šušteršič, Niko in Tomaž Zlobko ter Blaž Jurjevič pa so prvič javno izvedli skladbo Tomaža Zlobka Tri Krjavljeve viže. O Rešičevih ilustracijah je govoril kustos Jožef Matijević.

SEPTEMBER

NOVO MESTO - Na seji občinskega sveta so dosedanjega v.d. ravnatelja Dolenjskega muzeja Zdenka Piclja, profesorja zgodovine in sociologije, imenovali za ravnatelja te ustanove. V Dolenjskem muzeju je zaposlen že 11 let.

KOČEVJE, 29. septembra - Pričela se je tridnevna likovna delavnica Misel in korenine, ki jo je organiziralo društvo Kočevski naravni park. Udeležili so se je Klavdij Palčič, Lado Pengov, Aleksander Spasenović in Silvo Teršak.

KOSTANJEVICA NA KRKI, 29. septembra - V grajski cerkvi Galerije Božidarja Jakca je razstavljal akademski kipar Stane Jarm iz Kočevja. O umetniku je govoril dr. Ivan Sedej. V kulturnem programu je nastopil Ljubljanski kvartet saksofonov. Galerija je izdala tudi katalog.

NOVO MESTO, 29. septembra - V fotogaleriji Doma kulture so razstavljali fotografije trije mladi ustvarjalci, ki študirajo fotografijo na mednarodni praški akademiji FAMU, Jure Brecljnik iz Ljubljane, Blaž Fras iz Radelj ob Dravi in Borut Peterlin iz Straže pri Novem mestu.



Mladi slovenski fotografski ustvarjalci, ki študirajo na mednarodni praški akademiji FAMU, so se predstavili v Novem mestu.

NOVO MESTO, 29. septembra - Jubilejno leto šmihelske fare so praznili v avli Kulturnega centra Janeza Trdine s slavnostno akademijo, na kateri je nastopil Novomeški simfonični orkester z dirigentom Zdravkom Hribarjem. Slavnostni govornik je bil novomeški župan Franci Koncilija. Program je vodil šmihelski župnik Ciril Plešec; slovesnosti se je med drugimi udeležil tudi slovenski metropolit in ljubljanski nadškof dr. Alojzij Suštar.

RIBNICA, 29. septembra - V Galeriji Miklove hiše je bila otvoritev razstave Izbor iz retrospektive Maksima Sedeja, ki jo je posredovala Moderna galerija iz Ljubljane. Umetnika in njegovo delo je predstavila kustodinja Breda Ilich Klančnik.

NOVA GORICA, 30. septembra - Tu so odprli zasebni kulturni center Hiša umetnikov - hiša miru. Otvoritev so pospremili s pregledno razstavo del, ki so nastala v koloniji tega centra. Trajala je skoraj vse leto, udeležilo pa se je 39 slikarjev in kiparjev iz vsega sveta. Med povabljenici je bil tudi dolenjski slikar Jože Kotar.

OKTOBER

KRONIKA
Rast 7 - 8 / 1995

KOČEVJE - Ob letošnjem prazniku občine Kočevje, ki je 3. oktobra, se je zvrstilo več prireditev. Osrednja je bila 1. oktobra v Šeškovem domu, kjer sta nastopila moški pevski zbor Valentin Vodnik iz pobratene občine Dolina pri Trstu in mešani pevski zbor Svoboda iz Kočevja. Slavnostni

govornik je bil kočevski župan Janko Veber.

Zadnja v nizu prireditev ob občinskem prazniku je bila 12. oktobra otvoritev razstave in koncert noneta Rog iz Željn v Šeškovem domu.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 1. oktobra - V avli Zdravilišča so odprli prodajno razstavo likovnih del Draga Petroviča iz Ljubljane.

NOVO MESTO, 3. oktobra - V Kulturnem centru Janeza Trdine so odprli razstavo likovnih del učencev osnovne šole iz Šmihela, ki je potekala v okviru mednarodne akcije pod naslovom Vsi drugačni - vsi enakopravni.

NOVO MESTO, 4. oktobra - Hrvaško kulturno združenje je pripravilo v Dolenjskem muzeju predavanje Vojni zločini, storjeni med agresijo Srbije, Črne gore in JLA na Republiko Hrvaško. Predaval je sodnik hrvaškega ustavnega sodišča in predsednik komisije za vojne zločine pri hrvaški vladi dr. Milan Vukotić.

BREŽICE - Umril je Marjan Gregorič, profesor, zgodovinar, kustos, ravnatelj, kulturnik. Rodil se je leta 1932 v Brežicah, maturiral na brežiški gimnaziji in diplomiral na oddelku za zgodovino na filozofski fakulteti v Ljubljani. Kot profesor je služboval na osnovni šoli in gimnaziji v Brežicah, kjer je bil tudi ravnatelj. Nazadnje je bil ravnatelj v Posavskem muzeju.

NOVO MESTO - V 86. letu starosti je umrla Marija Zamljen, dolgoletna učiteljica in ravnateljica novomeške osnovne šole.

BREŽICE, 5. oktobra - V Galeriji Posavskega muzeja so odprli didaktično slikarsko razstavo brežiških gimnazijcev Likovna zgodovina danes. Otvoritev sta popestrila z glasbenim nastopom Martina Živič in Rok Lopatič. Pozdravni govor je imel prof. Alojz Konec, akademski slikar.

NOVO MESTO, 5. oktobra - Uredništvo revije Rast je v sodelovanju z izdajateljico, Mestno občino Novo mesto, pripravilo okroglo mizo o romanu Vladimirja Kavčiča Minevanje in o vprašanjih, ki jih zastavlja ta knjiga. Udeležence so pozdravili novomeški župan Franci Koncilija, glavni urednik revije Rast Jože Škufca in urednik za družbena vprašanja pri reviji Franci Šali ter v imenu Krke Marjeta Potrč. Razpravljali so: dr. Taras Kermauner, dr. Boris Paternu, dr. Lev Kreft, dr. Stane Granda, Marija Pirjevec, Bogdan Osolnik, Franci Šali in pisatelj Vladimir Kavčič.



Omizje Rasti o Kavčičevem romanu Minevanje

NOVO MESTO, 5. oktobra - Osnovna šola Šmarjeta je v avli Zavarovalnice Tilia pripravila razstavo likovnih del otrok in odraslih, ki je bila posvečena dnevu učiteljev in tednu otroka.

ČRNOMELJ, 6. oktobra - Tukajšnja Zveza kulturnih organizacij in Ljudska knjižnica sta pripravili v knjižnici literarni večer, na katerem so predstavili tri knjige, in sicer Mete Štaudohar Spomini poljanske babice in Spomini nekdanjosti ter Marije Wolf Moja dolina.

DRAGATUŠ, 6. oktobra - Občinska zveza prijateljev mladine Črnomelj je pod pokroviteljstvom Zavoda za izobraževanje in kulturo pripravila 14. ektempore mladih likovnikov Bele krajine na temo Krajinski park.

TREBNJE, 6. oktobra - V okviru tedna Bavarske v Ljubljani je dele-

OKTOBER

gacija iz te nemške pokrajine obiskala Knežjo vas in se seznanila z dosežki na področju CRPOV (Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi) v Sloveniji.

CERKLJE OB KRKI, 7. oktobra - Moški pevski zbor Kulturnega društva Planina Cerklje ob Krki je imel v tukajšnjem kulturnem domu jubilejni koncert ob 25-letnici svojega delovanja. Kot gosti so nastopili: dekleška skupina KD Oton Župančič iz Artič in oktet Kranjci iz Krške vasi.

BREŽICE, 7. oktobra - Tu so počastili 50-letnico Gimnazije Brežice. Slavnostni govornik na proslavi je bil Jože Avšič, brežiški župan; pozdravna govora sta imela predsednik Republike Slovenije Milan Kučan in ravnatelj šole Jože Antolovič.

Minister za šolstvo in šport dr. Slavko Gaber je položil temeljni kamen Ekonomske srednje šole Brežice. Dogodku so kot gostje prisostvovali predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, predsednik državnega sveta dr. Ivan Kristan, vladni svetovalec Niko Žibret, župani sosednjih občin, predstavniki Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in enote Novo mesto, ravnatelji slovenskih gimnazij ter posavskih osnovnih in srednjih šol.

NOVO MESTO - 9. in 10. oktobra je gostovalo v domu kulture Mestno gledališče ljubljansko s komedijo Toneta Partljiča Štajerec v Ljubljani.

SEMIČ - Od 9. do 13. oktobra je potekalo že deveto slikarsko srečanje, ki ga je pripravila semiška občina. Sodelovali so: Jože Tisnikar, Apolonio Zvest, Marjan Skumavc, Vojko Pogačar, Janez Knez, Samo Pajk, Rado Jerič, Wang Huiqin, Pier Conestab, Nikolaj Beer, Aco Lebarič in Alenka Mušič.

13. oktobra pa je bila v hotelu Smuk razstava del s tega srečanja.

NOVO MESTO, 10. oktobra - Dom starejših občanov v Šmihelu je obiskala delegacija iz z Novim mestom pobratenega mesta Langenhagen na čelu z županjo Waltraud Krückeberg. Goste je pozdravila direktorica doma Lojzka Potrč. Pripravili so tudi kulturni program, v katerem so sodelovali učenci glasbene šole in domski pevski zbor.

NOVO MESTO - Dolgoletni Krkin znanstvenik, univerzitetni profesor dr. Miha Japelj je praznoval 60. letnico. Generalni direktor Miloš Kovačič mu je ob tej priložnosti v imenu najožjih sodelavcev izročil sliko novomeškega slikarja Jožeta Kotarja.

LJUBLJANA, 12. oktobra - V Jožefovi galeriji na Gornjem trgu je bila otvoritev razstave 4. belokranjskega likovnega bienala, na katerem je sodelovalo 14 belokranjskih likovnikov. Bienale je pripravil KUD Arto-teka Bela krajina iz Črnomlja.

LJUBLJANA, 12. oktobra - V Galeriji Krka na Dunajski cesti je bil kulturni večer, posvečen 80-letnici rojstva Vladimirja Lamuta. Razstavo z naslovom Samotni iskalec je odprl prof. dr. Jože Drinovec, o slikarju je spregovoril prof. dr. Milček Komelj. V glasbenem delu sta nastopila Marjan Trček - tenor in prof. Andrej Jarc - klavir. Spomine na prijatelja Lamuta so prispevali Bogdan Borčič, Bogdan Osolnik, Janko Jarc in Lado Smrekar. Pesmi je recitiral Miklavž Komelj.

METLIKA - V Ganglovem razstavišču v metliškem gradu so odprli razstavo o najnovejših arheoloških najdbah v Beli krajini, ki sta jo pripravila Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto in Belokranjski muzej Metlika.

ČRNOMELJ, 14. oktobra - KUD Arto-teka Bela krajina iz Črnomlja je v Špeličevi hiši pripravila razstavo del štirih mladih belokranjskih slikarjev z naslovom Barve mladosti. Predstavili so se Jure Šuštarčič, Simona Biličič, Polona Pavlin in Uroš Strugar.

DOBRNA, 14. oktobra - V tukajšnjem hotelu sta razstavljali svoja slikarska dela Novomeščanki Jelica Kupec in Jožica Škof. Spremno besedo je imel dr. Mirko Juteršek. V kulturnem programu sta nastopila otroški zbor Zarja in instrumentalna skupina Sonce.

STIČNA, 14. oktobra - V cistercijskem samostanu se je končal dvo-dnevni seminar pod naslovom Kako pomagati nemočnim ljudem, ki ga je organiziral škofijski Karitas iz Ljubljane, vodil pa nekdanji direktor švicarskega Karitasa Fridolin Kissling.

DOBRNIČ, 15. oktobra - Tu je bilo tradicionalno srečanje žensk v spomin na 1. kongres Slovenske protifašistične ženske zveze. Zbrane sta pozdravila predsednica Odbora za spominska srečanja žensk v Dobrniču Angelca Žiberna in predsednik Krajevne skupnosti Dobrnič Silvo Perpar. Tema srečanja je bila Delež žensk na zdravstvenem in socialnem področju v NOB. O tem je govorila sociologinja Marija Cigale; gradivo s področja zdravstva pa sta pripravili dr. Pavla Lah in prof. Zora Stritar-Konjajev. Članica slovenske vladne delegacije na svetovni konferenci žensk v Pekingu Sonja Lokar je govorila o delu te delegacije na konferenci. O problemih preventive v zdravstvu je spregovorila državna sekretarka ministrstva za zdravstvo Dunja Kosmač.

Zbrane so pozdravili trebanjski župan Ciril Pungartnik, v imenu borčevske organizacije Ivan Somrak, poslanca Zmago Jelinčič in Danica Simšič ter ministrica za delo Rina Klinar.

Na srečanju je bila predstavljena zbirka še neobjavljenih pesmi Tiho, tiho, srce pesnice Vide Brest, ki je izšla pri Tiskarni Novo mesto - Dolenjski založbi. Knjigo je ilustriral Lucijan Reščič. O novi zbirki so govorili ravnatelj osnovne šole Šentrupert, od koder je bila pesnica doma, prof. Jože Zupan, pesnik Ivan Minatti in urednik Dolenjske založbe Franci Šali.

V kulturnem delu, ki ga je povezovala Zvonka Falkner, so nastopili učenci šentruperske osnovne šole ter flavtistki Ana Kavčič in Lisa Havlina.

NOVO MESTO, 15. oktobra - V novomeški proštiji so praznično obeležili zaključek obnovitvenih del. Na vzhodni strani proštjske zgradbe so blagoslovili obnovljeni kip Marije Brezmadežne, ki je stal na nekdanjem Katarininem trgu od ustanovitve novomeške gimnazije do 1943. leta, ko je bil kip med nemškim bombardiranjem porušen. Po blagoslovitvi kipa je prošt Jožef Lap vodil zahvalno mašo ob dokončanju obnovitvenih del. Nato so si obiskovalci ogledali obnovljene proštjske prostore. Kamniški koledniki pa so imeli večerni koncert Marijinih pesmi.

Ob tej priložnosti so odprli razstavo Papeži in novomeški Kapitelj, ki jo je pripravil arhivist France Baraga.

NOVO MESTO, 16. oktobra - Direktor novomeške televizije Vaš kanal Marjan Moškon je praznoval 60. rojstni dan. Ob tej priložnosti ga je sprejel novomeški župan Franci Koncilija in mu izročil darilo in priznanje.

ČRNOMELJ, 18. oktobra - Zavod za izobraževanje in kulturo in Občinska zveza prijateljev mladine sta pripravili v okviru tedna otroka v črnomeljski gimnaziji predstavitev knjig Marinke Fritz Kunc Borboletta in Postaja Dead.

NOVO MESTO, 18. oktobra - Dolenjski muzej, Hrvaško kulturno združenje in Galerija Luka so pripravili razstavo del akademskega slikarja Mladena Veže iz Zagreba. O umetniku in njegovem delu je govoril Jožef Matijević, kustos Dolenjskega muzeja. V kulturnem delu so nastopili pevci okteta Adoramus pod vodstvom br. Marjana Cvitka.

OTOČEC, 19. oktobra - Tu so se zbrali slovenski geodeti na 28. geodetskih dnevih. Naslov tridnevnega posveta je bil Geodezija in nove sistemske ureditve.

SEMIČ, 19. oktobra - V muzeju so odprli razstavo z naslovom Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Pred otvoritvijo sta o kočevskih Nemcih predavala dr. Mitja Ferenc in Gojko Zupan.

DOLENJSKE TOPLICE, 20. oktobra - V tukajšnjem zdravilišču so odprli razstavo del slikarja in kiparja Franca Železnika. Na otvoritvi je nastopil kitarist Dušan Pavlenič. Umetnika je predstavil Jani Kramar iz Zdravilišča Dolenjske Toplice.

ŠENTJERNEJ, 20. oktobra - V prostorih Dolenjske banke so pripravili razstavo slik Janka Orača, slikarja, grafika, ilustratorja in grafičnega oblikovalca iz Novega mesta. O njegovih slikah je govoril Branko Šuster, likovni ustvarjalec in pedagog. V kulturnem programu so sodelovali učenci šentjernejske osnovne šole.

LJUBLJANA - Tu je bilo državno srečanje Gibanje znanost mladini, tokrat za področje pedagogike, zgodovine, sociologije, kjer so se novomeški dijaki iz Srednje ekonomske šole in z Gimnazije dobro odrezali.



Zaključek del na stavbi proštije in ponovna postavitve Marijinega spomenika na Kapitlju v Novem mestu.

Franci Zaplatar (SEŠ) je s sociološko nalogo Vzgojno ravnanje v naših družinah dosegel prvo mesto, mentorica je bila Zlatka Kocjan. Posebna priznanja pa sta iz te šole prejeli za nalogo o maturi še Zlatka Horvat in Nina Petaros, mentorica Violeta Grden. Novomeški gimnazijci so bili uspešni na področju sociologije. Posebna priznanja sta prejeli Maja Bricelj za nalogo Ženski liki v literaturi (mentorici Alenka Vene in Helena Zalo-kar) in Tamara Repnik za nalogo Povratništvo (mentorica Helena Zalo-kar).

KRMELJ, 21. oktobra - Osrednja prireditev ob krajevnem prazniku, 50-letnici zmage nad fašizmom in nacizmom in srečni vrnitvi izgnancev v domovino je bila v novi šoli. Nastopili so učenci tukajšnje osnovne šole in tukajšnje enote sevniške glasbene šole, ženski oktet Brestanica in moška vokalna skupina Svoboda Krmelj.

V spomin na trnovo pot izgnancev je napravil skulpturo sevniški kipar Rudi Stopar.

NOVO MESTO, 21. oktobra - V knjižnici frančiškanskega samostana je bila ob svetovnem dnevu misijonstva otvoritev razstave z naslovom Skice iz misijona v Indiji akademske slikarke Stanislave Sluga Podobske. Na otvoritvi je govorila slikarka, indijsko glasbo pa je na sitarju izvajal ljubljanski glasbenik Martin Lumbar.

BREŽICE, 24. oktobra - Občinski svet je sprejel sklep, da se ob občinskem prazniku (28. oktobra) podelita oktobrski nagradi za leto 1995 Mariji Veble za dolgoletno delovanje na področju planinstva in rekreaci-je in Francu Baškoviču, zborovodji, za dolgoletno delo v ljubiteljski kul-turi. Priznanje občine Brežice za leto 1995 pa so podelili prof. Jožefu Antoloviču, ki je bil donedavna ravnatelj Srednje šole Brežice.

NOVO MESTO, 24. oktobra - V Kulturnem centru Janeza Trdine je gostovalo Mestno gledališče ljubljansko z gledališko predstavo Zažgi.

NOVO MESTO, 24. oktobra - V 92. letu starosti je umrl prof. Janko Jarc, profesor zgodovine in literarne zgodovine, zgodovinopisec, dolgo-letni ravnatelj Dolenjskega muzeja. Za svoje bogato delo na zgodovin-skem in kulturnem področju je prejel Valvasorjevo nagrado, dve Trdi-novi nagradi, proglašen je bil tudi za častnega meščana Novega mesta.

Rodil se je v Črnomlju. Po gimnaziji, ki jo je končal v Novem mestu, je študiral na univerzah v Ljubljani in Pragi. Kot gimnazijski profesor je služboval v Novem mestu in Ptuj. Med drugo svetovno vojno je bil v italijanski internaciji, kasneje pa v partizanih. Po vojni je naprej služboval v Ljubljani, od 1951. leta pa je bil v Novem mestu, kjer je bil prvi ravnatelj novoustanovljenega Dolenjskega muzeja vse do upokojitve leta 1975. Pisal je ves čas vse do smrti in je avtor številnih člankov, študij in razprav.

BREŽICE, 25. oktobra - V Galeriji Meke so odprli razstavo del z letošnje likovne kolonije, ki so se je udeležili: Cvetka Miloš, Jože Kotar, Milan Todič, Savo Sovre, Marjeta Godler, Jure Cihlar in Jože Marinč. Razstavo je predstavil dr. Milček Komelj.

OTOČEC - 25. in 26. oktobra je tu potekal slikarski ekstempore pod naslovom Jesen na Otočcu, ki sta ga pripravili Galerija Otočec in Mestna šola za risanje in slikanje Ljubljana, udeležili pa so se ga absolventi te šole.

BOGENŠPERK, 26. oktobra - Na gradu Bogenšperk so predstavili nov turistični vodnik Slovenije, ki sta ga v samozaložbi izdala Željko Božek in Matjaž Chvatal.

NOVO MESTO, 26. oktobra - V atriju Gimnazije je priredila gimna-zijska gledališka skupina Teater 250 premiero Malomeščanske svatbe Ber-tolda Brechta.

NOVO MESTO, 26. oktobra - V Galeriji Krka je bila otvoritev razstave kiparja Bojana Štineta. O umetniku in njegovih delih je govoril dr. Bogdan Jurkovšek. Na otvoritvi je nastopil oktet Lipa iz Trebnjega.

OTOČEC, 26. oktobra - Tu je bila letna skupščina Slovenskega kon-servatorskega društva, ki jo je organiziral novomeški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

ČATEŽ, 27. oktobra - V tukajšnjem hotelu Terme je razstavljal svoje fotografije Oskar Gerjevič iz Brežic.

METLIKA, 27. oktobra - Ljudska knjižnica je pripravila literarni večer



Slavko Dokl med pogovorom ob predstavitvi svojih dveh knjig anekdot v Razborah.

NOVEMBER



Urednik Doelnjske založbe Franci Šali, oblikovalka Maša Okršlar, direktor Tiskarne Novo mesto Dušan Jarc in fotograf Zvone Pelko v Cankarjevem domu ob podelitvi nagrade za najlepšo slovensko knjigo.

KRONIKA
Rast 7 - 8 / 1995

z Marinko Fritz-Kunc, avtorico knjige Borboletta.

NOVO MESTO - V razstavišču Agencije za plačilni promet je razstavljal svoje pastelev novomeški slikar Miran Hočevnar.

RAZBORE (TRŠKA GORA), 27. oktobra - Na Vovkovi domačiji je bil tradicionalni kulturni piknik, na katerem so predstavili knjigi anekdot novomeškega publicista Slavka Dokla Dobro jutro, smeh in Dober dan, smeh, ki sta izšli pri založbi Erro. Hkrati so odprli razstavo ilustracij, ki jih je za knjigi naredil Bogdan Breznik.

SEMIČ, 27. oktobra - Tu so proslavili 160. obletnico rojstva slovenskega pesnika Simona Jenka. Na gradu Turn pri Semiču je bil pesnik domači učitelj Kuraltovim otrokom in tedaj se je zaljubil v domačo hčer Leopoldino Kuralt, ki ji je posvetil najlepše ljubezenske pesmi.

ILOVA GORA, 28. oktobra - V organizaciji ZZB NOB Grosuplje, KS Ilova Gora, Skupnosti borcev 5. SNOUB Ivana Cankarja in 10. SNOUB Ljubljanske brigade in domicilnega odbora OF Grosupeljsko-stiškega okrožja je bilo tu spominsko srečanje. Na prireditvi so govorili predsednik KS Ilova gora Jože Anžič, grosupeljski župan Rudolf Rome, predsednik Planinskega društva Grosuplje Franc Štibernik in dr. Avgustin Lah.

NOVO MESTO, 29. oktobra - V šmihelski cerkvi je bil koncert z naslovom Ne pozabi na srce pevskega zbora Zarja in instrumentalne skupine Sonce pod vodstvom Irene Rešeta.

NOVO MESTO, 29. oktobra - V počastitev dneva reformacije je bil v evngelijski cerkvi koncert duhovnih pesmi. Duhovne pesmi je pela solistka Patty Davis, operna pevka iz ZDA.

NOVO MESTO, 1. novembra - Nagrobnik in grob Primčeve Julije na šmihelskem pokopališču sta obnovljena. Sredstva za obnovo je prispeval Sklad, ki je bil ustanovljen v ta namen na pobudo kulturnega animatorja Rudija Škofa.

KRŠKO, 3. novembra - Dolgoletno prijateljstvo med občino Krško in občino Obrigheim (Baden - Württemberg) v Nemčiji se nadaljuje. Tega dne so prišli v goste člani nemške stranke CDU Obrigheim k članom SKD Krško in si ogledali nekaj podjetij, obrtnih delavnic in Galerijo Božidarja Jakca v Kostanjevici.

OTOČEC, 4. novembra - V hotelu Šport na Otočcu je Revmatološka sekcija Slovenskega zdravniškega društva organizirala simpozij o vlogi magnetne resonance v diagnostiki revmatičnih obolenj. Predavali so ugledni strokovnjaki iz Združenih držav Amerike, Velike Britanije, Francije, Norveške, Nemčije, Avstrije in Slovenije. Glavni sponzor simpozija je bila novomeška tovarna Krka.

NOVO MESTO - Novomeški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine oziroma njegovo predhodnico so ustanovili pred petnajstimi leti. Zavod, ki ga vodi dipl. arheolog Danilo Breščak, deluje vseskozi na območju občin Brežice, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Trebnje in po novem še v novih občinah Semič, Šentjernej in Škocjan.

LJUBLJANA, 6. novembra - V Cankarjevem domu so odprli 12. slovenski knjižni sejem, največjo knjižno-sejemsko prireditev pri nas. Letošnji sejem je bil po obsegu razstavljenih knjig in številu razstavljalcev največji do sedaj.

V kategoriji znanstvenih knjig in učbenikov si je pridobila nagrado najlepše slovenske knjige Tiskarna - Dolenjska založba iz Novega mesta za monografijo prof. dr. Jožeta Mlinariča Stiška opatija 1136 - 1784. Knjigo je oblikovala Maša Okršlar iz Studia Visio iz Ljubljane.

BREŽICE, 7. novembra - V galeriji Posavskega muzeja so odprli retrospektivno razstavo del avstrijskega slikarja Oskarja von Pistorja. Razstavo je pripravila Milena Zlatar.

NOVO MESTO, 7. novembra - V Kulturnem centru Janeza Trdine je imel koncert Jess trio Wien.

NOVO MESTO, 7. novembra - Na obisk je prišla sedemčlanska delegacija iz prijateljske občine Yixing iz Kitajske, ki jo je vodil župan mesta Yixing Li Zhihao.

NOVO MESTO, 8. novembra - Hrvaško kulturno združenje je v okviru prireditve pod naslovom V sredo ob osemnajstih v Dolenjskem muzeju pripravilo predavanje dr. Lava Znidarčiča, predsednika Oddelka za kulturne zveze, o sodnem procesu proti kardinalu Alojziju Stepincu.

RIBNICA - Zveza kulturnih organizacij Slovenije je letos že triindvajseti pripravila srečanje za mlade literate. Prispevke je poslalo 160 avtorjev. Srečanja so razdelili po območjih. 10. novembra so v prostorih Miklove hiše brali svoje prispevke dolenjski avtorji.

NOVO MESTO, 10. novembra - Knjižnica frančiškanskega samostana, Knjižnica Mirana Jarca, Zgodovinski arhiv Ljubljana - p.e. za Dolenjsko in Belo krajino, Dolenjski muzej in Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine so pripravili strokovno predavanje z naslovom Preventiva in konserviranje kulturne dediščine na papirju, ki ga je imela mag. Jedert Vodopivec v dvorani frančiškanskega samostana. Po predavanju je bil ogled frančiškanske knjižnice z restavriranimi knjigami, med katerimi izstopa Atlas novus indicibus instructus, Wien 1703.

NOVO MESTO, 10. novembra - V avli Kulturnega centra Janeza Trdine je bil slavnostni koncert moškega pevskega zbora Dušan Jereb, ki letos praznuje 50 - letnico svojega delovanja. Zbor vodi zborovodkinja Majda Nemanič. Kot gostje so nastopili tudi pevci Dolenjskega okteta, ki ga vodi Peter Cigler.

SEVNICA, 10. novembra - V tukajšnji knjižnici so predstavili pesniško zbirko domačina Rudija Stoparja Te moje pesmi v pomendranem času, ki je izšla pri Dolenjski založbi v zbirki Siga. Nekaj pesmi je predstavil gledališki igralec Zvone Hribar, o zbirki je govoril urednik Dolenjske založbe Franci Šali.



Dr. Alojzij Šuštar

NOVO MESTO - Od 13. do 18. novembra je potekalo 16. Krkino srečanje slikarjev, ki so se ga udeležili: Peter Beus, Janez Logar, Nataša Ribič Stefanec, Huiqin Wang (vsi iz Ljubljane) in begunka Hilda Dugonič-Mijatović iz Novega mesta.

LJUBLJANA - 14. novembra je dr. Alojzij Šuštar, ljubljanski nadškof in slovenski metropolit, praznoval 75 - letnico. Rodil se je 14. novembra 1920 v Grmadi pri Trebnjem. Šolal se je v Škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani, potem na ljubljanskem semenišču in nato na Gregorijanski univerzi v Rimu. Dalj časa je bil v Švici, kjer je opravljal odgovorne in pomembne funkcije, med drugim je bil generalni tajnik Sveta evropskih škofovskih konferenc. Odlikoval se je tudi kot publicist in znanstvenik. Leta 1977 se je vrnil v domovino. 1980. leta je bil posvečen za škofa.

NOVO MESTO - V okviru Grmskih srečanj, ki jih pripravljajo učitelji in učenci grmske osnovne šole, so predstavili knjigo Kitajski zapiski, ki jo je lani izdala Dolenjska založba. Z avtorico Alenko Auersperger in ilustratorko Huiqin Wang sta se pogovarjala učitelja Sonja Simčič in Branko Šuster.

KOČEVJE, 15. novembra - V sejni dvorani Šeškovega doma je bila predstavitev več literarnih del Franceta Fajdige, tukajšnjega domačina.

KRONOVO, 16. novembra - V gostilni Prešeren je bila otvoritev razstave del slikarja Marjana Maznika. Avtorja in njegovo delo je predstavil Jožef Matijević, višji kustos Dolenjskega muzeja.

LJUBLJANA, 16. novembra - Skladatelju, pozavnistu in glasbenemu pedagogu Vinku Globokarju, dolenjskemu rojaku, doma iz Žužemberka, je Društvo glasbenih umetnikov Slovenije podelilo častno članstvo.

NOVO MESTO, 16. novembra - V avli Krkine upravne stavbe so odprli razstavo izbora Lamutovih slik in grafik. Razstavo, ki so jo poimenovali

Samotni iskalec, so odprli že prejšnji mesec v likovnem razstavišču v Krkini stavbi v Ljubljani. Posvečena je bila 80-letnici rojstva in 33-letnici smrti tega dolenjskega umetnika. Ob tej priložnosti so izdali katalog s spremno besedo dr. Milčka Komelja. Otvoritev je povezovala Staša Vovk, glasbeno jo je popestril kvartet flaut Aulos iz Ljubljane, pesniško pa pesnik Miklavž Komelj. Razstavo je predstavil dr. Jože Drinovec, o umetniku in njegovem delu je spregovoril dr. Milček Komelj. Spomine na umetnika so obujali Lamutovi prijatelji dr. Miha Japelj, Bogdan Osolnik in Bogdan Borčič. Otvoritev je zaključila dr. Katja Stražišar.



Kvartet flaut Aulos iz Ljubljane

METLIKA, 17. novembra - Direktor tukajšnjega zdravstvenega doma dr. Blaž Mlačak je v Kulturnem domu predstavil svojo knjigo *Angiologija za prakso*.

NOVO MESTO, 17. novembra - V prostorih Dolenjskega muzeja so odprli razstavo *Od antičnega vrča do majolke*. Na otvoritvi je zbrane pozdravil ravnatelj muzeja Zdenko Picelj, o razstavi pa je govorila avtorica Ivica Križ. Slavnostni govornik je bil Sergij Pelhan, minister za kulturo Republike Slovenije. V kulturnem programu so nastopili dramski igralec Jurij Souček s Krjavljevimi dogodivščinami in pevci folklorne skupine Kres iz Novega mesta. Vodja celotne razstave je bila etnologinja Ivica Križ iz Dolenjskega muzeja; posamezne dele pa so pripravili: antično keramiko etnologinja mag. Verena Perko, srednjeveško najdišče Otok pri Dobravi (lončarenina) arheologinja dr. Vida Stare, keramiko z letos izkopanega najdišča v Pleterjah arheolog Uroš Bavec, tradicionalno lončarstvo (lončarsko gradivo, tehnika izdelave, razvoj delavnic) etnologinja Ivica Križ. Postavljena je bila tudi celotna delavnica lončarja Janeza Lešnjaka.

Decembra bo izšel tudi spremljajoči katalog razstave, kjer bo poleg prispevkov strokovnjakov, ki so pripravili razstavo, še predstavitev lončarstva na Slovenskem.

NOVO MESTO, 17. novembra - Hrvaško kulturno združenje in frančiškanski samostan sta pripravila v frančiškanski cerkvi celovečerni koncert klape *Nostalgija iz Zagreba*, ki velja za eno najboljših na Hrvaškem.

ŠENTRUPERT, 17. novembra - Ob 10 - letnici smrti pesnice Vide Brest je prof. Jože Zupan pripravil v tukajšnji osnovni šoli predstavitev njene pesniške zbirke *Tiho, tiho, srce*, ki je izšla pred kratkim pri Dolenjski založbi. O pesnici in njenem delu so spregovorili poleg Zupana še pesnik Ivan Minatti, pisatelj Smiljan Rozman ter njen sin Stane Peterlin. Predstavitev sta popestrila flautistka Ana Kavčič in kitarist Boštjan Andrej s trebanjske glasbene šole.

METLIKA, 18. novembra - V Kulturnem domu sta nastopila igralca Jerca Mrzel in Iztok Valič v gledališki predstavi *Ervina Fritza Bregarca in ljudska oblast ali krompir*.

LOŠKI POTOK, 18. novembra - V gradu Snežnik je bila predstavitev pesniške zbirke rojakinje Slavice Brus z naslovom *Šepet tišine*. Zbirko je ilustriral Peter Polončič, spremno besedo je napisala Lidija Bučar. V glasbenem delu sta nastopila Tone Rot in Boris Kandare iz Loške doline, pogovor pa je vodil Andrej Bartol iz Ljubljane.

SODRAŽICA, 18. novembra - Zveza kulturnih organizacij Slovenije in Javni zavod Miklova hiša iz Ribnice sta pripravila v tukajšnji šoli

NOVEMBER

Srečanje ljudskih pevcev in godcev iz vse Slovenije. Predstavilo se je enajst skupin, 75 udeležencev.

ČRNOMELJ, 19. novembra - Ob 100 - letnici filma in 90 - letnici slovenskega filma je v Kulturnem domu pripravil Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj v sodelovanju s Filmskim arhivom Slovenije prireditev, na kateri so bili na ogled filmi, posneti v Beli krajini od leta 1933 naprej.

ČRNOMELJ, 23. novembra - V Kulturnem domu sta na samostojnem koncertu nastopila pianist Aci Bertonec in violinist Jernej Brance. Prireditev je podprla Zveza kulturnih organizacij Črnomelj.

DOLENJSKE TOPLICE, 24. novembra - V tukajšnji zdraviliški restavraciji je bil koncert glasbenih skupin Sonce in Zarja.

KOČEVJE, 24. novembra - V hotelu Valentin je bil koncert klasične glasbe in jazza. V prvem delu je nastopil pianist Zoran Škrinjar, v drugem pa ansambel Amadeus blues.

KRŠKO, 24. novembra - V Kulturnem domu je nastopil dramski igralec Ivo Ban v predstavi Dosje. V glasbenem programu je nastopil Big band Videm pod vodstvom Aleša Suše. Prireditev je omogočila Savaprojekt iz Krškega ob svoji 20 - letnici.

NOVO MESTO, 24. novembra - V čitalnici Knjižnice Mirana Jarca so predstavili pesniški prvenec Aleša Štegra Šahovnica ur, za kar je avtor prejel nagrado slovenskega knjižnega sejma za najboljši prvenec zadnjih dveh let.

SEVNICA, 24. novembra - V kulturni dvorani Gasilskega društva je gostovala gledališka skupina Kulturno - umetniškega društva Franc Stiplovšek Gimnazije Brežice s komedijo Noela Cowarda Komedijska ljubezni.

TREBNJE, 24. novembra - Tukajšnja Zveza kulturnih organizacij je pripravila dve prireditvi, in sicer v Galeriji likovnih samorastnikov otvoritev razstave akvarelov Marjana Miklavca iz Sežane in v Kulturnem domu koncert mešanega pevskega zbora iz Divače.

METLIKA, 25. novembra - Metliško turistično društvo Vigred in tukajšnja Ljudska knjižnica sta pripravila v hotelu Bela krajina predstavitev knjige Sledovi časa domačina Boža Flajšmana.

KRŠKO, 25. novembra - V Kulturnem domu je gostovalo gledališče Kulturnega društva Španski borci Ljubljana s komedijo Mož moje žene. Predstavo je omogočilo podjetje Mercator - Agrokombinat Krško ob svoji 30 - letnici.

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Karel BAČER, profesor slovenskega jezika, v pokoju, lektor, leksikograf, Novo mesto

Tone BAJEC, diplomirani elektroinženir, Telekom Slovenije, Poslovna enota Novo mesto, Novo mesto

Andreja BRANCELJ BEDNARŠEK, dipl. etnologinja in prof. umetnostne zgodovine, kustodinja v Belokranjskem muzeju Metlika, Metlika

Franc BUČAR, dr. vet. med., dr. sci., redni univ. profesor, v pokoju, Ljubljana

Mitja FERENC, višji strokovni sodelavec RS Ministrstva za kulturo, Uprava za kulturno dediščino, Ljubljana

Janez GABRIJELČIČ, doktor ekonomskih znanosti, član Računskega sodišča Republike Slovenije, Novo mesto

Ivan GODEC, organizator dela, Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije, Litija

Anton GORŠIN, dipl. inženir gozdarstva, Verdun

Ivan GREGORČIČ, profesor slovenskega jezika in književnosti, Osnovna šola Mirna na Dolenjskem, pesnik, urednik, Rakovnik

Franc JAKOPIN, profesor v pokoju, akademik, Ljubljana

Peter KAPŠ, zdravnik specialist, Zdravstveni dom Novo mesto, Novo mesto

Marjanca KOČEVAR, učiteljica, Osnovna šola Bršljin, Novo mesto, pesnica, Novo mesto

Miloš KOVAČIČ, dipl. farmacevt, generalni direktor Krke, tovarne zdravil, Novo mesto, Otočec

Lojze KRAKAR, doktor literarnih znanosti (slavistike), univerzitetni profesor v pokoju, pesnik, pripovednik, Ljubljana

Franci LAKOVIČ, predmetni učitelj slovenščine, v pokoju, Selo

Žiga LESKOVŠEK, dipl. geograf, prevajalec, Ljubljana

Sonja LOKAR, profesorica sociologije in francoskega jezika, političarka, Ljubljana

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Jožef MATIJEVIČ, umetnostni zgodovinar, višji kustos Dolenjski muzej, Novo mesto, Mirna Peč

Bogdan OSOLNIK, pravnik, publicist, v pokoju, Ljubljana

Marija PIRJEVEC, univerzitetna profesorica v Trstu, Ljubljana

Hana POTOČNIK (psevdonim)

Andrej RIFEL - FELAN, uslužbenec, Litostroj, tovarna viličarjev, Ljubljana, pesnik, Podjelše, Kamnik

Rudi ROBIČ, dipl. inž. gradbeništva, upokojen, pesnik, Ljubljana

Andrej SMREKAR, doktor umetnostne zgodovine, ravnatelj Narodne galerije Ljubljana, Ljubljana

Franci ŠALI, sociolog, pesnik, urednik, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, Vavta vas

Ivan ŠKOFLJANEC, ekonomski tehnik, transportni komercialist, v pokoju, Ljubljana

Jože ŠKUFGA, profesor slovenskega jezika, predstojnik Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport - enota Novo mesto, Novo mesto

Aleks ŠTAKUL, dipl. oec., novinar TV Slovenija, Ljubljana

Peter ŠTEFANČIČ, predmetni učitelj slovenskega jezika, lektor, Novo mesto

LETNO KAZALO

Letnik VI, leto 1995, št. 1 (31) - 8 (38)

A) VSEBINSKO KAZALO

UVODNIKI

ŠKUFGA Jože: Obetavno za nadaljnjo rast Rasti.	3-4
Rast ostane pokrajinska revija.	155-156
Srečanja, hotena, nekatera nujna...	347-348
Zapis ob zaključku leta	499-500

LITERATURA

Poezija

CRČEK Helena: V krošnji vrtavka	164
Boli me metulj	506
Igla	507
GARANTINI Vlado: O sreči	163
Slika	163
Vodnjaki	164
GREGORČIČ Ivan: Si slišal pesem	351
Blagor pesmi	351
Blestivke	352
Kako	352
Tvoja njiva	352
KADIVEC Martin: S poti	9
KOČEVAR Marjanca: Pesmi	504
KOLENC Janez: V pozni noči	355
In je je ne	355
Pismo	356
V letu 1995	357
LAKOVIČ Franci: V belem	510
Ko bom umrl	510
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: Južni sad	357
Nekje na severu	358
Vse je ritem prilagajanja	358
Amalgam	358
MURN Jure: Pridi k meni na deželo	10
Pijanec	10
Ariadna	10
Večerne zarje	10
PAPEŽ France: Atlantska Slovenija - Novi svet	353
Na jugu	353
Sporočilo	354
Sonce iz Slovenije	354
Povojna leta	354
Nekaj rož	355
PAVČEK Tone: Novo mesto	7
Temenica 1	8
Temenica 2	8
Temenica 3	9
PEVEC Stane: Pomladna	162
RIFEL-FELAN Andrej: Pesem avgusta	505
Stoletna pot	505
Ura pripravljanja	505
Dan slovesa	505
ROBIČ Rudi: Breza	163
Ujma	163
Čopasti ponirek	509
November	509

LETNO KAZALO

Rast 7 - 8 / 1995

SRPČIČ Peter: Občutenje praznine	161
Čakal sem	161
Hlapi božje nočne more	161
Vrba	162
STOPAR Rudi: Zlati oktober	508
Jesenski haiku	508
SVETINA-TERČON Magdalena: Priznanje	359
Srečanje	359
Trgalci	359
ŠALI Franci: Nad Jurijem	10
Pozno	10
Vklenjen potok	507
Poletno romanje	507
V Kozji rebri	508
ŠKOFLJANEC Ivan: Tvoj obraz	11
Zaman čutim	11
Prst dehti	11
Le pridi	510
Nisem kmet	510
VOTOLEN Sonja: V meni je dan	160
V razsutem	160
Notri sem takšna	160
Ne sveti	160
Skrita pod	160
ZORAN Ivan: Prekletstvo	158
Milost za kamen	158
Kopinasti človek	159
Pomladna žalost	159
ŽVAR Marjanca: Minevanje	11

Prevodi

CAPRONI Giorgio: Sedem pesmi	165
Vse	165
Ob zori	165
Mojemu sinu Attiliu Mauru, ki ima ime	
po mojem očetu	166
Med vožnjo	166
Zapuščajoči Loco	167
Rojstni dan	167
Besedilo priznanja	167

Proza

AMBROŽIČ Jože: Čumnata	31-32
AVBELJ Anton: Dež	360-366
BELIČIČ Vinko: Sedem ur po Starem kraju	
(I. del)	169-179
(II. del)	367-377
GREGORČIČ Ivan: Stoje na glavi in prevračanje	
kozolcev dedka Severina Šalija	29-30
KRAKAR Lojze: Revna teta iz Amerike	180-188
Nobelovca	
SMOLE Barica: Okameneli jezik	189-192
ZIDAR Anica: Veter prinaša tih napev	378-381

Prevodi

CLARKE Arthur C.: Zvezda	516-524
CVETAJEVA Marina: Hudič	12-28
SHECKLEY Robert: Prodajalna svetov	382-387

OMIZJE RASTI	
ŠALI Franci: Pozdravni nagovor	525
POTRČ Marjeta: Pozdravni nagovor	525

KONCILIJA Franci: Pozdravna beseda	526
ŠKUFGA Jože: Uvodna beseda	526
PIRJEVEC Marija: Motiv minevanja s tržaške strani ob poeziji Miroslava Košute	527-531

KULTURA

BAČER Karel: Trdinova bajka Doktor Prežir	539-542
BUČAR Franc: Kostanjevica na Krki in njena imena	549-557
BREZOVAR Marjan: Uvodna beseda k delu Jožeta Galeta Igralci so prišli	35
COLNAR Tadeja: Začetki kinematografije v Novem mestu	224-228
FILLI Marta: Ciril Kosmač (1910-1980) Petnajst let pozneje	50-52
GALE Jože: Igralci so prišli (odlomek)	35-40
GODEC Ivan: Ladko Korošec (1920-1995) 850 let Litije	41-49 558-563
HUDOKLIN Andrej: Parki za življenje in Dolenjska	70-74
JAKOPIN Franc: O priimkih na Slovenskem	558-563
JARC Janko: Po stopinjah kulture na območju Novega mesta	195-223
KLEMENC Sonja: Jakob Savinšek - obzorja in detajli umetnikovega ustvarjanja	60-68
KONCILIJA Tomaž: Greenblatt in novi historizem	398-404
KRIŽ Borut: Kultura žarnih grobišč in Dolenjska	405-407
PESKAR Robert: Marijina cerkev na Stopnem - novoodkrite freske Janeza Ljubljanskega	53-59
PICELJ Zdenko: Retrospektivna razstava Mikija Mustra v Dolenjskem muzeju	229-231
PIRKOVIC Vilma: Začetne stiske in uspehi Knjižnice Mirana Jarca	75-80
PREŠEREN Jože: Notranja svetloba preteklosti (Pogovor s književnikom Francetom Papežem)	390-397
SMREKAR Andrej: France Kralj (1895-1960)	534-538
ŠKERLJ Milan: Kratek zapis o znanem ljubljanskem potresu	232

NAŠ GOST

DRAŽUMERIČ Marinka: "Rada imam ta svet; naredila bi vse, da bi bil lepši." (Pogovor z etnologinjo Marijo Makarovič)	411-417
MARKELJ Milan: Iz samote in molka (Pogovor s priorjem pleterske kartuzije p. Janezom Hollensteinom)	83-92
MAROLT Janez: Erudit evropskega pomena (Pogovor z zgodovinarjem in klasičnim filologom prof. dr. Jožetom Mlinaričem)	235-250
ŠTAKUL Aleks: Človek uspešnih odločitev (Pogovor z generalnim direktorjem Krke Milošem Kovačičem)	566-581

DRUŽBENA VPRAŠANJA

BAJEC Tone: Volilna pravica - pravica do življenja	594-598
BEVC Ana: Reševanje romske problematike v občini Novo mesto v obdobju 1982-1994	267-277
FERENC Mitja: Kulturna dediščina kočevskih Nemcev, njena usoda in vzroki za njen propad (I. del) II. del	420-429
JOGAN Maca: Zamenjava vlog, morala in moč	287-289
LOKAR Sonja: Peking pri nas doma	599-603
OSOLNIK Bogdan: Slovenci in druga svetovna vojna (Ob 50. obletnici zmage nad fašizmom in nacizmom)	95-99
OSOLNIK Marjan: Slovenske dileme glede regionalizma in povezav v svetu	100-109

RAVBAR Marjan: Pogledi na politično-gospodarske vidike regionalizacij in regionalnega razvoja Slovenije	253-266
VIDIC-MIHELČIČ Gabrijela: Ob 50-letnici gimnazije v Črnomlju	430-433
VIZJAK Igor: Stavke	278-286

RASTOČA KNJIGA

BARBIČ Ana: Lokalne pobude za kulturni dogodek na državni ravni (Proslava 100-letnice Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah)	437-451
GABRIJELČIČ Janez: Zidaniško-vinogradniški turizem v Sloveniji	618-619
GORŠIN Anton: Luknja pri Prečni - novoodkriti biser Dolenjske	606-617
HARTMAN Tomaž: Kočevski naravni park	292-298
KAPŠ Peter: Med in zdravje	620-632

ODMEVI IN ODZIVI

BERNIK France: 24. podelitev Krkinih nagrad (Uvodni nagovor)	113-114
Kakovost in odličnost (Uvodni nagovor na 7. seminarju Društva ekonomistov Dolenjske in Bele krajine)	301-302
BRANCELJ BERNARŠEK Andreja: O likovnih dogodkih v Beli krajini	645-646
BRICELJ Katja: Barok na Grmu	303-304
GREGORČIČ Ivan: Lamut v senci province	638-639
KHALIL Ksenija: Parki za življenje in Dolenjska	465-468
KOVAČIČ Miloš: 24. podelitev Krkinih nagrad (Uvodni nagovor)	114-115
KRIŽ Borut: Dolenjska arheologija v letu 1994	115-118
Nov knežji grob v Novem mestu	454
MACEDONI Janja: 96-letnica obstoja Turističnega društva Novo mesto	464-465
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka: Suzane Widmer - dobra duša	457-458
Kako živeti skupaj	458-461
MARKELJ Milan: Šinigojev protivojni roman	121-122
Knjiga v razmislek in spodbudo	305-306
Spomini poljanske babice	306-307
50 let zbora Dušan Jereb	648
Pernambuške noči in Izgubljeni Kalifornijci	649-650
Doklovi knjižici anekdot	651
MIKLIČ Joža: Ekonomisti in njihova pot k odličnosti slovenskega gospodarstva	462-463
OSOLNIK Bogdan: Ob odkritju Lamutove razstave v Novem mestu	635-637
RAMŠAK Mojca: Bernarda Potočnik, Hmeljnik	119-120
STOPAR Rudi: Likovna zgodovina danes	646-647
Kipar Stane Jarm v dolenjskih Benetkah	640-641
ŠALI Franci: Novosti Dolenjske založbe	122-126
	308-314
	469-473
	652-656
ZUPAN Jože: Srce, ki ni moglo utihniti (Ob 70. obletnici rojstva Majde Peterlin - Vide Brest in 10. obletnici njene smrti)	455-456

GRADIVO ZA DOLENJSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

(39)	317-322
(40)	476-481
(41)	659-664

Biografska prispevka

ŽIBERNA Angelca: Minka Govekarjeva - pobudnica ustanovitve prvega ženskega društva	323
Elvira Dolinarjeva med prvimi slovenskimi žurnalistkami	324

KRONIKA

ŠTEFANČIČ Peter: December 1994 - februar 1995	135-149
Marec - maj 1995	327-340
Junij - avgust 1995	484-493
September - november 1995	667-678

B) IMENSKO KAZALO AVTORJEV

AMBROŽIČ Jože: Čumnata	31-32
AVBELJ Anton: Dež	360-366
BAČER Karel: Gradivo za dolenski biografski leksikon	
38	129-132
39	317-322
40	476-481
41	659-664
Trdinova bajka Doktor Prežir	539-542
BAJEC Tone: Volilna pravica - pravica do življenja	594-598
BARBIČ Ana: Lokalne pobude za kulturni dogodek na državni ravni (Proslava 100-letnice Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah)	437-451
BELIČIČ Vinko: Sedem ur po Starem kraju (I. del)	169-179
II. del	367-377
BERNIK France: 24. podelitev Krkinih nagrad (Uvodni nagovor)	113-114
Kakovost in odličnost (Uvodni nagovor na 7. seminarju Društva ekonomistov Dolenjske in Bele krajine)	301-302
BEVC Ana: Reševanje romske problematike v občini Novo mesto v obdobju 1982-1994	267-277
BRANCELJ BERNARŠEK Andreja: O likovnih dogodkih v Beli krajini	645-646
BREZOVAR Marjan: Uvodna beseda k odlomku Jožeta Galeta Igralci so prišli	35
BRICELJ Katja: Barok na Grmu	303-304
BUČAR Franc: Kostanjevica na Krki in njena imena	549-557
CAPRONI Giorgio: Vse	165
Ob zori	165
Mojemu sinu Attiliu Mauru, ki ima ime po mojem očetu	166
Med vožnjo	166
Zapuščajoč Loco	167
Rojstni dan	167
Besedilo priznanja	167
CLARKE Arthur C.: Zvezda	516-524
COLNAR Tadeja: Začetki kinematografije v Novem mestu	224-228
CRČEK Helena: V krošnji vrtavka	164
Boli me metulj	506
Igla	507
CVETAJEVA Marina: Hudič	12-28
DRAŽUMERIČ Marinka: "Rada imam ta svet; naredila bi vse, da bi bil lepši..." (Pogovor z etnologinjo Marijo Makarovič)	411-417
LETNO KAZALO	
Rast 7 - 8 / 1995	

FERENC Mitja: Kulturna dediščina kočevskih Nemcev, njena usoda in vzroki za njen propad (1. del)	420-429
(2. del)	584-593
FILLI Marta: Ciril Kosmač (1910-1980), Petnajst let pozneje	50-52
GABRIJELČIČ Janez: Zidaniško-vinogradniški turizem v Sloveniji	618-619
GAČNIK-GOMBAČ Lidija: Prevod Marine Cvetajeve Hudič	12-28
GALE Jože: Igralci so prišli (odlomki)	35-40
GARANTINI Vlado: O sreči	163
Slikar	163
Vodnjaki	164
GODEC Ivan: Ladko Korošec (1920-1995)	41-49
850 let Litije	543-548
GORŠIN Anton: Luknja pri Prečni - novoodkriti biser Dolenjske?	606-617
GREGORČIČ Ivan: Stojte na glavi in prevračanje kozolcev	
dedka Severina Šalija	29-30
Si slišal pesem	351
Blagor pesmi	351
Blestivke	352
Kako	352
Tvoja njiva	352
Lamut v senci province	638-639
HARTMAN Tomaž: Kočevski naravni park	292-298
HUDOKLIN Andrej: Parki za življenje in Dolenjska	70-74
JAKOPIN Franc: O priimkih na Slovenskem	558-563
JARC Janko: Po stopinjah kulture na območju Novega mesta	195-223
JOGAN Maca: Zamenjava vlog, morala in moč	287-289
KADIVEC Martin: S poti	9
KAPŠ Peter: Med in zdravje	620-632
KHALIL Ksenija: Parki za življenje in Dolenjska	465-468
KLEMENC Sonja: Jakob Savinšek - obzorja in detajli umetnikovega ustvarjanja	60-68
KOČEVAR Marjanca: Pesmi	504
KOLENC Janez: V pozni noči	355
In je je ne	355
Pismo	356
V letu 1995	357
KONCILIJA Franci: Pozdravna besede (Minevanje)	526
KONCILIJA Tomaž: Greenblatt in novi historizem	398-404
KOVAČIČ Miloš: 24. podelitev Krkinih nagrad (Uvodni nagovor)	114-115
KRAKAR Lojze: Revna teta iz Amerike	180-188
Nobelovca	511-515
KRIŽ Borut: Dolenjska arheologija v letu 1994	115-118
Kultura žarnih grobišč in Dolenjska	405-407
Nov knežji grob v Novem mestu	454
LAKOVIČ Franci: V belem	510
Ko bom umrl	510
LESKOVŠEK Žiga: Prevod Roberta Sheckleya	
Prodajalna svetov	382-387
Prevod Arthurja C. Clarka Zvezda	516-524
LOKAR Sonja: Peking pri nas doma	599-603
MACEDONI Janja: 96-letnica obstoja turističnega društva Novo mesto	464-465
MARKELJ Milan: Iz samote in molka (Pogovor s priorjem pleterske kartuzije p. Janezom Hollensteinom)	83-92
Šinigojev protivojni roman	121-122
Knjiga v razmislek in spodbudo	305-306
Spomini poljanske babice	306-307
50 let zbora Dušan Jereb	648
Pernambuške noči in Izgubljeni Kalifornijci	649-650

	Doklovi knjižici anekdot	651
MAROLT Janez:	Erudit evropskega pomena (Pogovor s prof. dr. Jožetom Mlinaričem)	235-250
MATIČ-ZUPANČIČ Jadranka:	Južni sad	357
	Nekje na severu	358
	Vse je ritem prilagajanja	358
	Amalgam	358
	Suzanne Widmer - Dobra duša	457-458
	Kako živeti skupaj	458-461
MATIJEVIČ Jožef:	K ilustracijam petega poglavja Jurčičevega	
	Desetega brata	642-644
MIKLIČ Joža:	Ekonomisti in njihova pot k odličnosti slovenskega gospodarstva	462-463
MILIČ Jolka:	Prevod pesmi Giorgia Capronija	165-168
MURN Jure:	Pridi k meni na deželo	10
	Pijanec	10
	Ariadna	10
	Večerne zarje	10
OSOLNIK Bogdan:	Slovenci in druga svetovna vojna	95-99
	Ob odkritju Lamutove razstave v Novem mestu	635-637
OSOLNIK Marjan:	Slovenske dileme glede regionalizma in povezav v svetu	100-109
PAPEŽ France:	Atlantska Slovenija - Novi svet	353
	Na jugu	353
	Sporočilo	354
	Sonce iz Slovenije	354
	Povojna leta	354
	Nekaj rož	355
PAVČEK Tone:	Novo mesto	7
	Temenica 1	8
	Temenica 2	8
	Temenica 3	9
PESKAR Robert:	Marijina cerkev na Stopnem - novoodkrite freske Janeza Ljubljanskega	53-59
PEVEC Stane:	Pomladna	162
PICELJ Zdenko:	Retrospektivna razstava Mikija Mustra v Dolenjskem muzeju	229-231
PIRJEVEC Marija:	Motiv minevanja s tržaške strani ob poeziji Miroslava Košute	527-531
PIRKOVIČ Vilma:	Začetne stiske in uspehi Knjižnice Mirana Jarca	75-80
PREŠEREN Jože:	Notranja svetloba preteklosti (Pogovor s književnikom Francetom Papežem)	390-397
RAMŠAK Mojca:	Bernarda Potočnik, Hmeljnik	119-120
RAVBAR Marjan:	Pogledi na politično-gospodarske vidike regionalizacij in regionalnega razvoja Slovenije	253-266
RIFEL-FELAN Andrej:	Pesem avgusta	
	Stoletna pot	505
	Ura pripravljanja	505
	Dan slovesa	505
ROBIČ Rudi:	Breza	163
	Ujma	163
	Čopasti ponirek	509
	November	509
SHECKLEY Robert:	Prodajalna svetov	382-387
SMOLE Barica:	Okameneli jezik	189-192
SMREKAR Andrej:	France Kralj (1895-1960)	534-538
SRPČIČ Peter:	Občutenje praznine	161
	Čakal sem	161
	Hlapi božje nočne more	161
	Vrba	162
STOPAR Rudi:	Zlati oktober	508
	Jesenski haiku	508

Likovna zgodovina danes	646-647
Kipar Stane Jarm v dolenjskih Benetkah	640-641
SVETINA-TERČON Magdalena: Priznanje	359
Srečanje	359
Trgalci	359
ŠALI Franci: Novosti Dolenjske založbe	122-126, 308-314, 469-473
Nad Jurijem	10
Pozno	10
Vklenjen potok	507
Poletno romanje	507
V Kozji rebri	508
Pozdravni nagovor (Minevanje)	525
ŠKERLJ Milan: Kratek zapis o znanem ljubljanskem potresu	232
ŠKOFLJANEC Ivan: Tvoj obraz	11
Zaman čutim	11
Prst drhti	11
Le pridi	510
Nisem kmet	510
ŠKUFCA Jože: Obetavno za nadaljnjo rast Rasti	3-4
Rast ostane pokrajinska revija	155-156
Srečanja, hotena, nekatera nujna	347-348
Zapis ob zaključku letnika	499-500
Uvodna beseda (Minevanje)	526
ŠTAKUL Aleks: Človek uspešnih odločitev	566-581
ŠTEFANČIČ Peter: Kronika	
December 1994 - februar 1995	135-149
Marec - maj 1995	327-340
Junij - avgust 1995	484-493
September - november 1995	667-678
VIDIC-MIHELČIČ Gabrijela: Ob 50-letnici gimnazije v Črnomlju	430-433
VIZJAK Igor: Stavke	278-286
VOTOLEN Sonja: V meni je dan...	160
V razsutem in ...	160
Notri sem takšna...	160
Ne sveti...	160
Skrita pod...	160
ZIDAR Anica: Veter prinaša tih napev	378-381
ZORAN Ivan: Prekletstvo	158
Milost za kamen	158
Kopinasti človek	159
Pomladna žalost	159
ZUPAN Jože: Srce, ki ni moglo utihniti (Ob 70. obletnici rojstva Majde Peterlin - Vide Brest in 10. obletnici njene smrti)	455-456
ŽIBERNA Angelca: Minka Govekarjeva - pobudnica ustanovitve prvega ženskega društva	323
Elvira Dolinarjeva med prvimi slovenskimi žurnalistkami	324
ŽVAR Marjanca: Minevanje	11

Pripravil: **Peter ŠTEFANČIČ**

RAST

RAST

RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**

Letnik VI., leto 1995, št 7-8 (37-38)

ISSN 0353 -6750 UDK 050 (497.12)

IZDAJATELJICA:

Mestna občina Novo mesto, zanjo Franci Koncilija

SOIZDAJATELJICE:

Občine Dolenjske, Posavja, Bele krajine, Kočevske ter Zavarovalnica Tilia

UREDNIŠKI ODBOR:

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič ("Rastoča knjiga"), Ivan Gregorčič (Literatura), Milan Markelj (Kultura), Marjan Ravbar, Lucijan Reščič (likovni urednik), Rudi Stopar, Franci Šali (Družbena vprašanja), Peter Štefančič (lektor)

**NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:**

Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 68000 Novo mesto - za revijo Rast, tel.: (068) - 321 - 040 (tajnik Franc Zaman), fax: (068) - 322 - 731

NAROČNINA:

Mestna občina Novo mesto, št. ŽR.: 52100 - 630 - 40115 za revijo Rast, tel.: (068) -321 - 040 (tajnik Franc Zaman)
Letna naročnina za fizične osebe je 2.500 SIT, za pravne osebe 5.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT

PRISPEVKI:

Rokopise sprejema uredništvo, lahko pa jih pošljete tudi posameznim urednikom. Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Željeno je, da so prispevki napisani z računalnikom v dveh izvodih, na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v MS Wordu, Wordperfectu ali v ascii (dostext) formatu.

NAKLADA:

1000 izvodov

PRIPRAVA ZA TISK:

Biro M Novo mesto

TISK:

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415 - 325 / 92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Rast je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA

Izhaja štirikrat letno

Izid te številke so podprli: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto ter občine Metlika, Trebnje in Šentjernej

RAST

RAST

RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**

Letnik VI., leto 1995, št 7-8 (37-38)

ISSN 0353 -6750 UDK 050 (497.12)

IZDAJATELJICA:

Mestna občina Novo mesto, zanjo Franci Koncilija

SOIZDAJATELJICE:

Občine Dolenjske, Posavja, Bele krajine, Kočevske ter Zavarovalnica Tilia

UREDNIŠKI ODBOR:

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič ("Rastoča knjiga"), Ivan Gregorčič (Literatura), Milan Markelj (Kultura), Marjan Ravbar, Lucijan Reščič (likovni urednik), Rudi Stopar, Franci Šali (Družbena vprašanja), Peter Štefančič (lektor)

**NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:**

Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 68000 Novo mesto - za revijo Rast, tel.: (068) - 321 - 040 (tajnik Franc Zaman), fax: (068) - 322 - 731

NAROČNINA:

Mestna občina Novo mesto, št. ŽR.: 52100 - 630 - 40115 za revijo Rast, tel.: (068) -321 - 040 (tajnik Franc Zaman)
Letna naročnina za fizične osebe je 2.500 SIT, za pravne osebe 5.000 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT

PRISPEVKI:

Rokopise sprejema uredništvo, lahko pa jih pošljete tudi posameznim urednikom. Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Željeno je, da so prispevki napisani z računalnikom v dveh izvodih, na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v MS Wordu, Wordperfectu ali v ascii (dostext) formatu.

NAKLADA:

1000 izvodov

PRIPRAVA ZA TISK:

Biro M Novo mesto

TISK:

Tiskarna Novo mesto

Po mnenju Ministrstva Republike Slovenije za kulturo (št. 415 - 325 / 92 z dne 1. julija 1992) je revija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Rast je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA

Izhaja štirikrat letno

Izid te številke so podprli: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto ter občine Metlika, Trebnje in Šentjernej

82
RAST 1995



200701934,7/8

COBISS o

KNJIVNICA M. JARCA
Občinski bibliotek

RAST – DECEMBER 1995

MESTNA OBČINA NOVO MESTO